

Teorija **in** **P**raksa

Iz vsebine:

STANE KRANJC:

Kritična razmišljanja

BOJAN ČERNJAVIČ:

Ekstenzivnost visokošolskega študija

RUDI VIDETIČ:

Konvertibilni dinar

AKTUALNI INTERVJU:

Jugoslovansko-italijanski odnosi

5

L J U B L J A N A V M A J U 1967

Teorija in praksa — revija za družbena vprašanja
Izdaja Visoka šola za politične vede v Ljubljani

Urejuje uredniški odbor :

**Roman Albreht, Vlado Benko, Adolf Bibič, Stane Kav-
čič, Dragana Kraigher, Stane Kranjc, Boris Majer, Lev
Modic, Mitja Ribičič, Zdenko Roter, Rino Simoneti, Maj-
da Strobl, Mitja Švab, Zvonimir Tanko, Joža Vilfan,
Boris Ziherl**

GLAVNI UREDNIK :

Stane KAVČIČ

ODGOVORNI UREDNIK :

Stane KRANJC

Lektorja: Mojca Močnik in Jože Snoj
oprema: ing. arch. Branko SIMČIČ

UREDNIŠTVO :

Ljubljana, Titova c. 102, tel. 31 10 39, 31 13 77

UPRAVA :

Ljubljana, Titova c. 102, tel. 31 13 77, int. 232

Letno izide 12 števil. Celoletna naročnina 30 N din (3000 starih dinarjev),
polletna 15 N din (1500 dinarjev), posamezen izvod 3 N din (300 dinarjev)
Za tujino dvojna cena

Tekoči račun 501-3-386/2

Visoka šola za polit. vede — za revijo »Teorija in praksa«

Tiska ČP »Delo«, obrat Blasnikova tiskarna, Breg 12—14

Rokopisov ne vračamo

Teorija in Praksa

Letnik IV. 1967 št. 5 revija za družbena vprašanja

VSEBINA

- STANE KRANJC: Kritična razmišljanja 707
- BOJAN ČERNJAVIČ: Ekstenzivnost visokošolskega študija 714
- RUDI VIDETIČ: Konvertibilni dinar 732
- ROMAN OBERLINTNER: Celodnevno bivanje učencev v šoli 744
- KOMUNISTI IN NAŠ ČAS:
- NERKEZ SMAILAGIČ: ZKJ — moralno politična sila socializma 761
- AKTUALNI INTERVJU:
- Jugoslovansko-italijanski odnosi — Na vprašanja uredništva odgovarjajo: Mladen Iveković, Ivan Tomšič, Ernest Petrič, Božidar Gorjan, Ivo Fabinc, Jože Smole in Vlado Benko 776
- POGLEDI, GLOSE, KOMENTARJI:
- STJEPAN BUNTA: Kakšno zdravstveno varstvo se nam obeta? 800
- FRANC UREVC: O nekaterih aktualnih stvareh 809
- FRANC BEG: Privilegiji 819
- MARKO KERSEVAN: Bralci o reviji 821
- MNENJA:
- FRANC KRIŽAJ: Samoupravljanje in mezna miselnost 827
- VPRAŠANJA POLITIČNEGA SISTEMA:
- MARJAN TEPINA: Ljubljana v širšem konceptu komunalne samouprave 854
- MAJDA STROBL: Sodelovanje med občinami pri upravljanju mesta Ljubljane 848
- SOCIALISTIČNA MISEL PO SVETU:
- UMBERTO CERRONI: Predstavniška država in množična družba 858
- BREZ OVINKOV:
- ZDENKO ROTER: (Ne)politična policija 867
- IVAN RUDOLF: Nepotrebna zaskrbljenost? 869
- Z. R.: Prevelika vnema 871
- PRIKAZI, RECENZIJE:
- VLADO SRUK: Ocene in marginalije 873
- Beleške o tujih revijah 877
- BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN CLANKOV 878

CONTENTS

STANE KRANJC: Critical Reflections	707
BOJAN CERNJAVIC: Extensiveness of University Study	714
RUDI VIDETIC: Convertibile Dinar	732
THE COMMUNISTS AND OUR TIME:	
NERKEZ SMAILAGIC: Yugoslav League of Communists — Moral-Political Power of Socialism	761
TOPICAL INTERVIEW:	
Yugoslav-Italian Relations — Questions of the Editors are answered by: Mladen Iveković, Ivan Tomšič, Ernest Petrič, Božidar Gorjan, Ivo Fabinc, Jože Smole and Vlado Benko	776
GLOSSES, VIEWS, COMMENTS:	
STJEPAN BUNTA: What Health Protection are We to Expect?	800
FRANC UREVC: On Some Topics	809
FRANC BEG: Privileges	819
MARKO KERSEVAN: Readers about our Review	821
OPINIONS:	
FRANC KRIZAJ: Selfmanagement and Wage Mentality	827
PROBLEMS OF POLITICAL SYSTEM:	
MARJAN TEPINA: Ljubljana in a Larger System of Communal Selfgovernment	834
MAJDA STROBL: Cooperation of Communes with Administrative Management of Ljubljana	848
SOCIALIST THOUGHT IN THE WORLD:	
UMBERTO CERRONI: Representative State and Mass Society	858
STRAIGHT AWAY:	
ZDENKO ROTER: (Non)political Police	867
IVAN RUDOLF: Unnecessary Alarm?	869
Z. D.: Exaggerated Zeal	871
REVIEWS, NOTES:	
VLADO SRUK: Reviews and Marginals	873
Notes on Foreign Reviews	877
BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES	
	878

СОДЕРЖАНИЕ

СТАНЕ КРАНЬЦ: Критические размышления	707
БОЯН ЧЕРНЯВИЧ: Экстенсивное высшее образование	714
РУДИ ВИДЕТИЧ: Конвертибельный динар	732
РОМАН ОБЕРЛИНТНЕР: О круглогодичном пребывании учащихся в школе	
	744
КОММУНИСТЫ И НАШЕ ВРЕМЯ:	
НЕРКЕЗ СМАИЛАГИЧ: СКЮ — морально-политическая сила социализма	761
АКТУАЛЬНОЕ ИНТЕРВЬЮ:	
ЮГОСЛАВСКО-ИТАЛЬЯНСКИЕ ОТНОШЕНИЯ — На вопросы редакции отвечают: Младен Ивекевич, Иван Томшич, Эрнест Петрич, Бождар Горьян, Иво Фабинц, Йоже Смоле и Вlado Бенко	776
ВОЗГЛЯДЫ, ЗАМЕТКИ, КОММЕНТАРИИ:	
СТЬЕПАН БУНТА: Каким будет наше здравоохранение?	800
ФРАНЦ УРЕВЦ: О некоторых насущных делах	809
ФРАНЦ БЕГ: Привилегии	819
МАРКО КЕРШЕВАН: Читатели о нашем журнале	821
ВОЗЗРЕНИЯ:	
ФРАНЦ КРИЖАЙ: Самоуправление и наемнический образ мышления	827
ВОПРОСЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ:	
МАРЬЯН ТЕПИНА: Любяна в широкой концепции коммунального самоуправления	834
МАЙДА СТРОБЛ: Сотрудничество коммуны в управлении городом Любяна	848
СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ МЫСЛЬ В МИРЕ:	
УМБЕРТО ЧЕРРОНИ: Представительное государство и общество народных масс	858
БЕЗ ОБИНЯКОВ:	
ЗДЕНКО РОТЕР: (Не)политическая полиция	867
ИВАН РУДОЛЬФ: Излишние заботы?	869
З. Р.: Чрезмерное рвение	871
ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ:	
ВЛАДО СРУК: Рецензии и маргиналии	873
По страницам иностранных журналов	877
БИБЛИОГРАФИЯ КНИГ И СТАТЕЙ	
	878

Kritična razmišljanja

Letošnja četrta številka naše revije je bila hkrati tudi njena petdeseta številka. Ta skromni jubilej in pa opravljena anketa med bralci revije nam dajeta možnost, da se ozremo nazaj, in obenem nalagata dolžnost, da premislimo, kakšna naj bodo pota revije v prihodnje.

Petdeset številčk revije je hkrati malo in veliko. Dovolj, da je revija pognala korenine v družbeni in kulturni sredini naroda, prispevala svoje k njegovi kulturni podobi in duhovnemu ustvarjanju, se uspešno vključila v sodobne miselne tokove in si pridobila sorazmerno širok krog bralcev in sodelavcev. Obenem je to malo, premalo, da bi lahko izpolnili vse napovedi, ki smo si jih zastavili tedaj, ko je začela izhajati, premalo, da bi lahko v celoti izpolnili upe in pričakovanja bralcev.

In kaj naj napišemo ob tem? Če smo bili v preteklih letih pogosto v dvomih in v zadregi, kako bralci sprejemajo revijo, kako se je revija uveljavila v družbeni in kulturni sredini s svojim konceptom, kakšna je odzornost na objavljene prispevke in podobno, je zdaj teh dvomov precej manj. Bralci sprejemajo in podpirajo osnovno programsko usmerjenost revije, njen prispevek in napore pri razvijanju teoretične misli in njeno prizadevanje za spreminjanje družbene prakse. Visok odstotek pozitivnih odgovorov (63% je z revijo zadovoljnih, 35% delno zadovoljnih) je precej prepričljiv dokaz za gornjo trditev. In če k temu dodamo, da je med vprašanimi bralci več kot 84% članov zveze komunistov, potem je to dokaz, da se je revija uveljavila med družbeno najbolj angažiranim delom ljudi.*

Osnovne premise uredniške politike pogojuje in določa splet objektivnih danosti, njihovi zapleti in razpleti, možnosti in nemožnosti, predvsem pa naš subjektivni odnos do njih. Ko je revija začela izhajati, smo zapisali temeljna pro-

* Podrobnejše rezultate ankete objavljamo v prispevku »Bralci o reviji«.

gramska izhodišča, na katerih bo temeljila uredniška politika. Njene bistvene sestavine so med drugim vsekoli bile: v času, ko se razvija samoupravna družba, ko je mladane vsak delovni človek že bolj ali manj konkreten soustvarjalec naše socialistične družbe, je čedalje bolj čutiti potrebo, da iz raznih zornih kotov, prizadevajoč si za iste končne cilje, osvetljujemo družbena dogajanja. Razvoj samoupravljanja in humaniziranje odnosov med ljudmi zahtevata dialektično povezovanje teorije in prakse, znanstveno proučevanje sodobnih družbenih problemov pri nas doma kot tudi spoznavanja procesov, sprememb in miselnih tokov v svetu kot celoti. In v prvi, uvodni številki smo zapisali, da je »predvsem hitrejšemu idejnemu zorenju in snovanju slovenskih komunistov in drugim socialističnim silam namenjena naša revija«. V tem zapisu smo tudi orisali naš odnos do družbene kritike, njene družbene funkcije, do različnih (ne)razumevanj in enostranskih pogledov, osnovnih nosilcev itd. Povedali smo, v kakšni družbeni kritiki vidimo dejavnik napredka, kakšno kritiko želimo razvijati, negovati in gojiti.

V zapletenih idejnih tokovih, ki so značilni za sodobno družbeno realnost, publicistična snovanja odsvitajo, pojasnjujejo in tudi kritično osmišljajo našo samoupravno in demokratično prakso, njena protislovja in dileme, zmage in poraze. Publicistika postaja pomemben dejavnik boja mnenj, važen nosilec idejno-političnega življenja in strujanja, odsev in izraz intelektualnih potencialov, njihovega sproščanja, snovanja in ustvarjanja. V obliki in z močjo javne besede prihajajo v njej bolj ali manj do izraza različni pogledi in mišljenja, marsikdaj tudi o nekaterih fundamentalnih vrednotah družbenega življenja in sistema kot tudi o osnovnih vprašanjih in kategorijah marksizma. Ni vedno lahko in preprosto najti in uporabiti najzanesljivejša merila in kriterije za oceno, kdaj in koliko so razlike v pogledih na ta fundamentalna vprašanja politično, idejno in znanstveno plodna in upravičena, kdaj in koliko krčijo pota novim spoznanjem in boljši praksi, kdaj pa so le zapoznel odsev že premaganih in preseženih protislovij. Če omenjamo težavnost in odgovornost uredniške politike in njenih odločitev, ne mislimo, da bi morali posamezniki ali forumi občasno avtoritativno odločati, kaj je v nekem času ali konkretnem primeru spodnja meja strpnosti. Takšne aspiracije ali praksa bi vsekakor pomenile korak nazaj, in to bi bilo tudi nezdržljivo s temeljnimi programskimi načeli zveze komunistov o svobodi znanstvenega in umetniškega ustvarjanja, o enakopravnem boju mnenj in ustvarjalni vlogi vsakega člana zveze komunistov. Odgovor-

nost publicističnega dela in uredniške politike je občutljiva in pereča tudi zategadelj, ker se čedalje bolj razvijata občutek in spoznanje, da publicistika in druga sredstva javnega obveščanja načeloma sploh ne morejo uspešno izpolnjevati svoje funkcije, če se vedno in v celoti identificirajo z vsemi ukrepi tekoče politike, z vsako odločitvijo samoupravnih ali drugih organov. Le visoka stopnja strokovne in politične odgovornosti tako avtorjev kot uredništva je lahko vodilo k uspehu: Ne klečeplazenje pred vsem obstoječim, ne nihilistična destrukcija ali politični avanturizem, temveč globoka vera v napredek, v sile napredka, zaupanje v moč samoupravnega razreševanja družbenih zadev, krepitev zavesti o skupni odgovornosti, kritično in ustvarjalno povezovanje včerajšnjega, današnjega in jutrišnjega lahko navaja k napredku. In ob tem se lahko pokaže, da je bila katera včeraj zapisanih misli ali uredniška odločitev nepopolna, da je življenje ni potrdilo. Toda ali smemo pričakovati, da bo vsakdo imel vedno prav, da bosta življenje in praksa potrdila vsako misel in sleherno iskanje? Pristajanje na nezmotljivost, na vnaprejšnje arbitre ni le nemogoče, ampak bi takšne vrste poskusi neizogibno pripeljali v publicistično sklerozo.

V vsem obdobju smo se srečevali in soočali tudi z nekaterimi skrajnostmi in poenostavljanji. Posamezni bralci, komunisti in drugi družbeni delavci, navajeni le na direktive in navodila, brez večje sposobnosti ali volje za to, da bi se sami odločali in ustvarjalno iskali, so ob nekaterih pogledih in razmišljanjih o neurejenih vprašanjih, objavljenih v reviji, zbegano reagirali. In če je bil podpisani avtor znan družbeni delavec, tema pa družbeno občutljiva, potem smo slišali celo vprašanja, ali so zapisana mnenja tudi stališča centralnega komiteja in podobno. Stopnja identifikacije je lahko le vsebinska, ne pa formalna. Izraženi pogledi, napisana stališča pa imajo svojo vrednost in učinkovitost predvsem v moči ali nemoči (svojih) argumentov, v sposobnosti avtorjev, da bolj ali manj zvesto in natančno analizirajo, dojamejo in ocenijo družbene pojave, njihove vzroke in posledice, da z večjo ali manjšo mero znanstvene metode in močjo osebne intuicije in pridobljenih družbenih izkušenj vrednotijo, odkrivajo možnosti in pota družbenega napredka. Razumljivo je, da posamičen avtor ne more, ne želi ali tudi ne uspe posameznega pojava ali problema osvetliti in raziskati v celoti, v vseh razsežnostih, v času in prostoru. Potencira ali morda celo posploši le posamezen vidik, le eno dimenzijo, ki pa je del celote, del realnosti. Revija ni in ne more biti »uradni list«, kjer bi vsaka zapisana beseda imela moč zakona, niti

ne more biti le praktični priročnik za vsakdanjo rabo. Naloge in zakoni publicistike in miselnega ustvarjanja sploh so zahtevnejši in širši. Marsikaj, kar se danes zdi še nerealno, vizija, možnost, bo jutri že stvarnost. Celoten naš gospodarski, družbenopolitični in kulturni razvoj bo bogatejši, hitrejši, če bodo ustvarjalno uporabljene vse napredne sile znanja, če bomo hitreje odkrivali napake, kolikor se bo krepila samoupravna zavest.

V uredniški politiki smo težili k temu, da bi objavljeni prispevki v čim večji meri izražali resnične probleme in najboljše rešitve, vendar se nikoli ni postavljal vprašanje istovetnosti stališč uredniškega odbora in avtorjev. Vedno smo poudarjali, da je treba tolerirati in tudi spodbujati razmišljanja in iskanja, ki se morda zdijo na prvi pogled nerealna, preveč iščoča in ne dovolj argumentirana. Pota spoznavanja so velikokrat vijugasta in tudi marsikak korak v prazno ali pa v nepravo smer je ob tem storjen. Ali nam je to zameriti? Včasih smo objavili tudi prispevke, v katerih niso bile vse misli kar najlepše poravnane. Nismo iskali le izkušenih publicistov, že uveljavljenih politikov, mojstrov peresa in besede. Opogumljali in pomagali smo mnogim, ki niso bili najbolj vajeni in izkušeni v pisani besedi; tako smo venomer širili krog avtorjev in sodelavcev. Upajali smo nove rubrike in iskali poti, da bi izboljšali publicistično raven revije. Najbrž se nam ni vedno posrečilo. Včasih nam je prehitro zmanjkalo sape. Podcenjevali smo nerazumevanje in odpore do pisane besede ter precenjevali možnosti in pripravljenost družbenih delavcev, da v večji meri uporablja tisk in sredstva javnega obveščanja sploh v sodobnem družbenopolitičnem delu in idejno političnem vplivanju. Ravnali smo se po važnem postulatu tiska, zlasti še revialnega, da le-ta ne le obvešča o dogodkih in stališčih, ampak da je tudi ustvarjalen posredovalec in oblikovalec idej, spoznanj, dilem in stališč o sodobnih procesih in pojavih, problemih delovnega človeka in družbe kot celote, tribuna mnenj, izmenjava izkušenj, živa vez med teorijo in prakso. Objavljali smo vse prispevke, o katerih smo menili, da kot celota izhajajo iz napredne osnove, iz interesov delovnih ljudi, da iščejo, krepijo in oblikujejo najnaprednejše težnje v naši družbi, ki krepje zavest dolga do naše preteklosti, sedanosti in prihodnosti. Želeli smo več polemike, neposredne izmenjave mnenj. Ni nam vedno uspelo. Ali je vzrok temu premajhna ali prevelika odgovornost pisane besede? Veliko bralcev je izrazilo željo, da bi bila revija še bolj odprta za različna mnenja, da bi še bolj pogumno odpirala nove poglede na aktualna vprašanja! In ob teh mnenjih in željah

naj zapišemo, da prizadevanja uredništva v tej smeri niso vedno rodila dovolj sadov — pa tudi premalo vztrajni smo bili. Upamo, da bo tudi pomoč in pripravljenost naših bralcev in sodelavcev večja, da bodo hitreje in ostreje začutili potrebo, da primejo za pero, da izrazijo in oblikujejo svoj pogled, strinjanje ali nestrinjanje z že zapisano besedo, obenem pa bi odpirali nova vprašanja in nanja iskali ustrezne odgovore. Stališča bralcev do revije obvezujejo predvsem uredništvo, hkrati pa naj bodo tudi spodbuda vsem, ki spremljajo razvoj revije, njen utrip in njene cilje.

Prejeli smo tudi nekaj pripomb, očitkov in sugestij, da smo preveč »uradni«, premalo zavzeti, kritični in pogumni. Nemogoče je v nekaj stavkih opredeliti, sprejeti ali zavrniti takšne ocene. Tudi sicer smo že na straneh revije o tem pisali. Večji del teh in podobnih pripomb izhaja iz kritične zavzetosti do perečih vprašanj sedanjosti, iz želje, da bi še hitreje premagovali in odpravljali hibe in ovire, odkrivali protislovja, jih razreševali ter pogumneje iskali nove in boljše rešitve. Toda del te kritike je prezrl ali pa vsaj premalo upošteval materialne in druge okvire in možnosti, ni vedno iskal in načel najrealnejših dejavnikov napredka. V razmerah odprtega boja mnenj, širokega razmaha pobud, raznovrstnosti stališč moramo več naših sil strniti k poglobljeni diferenciaciji, jasnejši identifikaciji in ustvarjalni sintezi. Ne le iskanje razlik in odtenkov, tudi težnja k jasnejši programski, idejni in akcijski enotnosti, k jasnejši opredelitvi vseh sil napredka je nujna. Pogunna je predvsem tista kritika, ki izhaja iz doseženega, ki ima ustvarjalno kritičen odnos do preteklosti in sedanjosti in ob tem osmišlja bodočnost. Takšna kritika socializira, osvešča, humanizira, je dejavnik integracije, sožitja, večje strpnosti in večje kulture v medsebojnih odnosih. Bralci in sodelavci so podprli prav takšno kritično usmerjenost revije, takšen »pravopis«, ki smo ga nakazali že ob prvi številki. Nismo se identificirali z nihilistično kritiko, željno avantur in destrukcije. Niti nismo s piedestala vsevednosti in zaverovanosti vase ocenjevali vsega okrog sebe. Spopadali smo se tudi s tistimi poskusi in stališči, ki so želela oživiljati staro in preživelo, onášati v naš prostor elemente preživelih metod in poražene politike.

Gledano v celoti, so zapisane misli imele odmev. O tem povedo tudi podatki ankete, saj je več kot 77 odstotkov vprašanih naročnikov mnenja, da jim revija pomaga v njihovi samoupravni dejavnosti in pri opravljanju družbenopolitičnih funkcij. In če k temu dodamo še to, da kar blizu 90 odstotkov bralcev pogosto ali občasno sega tudi po starejših

številkah, da bi našli odgovore na nejasnosti, da bi znova prebrali kakšne članke, potem smo lahko kar zadovoljni. To je za uredništvo spodbudno. Več odmevnosti si želimo v publicistični obliki, v obliki javne polemike in dialogov. Seveda so osnovni pogoji in vzroki za večjo ali manjšo odmevnost v publicistiki sami in pa v ustreznem ozračju, ki je bodisi tem vzajemnim odnosom naklonjeno, jih podpira ali pa ne. Preveč je še posplošenih obravnav, publicistično nedodelanih prispevkov, manjka še izostren posluh, kaj je bistveno, kaj le odmev. Družbeno pozornost pa zaslužijo tudi nekateri drugi vzroki nezadostne odmevnosti. Mnogo je še neobčutljivosti in birokratske ignorance ob izraženih stališčih, pretirane nega samozadovoljstva, skratka vsega tistega, kar je bilo in je še produkt birokratskih in nedemokratičnih odnosov in neodgovornosti. Zato morajo publicistična razmišljanja odkrivati vzroke, pogoje in nosilce takšnih in podobnih pojavov, še bolj poudarjati in krepiti našo skupno odgovornost, pravice in dolžnosti. In k problemu odgovornosti, ki naj bo samoupravna, funkcionalna, javna, kolektivna in individualna, vselej pa dovolj konkretna in jasna, se bomo še vračali.

»Teorija in praksa« se je izoblikovala v nov tip družbeno angažirane revije. To velja tako glede obsega obravnavanih problemov (vsa področja družbenega življenja in ustvarjanja), glede načina obravnavanja in publicističnih vrsti; posebej velja omeniti tudi strukturo bralcev in sodelavcev. Dejstvo, da si je revija pridobila širši krog bralcev v vseh plasteh naše družbe, da je postala močan dejavnik pri oblikovanju zavesti in idejno-političnih in teoretičnih spoznanj članov zveze komunistov, nam nalaga nove dolžnosti. Zato čutimo, da je marsikdaj poenostavljena, a vedno prisotna dilema — ali več teorije ali več prakse — razrešljiva le v njeni celovitosti in dialektični enotnosti. Razumljivo je, da revija ne more ustreči vsem. Družbena delitev dela in mesto posameznika v njej, zahteva samoupravne prakse pogojuje tudi različno zahtevnost in pričakovanja. Tudi drugih vidikov (izobrazbena struktura) ne smemo pozabiti. Program in naslov revije zajemata oboje. In če ne najde vsakdo vsega, kar pričakuje, če je posamezen prispevek za koga prezahteven, za drugega pa premalo strokoven, je v tem zajet tudi eden izmed vidikov tega protislovja. Realizacija takšnega koncepta pa je terjala, da smo z vsemi svojimi močmi, stalno izpopolnjevali in preverjali uredniško politiko, terjala je skupno odgovornost in skupno delo vseh članov uredniškega odbora, terjala je odprtost, dinamično strukturo rubrik pa tudi precejšen publicistični in uredniški napor.

Stališča in mnenja, ki ste nam jih posredovali, dragi bralci, so nam istočasno potrditev, da je bila naša programska usmeritev in uredniška politika v osnovi pravilna. Revija uspešno posega v aktualna vprašanja teoretične misli, razvija in doiga teoretično kulturo in zavest ter v publicistični obliki prispeva k razreševanju mnogih dilem sedanosti in socializma sploh. Petdeset številk revije in izrečene ocene o njih so dokaz, da je bila uredniška politika dobra in jo zato kaže s še bolj izostrenim poslušom pogumno nadaljevati.

STANE KRANJC

Ekstenzivnost visokošolskega študija

Že dobri dve leti razpravljajo v našem tisku, še več pa v raznih organizacijah in njihovih organih ter kuloarjih o ekstenzivnosti našega visokega šolstva. Kot pglavitne kazalce ekstenzivnosti vedno znova navajajo:

- preveliko število zavodov, oddelkov, usmeritev;
- preveliko število študentov, predvsem izrednih, glede na naše trenutne potrebe in možnosti za zaposlitev;
- premalo diplomantov v primerjavi s številom vpisanih študentov;
- velika gmotna vlaganja, ki pa ne dajo ustreznega rezultata, in istočasno pomanjkanje sredstev za kvalitetno delo na posameznih zavodih.

Kot dokaz se vedno znova omenja stari podatek, da je naša država po številu študentov med prvimi, po številu diplomantov pa med zadnjimi.

Mnogi vidijo intenzifikacijo visokošolskega študija v prvi vrsti le

- v zmanjšanju števila zavodov z odpravo nekaterih višjih šol, kar naj bi omogočilo, da bi preostalim zavodom ostalo več sredstev za kvalitetnejše delo;
- v krčenju števila oddelkov, usmeritev, v odpravljanju neracionalnih ozkih specializacij, v odpravljanju dvojenja določenih specializacij na več zavodih ipd.;
- v zmanjšanju števila študentov s selekcijo pri vpisu in med študijem (medsemestralni vpisni pogoji), kar naj bi zmanjšalo osipanje študentov med študijem in vsaj relativno povečalo število diplomantov ter močno omejevanje izrednega študija in povečanje zahtevnosti pri izrednem študiju.

V tem sestavku bom s pomočjo primerjalne analize skušal ugotoviti, kateri so pglavitni kazalci ekstenzivnosti visokošolskega študija pri nas, ki nam povzročajo težave pri financiranju in razvoju visokega šolstva.

I

V uvodu je treba ugotoviti, da so primerjave med več državami pogosto težke, ker se v mednarodnih statistikah različno obravnava pojem šole oziroma samostojnega zavoda. Ponekod je to vsaka posamezna šola, fakulteta, drugje pa ta podatek pomeni univerzo z vsemi fakultetami skupaj. Prav tako so pod pojmom študent ponekod zajeti samo redni študenti, drugod pa tudi izobraževanje odraslih, izredni študij, dopisno, večerno in podobno šolanje.

Ni vedno tesne povezave med številom študentov na 1.000 prebivalcev in številom prebivalcev na 1 visokošolski zavod. Večja ali manjša koncentracija visokega šolstva je v večji meri odraz določene nacionalne kadrovske in izobraževalne politike. Odvisna je od tega, ali določena teritorialna enota želi sama v svojih nacionalnih šolah izobraziti vse potrebne strokovnjake z visokošolsko izobrazbo ali pa se pri izobrazbi za določene poklice povezuje z drugimi teritorialnimi enotami. Tudi ni dokazov, da je razvejanost visokošolskega omrežja odvisna od teritorialne razsežnosti danega področja in od prometnih zvez. Prej najdemo neko zvezo med številom študentov na 1.000 prebivalcev in višino stroškov za izobraževanje v narodnem dohodku. To pokažejo naslednji primeri držav z različno družbeno ureditvijo, različno velikostjo, prometnim omrežjem, gospodarsko razvitostjo itd. (V oklepaju je omenjeno mesto, ki ga država zajema pri določenem podatku med naštetimi državami.)

Za naše visoko šolstvo je značilno veliko število zavodov, kar povzroča, da pride na en zavod razmeroma majhno število prebivalcev in študentov. V tem bi lahko videli določeno ekstenzivnost. Vprašanje je pa, ali se glede na stroške, vložena sredstva, kaže tudi neekonomičnost v primerjavi z drugimi državami. Razen nekaj izjem je za države v razvoju značilno, da pride razmeroma majhno število študentov na en visokošolski zavod. Glede na število rednih študentov na en visokošolski zavod bi se posamezne države v omenjenih letih zvrstile takole: Brazilija (114), Belgija (183), Afganistan (265), Etiopija (232), Portugalska (304), Kanada (312), Nizozemska (384), Indija (418), Mehika (432), Alžirija (456), SFR J (458 — Črna gora 319, Hrvatska 362, Slovenija in BiH 387, Makedonija 527, Srbija 580), Maroko (483), Madžarska (508), Kambožja (529), Indonezija (650), Romunija (693), Argentina (703), Kuba (706), Iran (749), Danska (930), ZAR (949) itd., Japonska (1244), ZDA (2268), ZSSR (4785). Z večanjem števila rednih študentov na en visokošolski zavod bi bila dosedanja

Država	Leto	Število preb. na 1 visokošolski zavod	Število študentov na 1000 prebivalcev	Stroški izobražev. v % narod. dohodka
Belgija	1962	26.728 (1)	6,83 (10)	7,1 (4)
Kanada	1963	35.446 (2)	10,52 (5)	7,4 (3)
Nizozemska	1962	38.178 (3)	10,06 (6)	7,0 (6)
Argentina	1963	60.163 (4)	11,66 (4)	
Brazilija	1963	60.787 (5)	1,84 (16)	
SFRJ	1965	73.308 (6)	9,48 (9) vsi 6,25 redni	5,7 (10) 3,83 fin. izd.
SR Hrvat.	1965	50.964	9,70 — 7,10	
SR Slov.	1965	56.759	9,18 — 6,83	3,36 fin. izd.
SR Srbija	1965	82.144	11,51 — 7,07	
SR Čr. gora	1965	127.750	3,17 — 2,49	
ZDA	1963	86.769 (7)	26,14 (1)	6,3 (8)
Danska	1963	99.660 (8)	9,41 (8)	6,7 (7)
Portugalska	1960	100.411 (9)	3,05 (15)	
Romunija	1963	105.691 (10)	6,55 (12)	
Madžarska	1963	113.348 (11)	4,48 (14)	5,1 (11)
Japonska	1963	130.120 (12)	9,56 (7)	7,1 (5)
Bolgarija	1963	171.872 (13)	12,71 (3)	4,7 (12)
Vel. Britanija	1961	253.416 (14)	6,50 (13)	5,8 (9)
Finska	1962	281.562 (15)	6,57 (11)	7,6 (2)
ZSSR	1963	298.095 (16)	16,05 (2)	8,1 (1)

ekstenzivnost na tem področju odpravljena in bi glede na določene fiksne stroške zavodov ekonomičnost in racionalizacija prišli bolj do veljave. Zato bi bilo treba individualno, po posameznih šolah, ugotovili, katero število rednih študentov na posamezen zavod, oddelek ali usmeritev zavoda je za družbo še racionalno, kdaj pa se družbi bolj izplača pri izobraževanju kadrov določenih profilov sodelovati z visokošolskimi zavodi v drugih republikah in nekaj prispevati k njihovim stroškom, študente pa štipendirati. Posebno še, če upoštevamo, da imamo na naših visokošolskih zavodih vrsto oddelkov in usmeritev, kjer je vpisanih manj kot 10 rednih študentov.

Ko obravnavamo omrežje naših visokih šol, pogosto zamenjujemo termine, ki določajo visokošolsko politiko, organizacijo, ureditev, vodenje in upravljanje (centralizacija, decentralizacija), s termini, ki določajo razmestitev posameznih zavodov, njihovo zgostitev, osredotočenje na enem mestu ali razredčenje (koncentracija, dekoncentracija). Mi lahko izvajamo enotno, centralizirano visokošolsko politiko, z razni-

mi oblikami združevanja centralizirano rešujemo skupna vprašanja in skupno upravljamo, kljub temu pa imamo dekoncentrirane zavode. Kot zgled uspešne organizacije visokega šolstva v tej smeri lahko omenimo razvite majhne države, za katere je prav tako kot za Slovenijo značilen precejšen izvoz strokovnih kadrov: Belgijo, Dansko, Nizozemsko. Te države, ki so po površini le za kakih 50% večje od Slovenije in so gosto naseljene, z odličnimi prometnimi zvezami pa velikim številom študentov, imajo močno dekoncentrirano šolsko omrežje:

Država	Leto	km ²	Prebiv. v 000	Rednih štud.	Štud. na 1000 pr.	Šol	Štud. na šolo
Slovenija	1965	20.251	1.646	11.221	6,83	29	387
Belgija	1962	30.513	9.221	62.976	6,83	345	183
Nizozem.	1962	33.612	11.797	118.666	10,06	309	384

Podobno je tudi pri velikih narodih. V Veliki Britaniji se je npr. po vojni število univerz povečalo od 17 na 42.¹

Iz omenjenega sledi, da vprašanje ekstenzivnosti našega visokošolskega omrežja ni toliko v številu zavodov, ampak bolj v številu odsekov, oddelkov, usmeritev, specializacij v okviru posameznih zavodov in izobraževanju podobnih profilov kadrov na več zavodih.

II

Kot dokaz ekstenzivnosti našega visokega šolstva vedno pogosteje navajajo to, da smo po številu študentov pri vrhu, po številu diplomiranih pa čisto zadaj. Če pa k temu dodamo še to, da je v letu 1966 v SFRJ od ca. 250.000 začasno brezposelnih bilo ca. 168.000 nekvalificiranih in 22.795 s srednjo, višjo in visoko strokovno izobrazbo ter da se je samo v Zagrebu prijavilo za zaposlitev 771 diplomantov visokošolskih zavodov² (razen tega se jih del ni prijavil in je šel v tujino), takoj zaslišimo alarm: preveč je študentov. Ali je to res?

¹ Viri podatkov v I. poglavju: Statistical Yearbook 1964, 1965; Statistički godišnjak SFRJ 1965, 1966, za Slovenijo omenjeno statistično gradivo in Mesečni statistični pregled SR Slovenije.

² »Svet«, Beograd, 11/12 1966, 15/1 in 29/1 1967.

Značilna doba »eksplozije visokošolskega izobraževanja« je pri nas, kot tudi drugod v svetu, bilo obdobje 1959—1964. Medtem ko se drugod ta proces še nadaljuje, opažamo pri nas, predvsem v Sloveniji, stagnacijo in po letu 1964 tudi zmanjševanje števila študentov in šol. Nenehno se pomikamo z vrha lestvice študentov proti dnu. Vrstni red držav glede na število študentov na 1.000 prebivalcev je v letih 1962—63 (SFRJ samo redni študenti 1965) bil takle:

ZDA (26,14), ZSSR (16,05), Bolgarija (12,71), Argentina (11,66), Kanada (10,52), ČSSR (10,15), Nizozemska (10,06), Francija (9,68), Japonska (9,56), Danska (9,41), Poljska (7,53), NDR (7,00), Belgija in SR Slovenija (6,83), Avstrija (6,76), Finska (6,57), Romunija (6,55), SFRJ (6,25), Velika Britanija (6,50).

Število študentov na 1.000 prebivalcev ne kaže vedno razvojne stopnje neke države, temveč veliko bolj usmeritev njene kadrovske politike. Stopnjo razvoja neke dežele in njenega izobraževalnega sistema vidimo natančneje, če primerjamo, koliko osnovnošolskih učencev pride na enega visokošolskega študenta. V letih 1962—63 (za SFRJ 1965) je bilo stanje takšne:

ZDA (6,41), ZSSR (10,42), Japonska (10,94), Bolgarija (11,07), Argentina (11,78), Francija (12,45), Danska (12,85), Avstrija (15,20), Velika Britanija (15,94), Nemčija (16,95), Italija (17,27), ČSSR (17,80), Švica (19,72), Kanada (17,16), Švedska (20,10), SR Slovenija (21,55 — vseh pa 16,03), SFRJ (24,62 — vseh pa 16,22), Madžarska (21,99), Poljska (22,52), Romunija (24,27), Albanija (28,66).

Kot vidimo iz teh razpredelnic, sicer res nismo več pri vrhu, vendar pa smo še na razmeroma ugodnem mestu, posebno še, če upoštevamo, da se osipanje kandidatov za študij na visokošolskih zavodih prične že v osnovni šoli, kjer le okoli 60% učencev konča svojo šolsko obveznost v zadnjem, tj. 8. razredu.

Da se je v Sloveniji v zadnjem desetletju visoko šolstvo skokovito razvijalo, kažejo podatki zavoda SRS za statistiko (»Pomembnejši kazalniki v razvoju Slovenije 1955—65«, Lb. VI—1966);

na 1.000 prebivalcev je znašalo število

	Učencev	Dijakov	Študentov
1955	134	26	5
1960	146	39	6
1965	149	41	10

Da pa to in prejšnja števila niso realna, je videti iz podatka, da je leta 1965 v Sloveniji končalo srednjo šolo v zadnjem razredu 6056 dijakov (od tega rednih 5587) in se nato istega leta vpisalo v 1. semester visokošolskih zavodov 8459 študentov, medtem ko se v ZDA, na področju izobraževanja najbolj razviti deželi, v letih 1950—1964 vpisuje letno v visoke šole 42—52% dijakov, ki so končali srednjo šolo.³ Iz tega je videti, da zajemamo pri nas med študente dober del študentov iz drugih republik, ki se ne nameravajo stalno zaposliti v naši republici, dalje, študentov starejših generacij, ki so se po določeni delovni dobi odločili, da bodo nadaljevali študij, in ca. 20—25% fiktivnih vpisov, tj. študentov, ki so sočasno vpisani na več visokošolskih zavodov, dejansko pa študirajo le na enem; tako je v resnici število študentov, ki resno študirajo, pri nas dosti manjše, kot ga prikazujejo podatki naše statistike. Če bomo še naprej težili za tem, da se izboljša izobrazbena raven delovnih ljudi, bomo v prihodnosti imeli velik rezervoar v učencih, ki danes sedijo še v osnovni šoli. To nam pokaže spodnja primerjava:

	Število osnovnošolskih učencev vseh — rednih	Število visokošolskih študentov vseh — rednih
ZDA 1965	31,721.500	4,950.173 — 15,6 %
SR Slovenija 1965	241.865	15.082 — 0,62%
	240.201	11.221 — 0,47%

Da na področju visokošolskega izobraževanja nikakor ne prehitevamo sodobnega razvoja, temveč zaostajamo za njim (saj vidimo, da je osipanje v osnovni šoli, ki povzroča nepismenost, skoraj enako kot na visokošolskih zavodih, če odštejemo študente, ki so istočasno dvakrat ali trikrat vpisani in s tem število študentov povečujejo do nerealnih števil), nam bo jasno, če primerjamo, koliko % mladine v starosti 20—24 let je zajete v visokošolskem študiju. Ti kazalci in predvidevanja so (glede na to, da je 20—25% študentov neresnih in po večkrat vpisanih, je dejanska podoba drugačna):

³ Podatki o absolventih srednjih šol in novincih na visokih šolah: Mesečni statistični pregled SR Slovenije 1965, 1966; podatki o študentih v ZDA: »Univerzitet danas«, št. 7, 1966.

	1958	1970
Severne dežele	5,0	6,7 — 7,15
Francija, Benelux	4,2	5,1 — 7,1
Avstrija, Nemčija, Švica	4,4	6,1 — 7,2
Mediterranske dežele	3,1	3,4 — 4,8
OECD dežele	3,8	4,8 — 6,1
Kanada, ZDA	11,7	12,7 — 15,6
ZSSR	8,2	10,0 — 12,0
SFRJ	3,4	8,0

Da bi omenjeni plan dosegli, bi morali povečati število vseh študentov za 24%. Če pa računamo samo z rednimi študenti, bi morali povečati njihovo število za 87%. Iz tega lahko povzamemo tole: če primerjamo našo deželo z drugimi in če upoštevamo nerealno število študentov, ki ga navajajo naše statistike, nimamo danes in še dolgo ne bomo imeli preveč študentov na visokošolskih zavodih.

Ta sklep potrjuje še kadrovska sestava v naših delovnih organizacijah.

Le-ta je bila pri uslužbencih takšnale:

	ZSSR 1962	ZDA 1962	ZR Nemč. 1962	SFRJ 1961
Z visoko in višjo izobrazbo	31,2%	26,5%	22,7%	8,3%
S srednjo izobrazbo	61,3%	63,7%	63,8%	32,7%
Z nižjo izobrazbo	7,5%	9,8%	11,5%	57,0%

Izobrazbena struktura prebivalstva se v Sloveniji popravlja, vendar je še vedno nezadovoljiva. Po podatkih ob popisih prebivalcev pri nas je bila takšnale:⁴

	Vse prebivalstvo		Aktivno prebivalstvo		Zaposleni	
	1955	1961	1953	1961	1953	1961
SR Slovenija						
Z osnovno šolo ali manj	87,7	82,3	84,6	67,1	74,4	65,1
S srednjo šolo	3,7	4,1	6,2	6,9		7,6
Z višjo ali visoko šolo	0,8	1,6	1,4	2,6	2,9	3,6

⁴ Podatki o izobrazbeni strukturi prebivalstva: »Delo« Ljubljana 18. 2. 1967, »Večer« Maribor 15. 1. 1967 ter Statistički godišnjak SFRJ.

V Sloveniji je bilo med aktivnim prebivalstvom 1964. leta še vedno le 2,3% strokovnjakov z višjo ali visoko izobrazbo (Francija 1962 — 4,3%). Če primerjamo strukturo aktivnega prebivalstva in zaposlenih v določenih panogah, bomo videli, da je Slovenija pod zveznim povprečjem. Drugo nesorazmerje je, da je v Sloveniji 1964. leta bilo od skupnega števila strokovnjakov z višjo in visoko izobrazbo zaposlenih v gospodarstvu le 37% (v Franciji 1962. leta 61%). Če pa upoštevamo, da se v naših statistikah pogosto prepleta dejanska, formalna izobrazba s priznano izobrazbo glede na delovno mesto, je očitno, da nam strokovnjakov še primanjkuje. Zato ne bom omenjal dejstev, o katerih pogosto pišejo dnevni časniki.

V analizah o številu študentov sem se namenoma osredotočil na redne študente, ker se zaradi neurejenosti izrednega študija število izrednih študentov nenehno zmanjšuje:

— v SFRJ so v letu 1965/66 še tretjina vseh vpisanih študentov bili izredni študenti, v SRS pa je v istem letu izrednih študentov bilo že manj kot četrtnina vseh vpisanih študentov;

— osipanje pri izrednih študentih je trikrat večje kot pri rednih študentih ter je število diplomantov iz vrst izrednih študentov tako absolutno kot relativno manjše.

Glede izrednega študija ostajam pri ugotovitvah, ki sem jih omenil v razpravi v »Teoriji in praksi«, št. 3/1966.

Na podlagi omenjenih ugotovitev sklepam:

— da naše višje in visoko šolstvo ni ekstenzivno zaradi prevelikega števila študentov, temveč zato, ker število študentov, ki ga prikazujemo v naših statistikah in analizah, zaradi vrste neaktivnih in samo formalno vpisanih študentov ni realno. To dejstvo nam tudi otežuje realno planiranje kadrov.

— Da bomo morali v prihodnjih letih, če želimo dohajati sodobni razvoj v svetu, število študentov na visokošolskih zavodih še povečati. Pri tem se bomo morali odločiti, ali bomo skrbeli za nenehen dvig izobrazbene ravni prebivalcev, kot dela to vrsta drugih majhnih narodov (npr. Danska, Nizozemska, Belgija), upoštevajoč, da vsi diplomanti ne bodo mogli dobiti tudi ustreznih delovnih mest, ter se bomo tako usmerili na zavestni izvoz kvalificiranih in visoko kvalificiranih kadrov namesto nekvalificiranih. Višji dohodki više kvalificiranih kadrov, ki delajo v tujini, naj bi z višjim dotokom deviznih sredstev tudi posredno vplivali na nadaljnji razvoj našega gospodarstva. Glede na naložbe v izobrazbo visoko kvalificiranega strokovnjaka je takšno izobraževanje za druge neracionalno, vendar gre za svetovno merilo, ne glede na to, ali v neki državi obstoji presežek ali primanjkljaj

v strokovnih kadrih. Npr.: naši strokovnjaki so odhajali v Nemčijo, Francijo in Anglijo že tedaj, ko so imeli doma dosti možnosti za zaposlitev, hkrati pa so nemški in angleški strokovnjaki odhajali v ZDA, čeprav so imeli doma dosti prostih delovnih mest. Razlog je v višjih realnih osebnih dohodkih in ta razlog bo nenehno povzročal fluktuacijo sposobnih strokovnih kadrov.

— Visoko šolstvo bomo torej intenzivirali ne z absolutnim omejevanjem števila študentov, temveč s selekcijo študentov za visokošolski študij, ki naj bi se začela že pred vpisom (testiranje in razne oblike ugotavljanja sposobnosti, načrtno usmerjanje nadarjenih mladih ljudi, ki že delajo v delovnih organizacijah, v visokošolski študij, kar naj bi omogočilo izpopolnjevanje najsposobnejših in jih tako sistematično usposabljal za odgovorne položaje v podjetjih) in se nepretrgoma nadaljevala med samim študijem že od prvega semestra naprej (medsemestralni vpisni pogoji). Seveda bo takšna selekcija dosegla svoj namen, če postane sistem dela vseh visokošolskih zavodov in ne samo nekaterih. Takšno selekcijo utemeljuje tudi ugotovitev prof. dr. Hutha iz Münchna (»Delo«, 11/3—1967), da je le 5% vse mladine po svoji nadarjenosti in inteligenci sposobne za uspešen univerzitetni študij, le 10% pa za uspešen višješolski študij. Če bo število izbranih, sposobnih, aktivnih študentov večje, kot je danes, bo to prispevalo k intenzifikaciji visokega šolstva.

— Ker pa v prihodnosti verjetno ne bomo izobraževali samo za tujino, temveč za domače potrebe po kadrih, bosta tehtna prispevka k intenzifikaciji visokega šolstva prišla od zunaj, t.j. iz srednjih šol (kjer naj bi se začelo načrtno usmerjanje mladine v poklice) in iz delovnih organizacij (kjer naj bi se z izboljšanjem kadrovskih služb, z načrtno kadrovsko politiko predvsem pokazale potrebe po kadrih določenege profila in na podlagi takšnih perspektivnih potreb, perspektivnega načrtovanja kadrov tudi zaposlovali dejansko ustrezni kadri in s tem spreminjala kadrovska struktura).

III

V nadaljevanju bom analiziral število diplomantov. Razpredelnica nam kaže razmerje med vpisanimi študenti in diplomanti, rednimi in izrednimi, v SR Sloveniji.

V omenjeni razpredelnici niso upoštevani diplomanti I. stopnje visokih šol in fakultet, skupaj 919 (redni 824, izredni 95, 10%), ki po večini nadaljujejo študij na 2. stopnji.

EKSTENZIVNOST VISOKOŠOLSKEGA ŠTUDIJA

	Vpisani študenti 1965—66 ⁵				Diplomanti 1965				v % vpisa
	skupaj	red.	izr.	izr. v %	skupaj	red.	izr.	izr. v %	
Viš. šole	5401	2771	2630	49%	825	551	274	33%	15%
2. st. vis. š., fakult.	9681	8450	1231	13%	1207	1123	84	7%	12%
Skupaj	15082	11221	3861	26%	2032	1674	358	18%	13%

Če pa primerjamo število diplomantov (rednih in izrednih) s številom vpisanih v 1 letnik (rednih in izrednih), dobimo tale razmerja:

	vpis v 1. letnik 1965—66	diplomanti 1965	%
Višje šole	3705	825	22%
Visoke šole in fakultete	4754	1207	25%
Skupaj visokošolski zavodi	8459	2032	24%

Te razpredelnice kažejo, da je pri nas realna prej omenjena trditev, da od tistih, ki so se vpisali v 1. letnik visokošolskega zavoda, diplomira v doglednem času med rednimi 33 — 40% in med izrednimi študenti 5 — 15%. Ker pa je med vpisanimi ca. 20—25% fiktivnih vpisov, tj., ena oseba je hkrati vpisana na več zavodih, diplomira pri nas, če vzamemo število oseb in ne števila vpisov, ca. 50% rednih študentov. Torej je osipanje študentov podobno kot osipanje učencev v osnovni šoli, kjer jih tudi le približno 60% konča šolanje v 8. razredu in v merilu SFRJ ca. 20% ostane nepismenih.

Če omenjene podatke posplošimo in upoštevamo, da gre v zadnjih 4 letih v Sloveniji že za ustaljen vpis in bolj ali manj ustaljen študijski režim, vidimo, da znaša povprečno letno število diplomantov med rednimi študenti 15% od vseh vpisanih rednih študentov in pri izrednih študentih 9% od vseh vpisanih izrednih študentov oziroma: pri vseh skupaj dobimo od števila vpisanih 13,5% diplomantov. Če naše stanje primerjamo z dolgoletno statistično serijo dežele, kjer je visokošolski izobraževalni sistem visoko razvit, dobimo za ZDA podobno sliko:⁶

⁵ Podatki: Zavod SRS za statistiko.

⁶ Podatke o študentih v ZDA smo povzeli po »Univerzitet danas« št. 7, 1966.

Leto	Število rednih študentov brez junior collegeov	Število diplomantov na 2. stopnji	Diplomiralo v % od vpisa
1940	1,494.000	187.000	12,5%
1950	2,296.000	432.000	18,8%
1956	2,946.000	309.000	10,5%
1960	3,610.000	392.000	10,9%
1962	4,207.000	418.000	9,9%
1964	4,987.000	499.000	10,0%

Pri tem je treba upoštevati, da je v ZDA razen nekaj elitnih univerz (Harward, Yale, Princeton) večina collegeov pod ravniyo evropskih univerz in da so v ZDA 30% visokošolskih zavodov višje šole, t. i. junior college, ki se po kvaliteti tudi ne dajo v celoti primerjati z našimi višjimi šolami, saj jih lahko razdelimo v dve vrsti:

— polovica zaradi dekoncentracije visokega šolstva in približanja šole študentu zaobseže le polovico fakultete ter vsi študentje nadaljujejo študij na 2. stopnji ustrezne fakultete;

— druga polovica pa je nadaljevanje srednjih šol s popolno izobrazbo za poklic ter študentje ne morejo nadaljevati študija na fakulteti, temveč morajo, če želijo študij nadaljevati, na fakulteti pričeti od začetka.

Glede na to, da je slika podobna tudi v drugih deželah, če primerjamo število diplomantov in število študentov v relativnih številih, ne moremo trditi, da je za nas značilno izrazito majhno število diplomantov na visokošolskih zavodih. Vprašanje je pa, ali smo z našimi dosežki lahko zadovoljni in ali lahko študij intenziviramo in število diplomantov povečamo ter kako. Lahko ugotovimo, da je pedagoško osebje od leta 1960 naprej nenehno sodelovalo pri reorganizaciji naših visokošolskih zavodov, uvajanju novih oblik študija, novih usmeritev in specializacij, novih študijskih programov in študijskih režimov, uvajalo nove dodatne izpitne roke, nove oblike dela s študenti, torej sodelovalo pri ukrepih za intenzifikacijo visokošolskega študija. Po drugi strani pa vidimo, da je učinek bil pogosto ravno nasproten in se število diplomantov na marsikaterem zavodu v zadnjih letih tako absolutno kot relativno znižuje, kar nam kaže spodnja razredelnica za slovenske visokošolske zavode:⁷

⁷ Podatki o diplomantih in slušateljih visokih in višjih šol so povzeti po citiranem statističnem gradivu. Za leto 1966 temelji izračun na podatkih strokovne službe sklada SRS za šolstvo in so zato možne manjše spremembe.

EKSTENZIVNOST VISOKOŠOLSKEGA STUDIJA

Sola	Leto	Število študentov		Število diplomirancev		
		vseh	rednih	vseh	% od vseh št.	% od red. št.
Filozofska fakulteta	1963	1273	1114	109	8,6%	9,8%
	1964	1179	1030	116	9,8%	11,3%
	1965	1306	1126	122	9,3%	10,8%
	1966	1513	1356	121	8,0%	8,9%
Ekonomska fakulteta	1963	1033	819	115	11,1%	14,0%
	1964	827	615	86	10,4%	14,0%
	1965	879	718	84	9,6%	11,7%
	1966	923	783	77	8,3%	9,8%
Pravna fakulteta	1963	974	580	119	12,2%	20,5%
	1964	889	600	109	12,3%	18,2%
	1965	789	486	84	10,6%	17,3%
	1966	694	487	91	13,1%	18,7%
Biotehnična fakulteta	1963	678	624	137	20,2%	22,0%
	1964	678	656	122	18,0%	18,6%
	1965	818	776	132	16,1%	17,0%
	1966	883	817	149	16,9%	18,2%
Elektrotehnična fak.	1963	566	547	87	15,4%	15,9%
	1964	616	616	104	16,9%	16,9%
	1965	599	599	117	19,5%	19,5%
	1966	656	656	152	23,2%	23,2%
Strojna fakulteta	1963	825	707	100	12,1%	14,1%
	1964	798	620	142	17,8%	22,9%
	1965	670	540	108	16,1%	20,0%
	1966	711	593	90	12,7%	15,2%
Fak. za nar. tehn.	1963	1352	1300	222	16,4%	17,1%
	1964	1414	1356	218	15,4%	16,1%
	1965	1299	1254	203	15,6%	16,2%
	1966	1360	1383	185	13,6%	13,4%
Fak. arh. gradb. geod.	1963	750	714	156	20,8%	21,8%
	1964	820	766	150	18,3%	19,6%
	1965	754	717	127	16,8%	17,7%
	1966	694	668	127	18,3%	19,0%
Pedag. ak. Ljubljana	1963	407	239	74	18,2%	31,0%
	1964	465	282	89	19,1%	31,6%
	1965	889	283	82	9,2%	29,0%
	1966	913	406	92	10,1%	22,7%

Šola	Leto	Število študentov		Število diplomirancev		
		vseh	rednih	vseh	% od vseh št.	% od red. št.
Pedag. ak. Maribor	1963	596	126	41	6,9%	32,5%
	1964	661	282	44	6,7%	15,6%
	1965	636	272	62	9,7%	22,8%
	1966	613	295	140	22,8%	47,5%
Viš. ekon. komerc.	1963	758	320	142	18,7%	44,4%
	1964	909	323	118	12,9%	36,5%
	1965	1291	357	276	21,4%	77,3%
	1966	1009	327	175	17,3%	53,5%
Višja pravna šola	1963	225	85	42	18,7%	49,4%
	1964	266	99	47	17,7%	47,5%
	1965	281	113	47	16,7%	41,6%
	1966	203	94	70	34,5%	74,5%
Višja agronom. šola	1963	191	87	75	39,3%	86,2%
	1964	250	114	49	19,6%	43,0%
	1965	259	120	33	12,7%	27,5%
	1966	137	111	48	35,0%	43,2%
Višja tehn. šola	1963	626	381	96	15,3%	25,2%
	1964	931	491	75	8,1%	15,3%
	1965	1560	617	114	7,3%	18,5%
	1966	1154	600	152	13,2%	25,3%

Analiza zgornje razpredelnice nam pokaže, da je absolutno in relativno število diplomantov najmanjše in s tem tudi osipanje študentov največje na visokošolskih zavodih s področja družbeno ekonomskih ved, čeprav je trenutna potreba po strokovnih kadrih na tem področju največja. Večje je število diplomantov in manjše osipanje na visokošolskih zavodih s področja tehničnih ved. Ker ne kaže, da je študij tehničnih ved lažji in manj zahteven kakor študij družbeno ekonomskih ved, je verjetno vzrok takšnega stanja mnenje dobršnega števila manj nadarjenih in manj inteligentnih absolventov srednjih šol, da je študij družbeno ekonomskih ved lažji, da bodo tam lažje izdelovali, in se zaradi tega v večji meri (ker se bojijo selekcije na drugih zavodih ali so pa drugi zavodi že opravili selekcijo, npr. medicina) usmerjajo v ta študij. To potrjuje sklep iz prejšnjih poglavij, da je eden izmed ukrepov za intenzifikacijo študija in povečanje relativnega števila diplomantov selekcija študentov z ustreznimi metodami že ob samem vpisu v visokošolske zavode. Ta se-

lekcija naj bi pripomogla k pravilnemu poklicnemu usmerjanju študentov in omogočila študij najbolj nadarjenim in sposobnim. Druga skupina ukrepov, ki naj bi omogočila povečanje števila diplomantov in intenziviranje študija, bi morala biti usmerjena k skrajševanju poprečne študijske dobe, ki se nenehno podaljšuje.

IV

Določena ekstenzivnost v razvoju, ki ni nujno v zvezi z izboljšanjem kvalitete pri delu, se pri našem visokem šolstvu kaže v nenehnem zmanjševanju števila rednih študentov na enega pedagoškega delavca, medtem ko se hkrati nenehno veča skupno število rednih študentov. Ker ne moremo trditi, da je to svetovni pojav, temveč je prej nasprotno, saj se v večini nerazvitih in tudi visoko razvitih dežel število študentov na enega pedagoškega delavca veča, lahko ugotovimo, da to zmanjševanje pomeni, da delovna storilnost v visokem šolstvu pojema. Vprašanje pa je, v koliki meri se hkrati izboljšuje kvaliteta, ki naj bi vsaj nekoliko kompenzirala to zmanjševanje storilnosti. Število rednih študentov na 1 pedagoškega delavca (v oklepaju število diplomantov na 1 pedagoškega delavca 1961—63 in 1966) prikazuje spodnja razpredelnica:⁸

	1938/39	1955	1961/62	1965/66
SFRJ	15,53	11,90	ca. 10,7	7,73
SR Makedonija				10,97
SR Črna gora				10,28
SR Srbija				8,94
SR Bosna in Hercegov.				6,73
SR Hrvatska				6,27
SR Slovenija		7,69		5,85 (1,06)
višje šole				4,85 (1,44)
vis. š. in fakult.				6,27 (0,90)
filozof. fak.			7,52 (0,78)	7,79 (0,69)
ekonom. fak.			10,24 (1,92)	17,40 (1,71)
pravna fak.			15,62 (2,83)	13,16 (2,46)

⁸ Statistički godišnjak SFRJ, za Bukarešto »Univerzitet danas« št. 2, 1966, za druge dežele so podatki iz citirane mednarodne statistike.

	1938/39	1955	1961/62	1965/66
biotehn. fak.			4,15 (0,66)	4,06 (0,74)
strojna fak.			7,70 (1,38)	6,82 (1,03)
elektrot. fak.			7,68 (1,08)	5,46 (1,27)
FAGG			13,20 (1,62)	7,34 (1,40)
fak. narasl. tehn.			8,55 (1,05)	4,32 (0,60)
ped. ak. Ljubljana			2,88 (1,00)	4,10 (0,93)
ped. ak. Maribor			1,13 (0,53)	3,39 (1,61)
viš. ek. komerc. š.			8,79 (3,39)	13,63 (7,29)
višja pravna šola			4,09 (3,33)	6,27 (4,67)
višja agronom. šola			5,79 (1,52)	4,62 (2,00)
višja tehn. šola			5,02 (0,67)	6,59 (1,67)
Nemška demokr. rep.			2,81	
Čile			3,32	
Brazilija			4,93	
Mehika			5,42	
Madžarska			6,51	
Norveška			8,00	
ČSSR			8,13	
Danska			8,19	
Japonska			11,09	
Italija			10,77	
Kanada			12,03	
Avstrija			11,34	
ZDA			12,89 (1,02)	(1,00)
Švica			13,92	
ZSSR			44,67	
Romunija ⁹			9,89	
Univerza v Bukarešti			7,65	
fakultete v Bukarešti				
v okviru naše				
filozof. fakultete			9,85	
pravne fakultete			42,96	
biotehn. fakultete			12,57	
naravosl. tehn. fak.			9,22	

⁹ Romunijo navajamo zaradi primerjave, ker je tam visoko šolstvo približno na isti razvojni stopnji kot pri nas.

Ker je v razpredelnici zajeto vse pedagoško osebje (stalni in honorarni učitelji in asistenti), je treba upoštevati, da podoba ni čisto realna, ker je na višjih šolah sorazmerno več honorarnega osebja kot na visokih šolah in fakultetah. Na realnost podatkov vpliva tudi izredni študij, ki je v veliki meri značilnost višjih šol. Zato je treba upoštevati, da je glede na delo z izrednimi študenti količina dejansko opravljenega dela na teh zavodih večja. Medtem ko je pri rednih študentih ca. 20—25% neaktivnih (kot je omenjeno spredaj), je pri izrednih ca. 50—65% neaktivnih. Zato tudi niso upoštevani pri ugotavljanju obsega dela pedagoških delavcev (število študentov), medtem ko so upoštevani pri številu diplomantov. Zajeti so samo tisti izredni študenti, ki so uspešno končali študij in za katere je tako dokazano, da je pedagoško osebje z njimi imelo delo.

Nenehno krčenje učne obveznosti in večanje števila pedagoških delavcev (oziroma zmanjševanje števila študentov na pedagoškega delavca), če ne upoštevamo morebitnih kvalitativnih dosežkov, je lahko odraz nenehnega spreminjanja učnih načrtov, večanja števila študijskih predmetov s cepljenjem obstoječih v nove predmete, z uvajanjem vedno novih predmetov, s širjenjem učnih programov, je lahko odraz nenehnega večanja števila tedenskih ur predavanj in vaj in s tem nenehnega večanja obremenjenosti študenta. To pa na drugi strani povzroča tudi večje osipanje študentov med študijem. V tem se kaže določena ekstenzivnost.

Razlog tega procesa lahko iščemo tudi v nezadostni gmotni osnovi naših visokošolskih zavodov. Če vzamemo za leto 1963 indeks 100, so se izdatki republiškega sklada za šolstvo za osnovno dejavnost visokošolskih zavodov povečali v letu 1966 na 180, od tega pri fakultetah na 175 (ekonomska 145, elektrotehnična 207, filozofska 182, pri umetniških akademijah na 165, pri visokih šolah na 168 in pri višjih šolah na 210 (višja agronomska 134, višja pravna 137, višja ekonomsko-komercialna 141, obe pedagoški akademiji pa po 395—414). Pri tem je treba upoštevati v letih 1965—66 večanje obsega dejavnosti šol, števila študentov in števila učiteljev ter to, da je večji del zvišanja sredstev, ker absolutna zvišanja sredstev niso ustrezala zvišanju življenjskih stroškov v istem obdobju, nujno moral iti za osebne dohodke in ne za funkcionalne izdatke visokošolskih zavodov. Kljub temu so nominalni osebni dohodki naših visokošolskih učiteljev v primerjavi z osebnimi dohodki drugod po svetu (seveda preračunani v nove dinarje) najnižji na svetu. Verjetno se pa tudi realni osebni dohodki niso dosti premaknili z zadnjega mesta. Ravno nizki osebni

dohodki pa povzročajo težnje po čim manjši delovni obveznosti v okviru rednega delovnega časa, ki naj učitelju pusti še dosti prostega časa za aplikativno raziskovalno in razvojno delo, za delo nad redno delovno obveznostjo in razna občasna dela, ki mu naj omogočijo izboljšanje njegovih osebnih dohodkov in s tem tudi gmotnega položaja. Izhod? Ali drastično omejiti obseg našega visokošolskega izobraževanja ali pa za izobraževanje nameniti večji delež v narodnem dohodku. Sicer bomo ostali v začaranem krogu: premalo sredstev, manjši osebni dohodki, manj vloženega dela, manj diplomantov, podaljševanje študija, s tem večanje stroškov.

V tem sestavku sem želel prikazati, da ekstenzivnost visokega šolstva, o kateri danes govorimo in o kateri mislimo, da je vzrok finančnih težav našega visokega šolstva, ni posledica reforme strokovnega izobraževanja po letu 1960, temveč je posledica našega dolgoletnega razvoja, ko smo na eni strani skokovito razvijali naš šolski sistem in šolsko omrežje, da bi na področju izobraževanja dohajali (ne prehiteli) razvite in visoko razvite dežele, na drugi strani pa nismo namenili za izobraževanje tem željam ustreznega dela narodnega dohodka. To je posledica dejstva, da v vseh povojnih letih naložbe v kadre niso bile v soglasju z naložbami v osnovna in obratna sredstva.

Želel sem prikazati, da ne moremo govoriti o absolutni ekstenzivnosti našega visokega in višjega šolstva. Priznati moramo, da je tudi šolstvo takšno, kot je danes, ki ga kritiziramo, dalo pozitivne rezultate, da se je ravno po zaslugi novih kadrov, ki so bili vzgojeni po vojni, marsikaj začelo premikati in spreminjati v našem družbenem in gospodarskem življenju ter da so naši strokovnjaki po vojni dosegli po svetu veliko priznanj in se tudi najnovejši diplomanti, ki so šli iskat delo po svetu, veračajo z ugodnimi strokovnimi ocenami.

Želel sem prikazati, da ne morem govoriti tudi o relativni ekstenzivnosti, če se primerjamo s številnimi drugimi državami. Ne moremo samo posploševati: preveč imamo visokošolskih zavodov, specializacija na naših visokošolskih zavodih gre v prevelike podrobnosti, preveč imamo študentov, preveč imamo diplomantov, šolsko omrežje je pregosto, šolski prostori so predimenzionirani, delovna obveznost visokošolskih učiteljev je premajhna, ni denarja za vse, kar želimo, itd. Pač pa moramo govoriti o ukrepih, ki naj tudi višje in visoko šolstvo, kot vse družbene službe, vključijo v izvajanje

naše gospodarske in družbene reforme. Ugotoviti moramo, kje so še v naših visokošolskih zavodih »skrite rezerve«, katerih mobilizacija naj bi prispevala k nadaljnjemu intenziviranju visokega šolstva.

Razna vprašanja in ugotovitve sem v tem sestavku dokumentiral, da bi vsem tistim, ki sodelujejo pri razvoju našega visokošolskega sistema in študija, nazorno prikazal vprašanja, ki terjajo poglobljene analize ter ustrezno ukrepanje. Po mojem mnenju ukrepi intenzifikacije in racionalizacije višjega in visokega šolstva v prihodnje ne bodo mogli iti v smeri absolutnega zmanjševanja števila študentov, koncentracije visokošolskih zavodov, temveč so na tem področju bolj nujne kvalitativne spremembe, ki bodo dale učinke, ki jih naše gospodarstvo in družbene službe potrebujejo in pričakujejo. Te spremembe naj bi šle v smeri pravilnega poklicnega usmerjanja študentov, omogočanja študija nadarjenim, inteligentnim in sposobnim, tudi tistim, ki bi se sicer iz gmotnih in drugih razlogov po končani srednji šoli morali zaposliti in se odpovedati študiju, nenehnega spremljanja študenta med študijem in ustrezne nenehne selekcije med študijem, racionalne organizacije študija (predavanja, vaje, praksa, učbeniki, izpitni roki, povezava šole s prakso itd.), podiplomskega izobraževanja in izpopolnjevanja, kvalitativne rasti pedagoškega osebja z ustreznimi habilitacijskimi, elekcijskimi in reelekcijskimi pogoji, razvoja samoupravljanja na visokošolskih zavodih, razvoja sistema dohodka in delitve po delu na visokošolskih zavodih, razvoja znanstvenega in raziskovalnega dela (fundamentalnega in aplikativnega) itd. To so ključna vprašanja, z reševanjem katerih bomo odpravljali ekstenzivnost — pravilneje bi bilo govoriti o neracionalnosti — našega višjega in visokega šolstva.

RUDI VIDETIČ

Konvertibilni dinar

Dinar naj bi postal zamenljiv do leta 1969. Po uveljavitvi enotnega kurza dinarja bo njegova zamenljivost pomenila novo kvaliteto na poti odmiranja državnega intervencionizma v gospodarstvu. Vprašanji, ki se nam s tem v zvezi zastavljata, sta predvsem tile:

1. Kakšne so zdaj možnosti za zamenljivost dinarja?
2. Kakšen značaj ima lahko zamenljivost dinarja v naših razmerah?

1. Možnosti za zamenljivost dinarja.

Odločilno razpotje, na katerem je danes naša država tako v svoji notranji kakor v zunanji gospodarski politiki, čeprav političnih izhodišč, ki imajo svoje počelo v naši splošno znani ideološki zasnovi, ta politika niti ne ogroža niti ne potiska v ozadje, prihaja na monetarnem področju čedalje bolj do izraza. Kolikor bolj poudarjamo tržno gospodarstvo, toliko bližje smo zamenljivosti dinarja. In kolikor bolj zavračamo kliring kot način vključevanja v mednarodno delitev dela, toliko bolj dajemo prednost zamenljivosti. Na ta način dobiva naša gospodarska politika nove razsežnosti. Utvare, da je mogoče s pomočjo državnega intervencionizma obvarovati gospodarstvo pred tujim izkoriščanjem, so s tem dokončno pokopane. Zdaj vemo, da niti carinska politika in njene zaščitne carine niti še tako domiselno uporabljene restrikcije, blagovni in devizni kontingenti, najmanj pa nekakšni izravnalni skladi, ki smo jih imeli tja do leta 1961, ne morejo nadomestiti tistega, kar mora gospodarstvo storiti samo, to je — proizvajati po konkurenčnih cenah. Dokaz tega so izvršene devaluacije. Od 1945 od 1965 smo kar trikrat devalvirali našo valuto. Sedanja pariteta dinarja, tj. 12,50 ND za 1 USA \$, naj bi predstavljala tisto vrednost dinarja, ki odraža njegovo

poprečno kupno moč, gledano skozi prizmo svetovnega denarja. Računalo se je, naj bi bila s tem spet za nekaj časa ustvarjena spodbuda jugoslovanskemu gospodarstvu za izvažanje. Vse tiste gospodarske organizacije, ki imajo višjo produktivnost, kot jo izraža ta kurz, bi imele interes izvažati, tiste pa, katerih produktivnost je nižja — kot jo izraža kurz, bi imele razlog za to, da opuste proizvodnjo oziroma jo nadomestijo z uvozom. Takšne naj bi bile stvari seveda teoretično. Dejansko je marsikdaj drugače. Mnogo naših delovnih organizacij izvažajo že samo zato, ker potrebujejo iz uvoza reprodukcijski material in rezervne dele. Druge imajo za domači trg prevelike zmogljivosti, nekatere se morajo zadovoljiti z nizkimi dohodki. Res redke so delovne organizacije, ki dosežajo na tujih trgih višje cene kot doma. Pa vendar se naš izvoz stalno veča. Kako se je povečal izvoz v zadnjih letih, nam pokaže tale primerjava:

I z v o z v 000 N din

Leto	SFRJ	SRS
1960	7.077.570	979.370
1961	7.111.820	1.008.040
1962	8.631.960	1.363.820
1963	9.879.960	1.653.880
1964	11.156.440	1.904.740
1965	13.642.010	2.305.140
1966	15.267.164	2.581.713

Če smo imeli leta 1965 celo aktivo v plačilni bilanci, smo lansko končali s simboličnim 1% minusom. To lahko še vedno štejemo za uspeh. Vendar s tem ne moremo biti zadovoljni, ker so naše ambicije, ko hočemo doseči zamenljivost dinarja, prav gotovo večje, kot je pa zgolj aktiva v plačilni bilanci (ki je s strokovnega gledišča nesmisel, ker mora biti vsaka bilanca ex definitione izravnana in torej ni aktivnih in pasivnih plačilnih bilanc). Kar pričakujemo od vsakoletnih saldov v plačilni bilanci, je vsota, ki naj bi jo odrinili po dokončnem obračunu vseh dolžniško-upniških odnosov v naše zlate devizne rezerve. Ne smemo namreč prezreti tega, da so si v zlatem deviznem standardu, na katerega je posredno, s članstvom v mednarodnem monetarnem fondu, vezana tudi Jugoslavija, plačilna bilanca in devizne rezerve v zlatu v medsebojni vzročni povezavi. Z deficitom v plačilni bilanci bi se morale zlato-devizne rezerve zmanjševati in v primeru suficita ustrezno povečati. Če bi bil potreben samo ta pogoj, da se proglasi zamenljivost dinarja, potem letos nismo

dosegli nobenega napredka v tem pogledu, da bi čimprej razglasili zamenljivost. So pa še drugi pogoji, ki lahko s svojim pozitivnim delovanjem omogočijo vzdrževanje zakonsko določene zamenljivosti valut. Med temi je na prvem mestu gibanje produktivnosti. Samo povečanje produktivnosti lahko ohrani stabilnost cen. Maloprodajne cene in produktivnost so se pri nas v zadnjih letih gibale takole:

leto	gibanje malo- prodajnih cen	gibanje pro- duktivnosti
1957	63,4	8,9
1958	65,6	3,3
1959	66,5	6,5
1960	72,4	3,8
1961	79	0,4
1962	85,9	4,2
1963	90,7	12,1
1964	100	5,8
1965	128	3,5
1966	137	9,3

Pri produktivnosti je zlasti v zadnjem času videti tendenco naraščanja. Pri tem ne smemo vzeti povišanja maloprodajnih cen v letu 1965 za splošno značilen fenomen; v tem letu je bila izvedena občutna devalvacija. Po že ustaljenih načelih delovanja vsake devalvacije je notranje zvišanje cen v kratkem »času«
použilo vse trenutne prednosti devalvacije. Devalvacija našega dinarja je bila namreč postavljena nekoliko višje, kot pa je ustrezalo dejanski kupni moči dinarja; s tem je bil dosežen kratkotrajen izvozni impulz, vendar ne za izdelke z visoko stopnjo predelave. Vzporedno z novo pariteto in načelom zamenljivosti pa se že pojavljajo in se še bodo pojavljali novi problemi. Kmalu nam bo postalo jasno, da mora naših tri in pol milijona zaposlenih delavcev v gospodarstvu v ne tako daljni prihodnosti proizvesti enkrat več kot danes. (Po napovedih nekaterih nemških ekonomistov bi bilo možno, z določenimi predpostavkami, bruto produkt Zahodne Nemčije, ki je bil lansko leto proizvod 22,5 milijona delovnih rok, leta 1972 proizvesti z 10,5 milijona delavci.) To pa pomeni modernizacijo in avtomatizacijo industrijske in kmetijske proizvodnje in hitro gradnjo turističnih objektov in cest. Ob sedanji stopnji akumulativnosti gospodarstva in deležu bruto investicij v družbenem bruto proizvodu bi še dolgo ne zmogli te naloge. Zato po ekonomski logiki iščemo

rešitve tam, kjer je najhitreje možno doseči rezultate. Svetovni finančni trgi so prenasršeni s kapitali, ki se po eni strani oblikujejo na podlagi notranjih akumulacij, na drugi strani pa s pomočjo kapitaliziranih presežkov izvoza. Sredstva, ki so bila v letih 1962—64 na svetovnem monetarnem trgu na razpolago za investicije oziroma za finančne transakcije, so znašala v Evropski gospodarski skupnosti 59 milijard dolarjev in v ZDA 109 milijard dolarjev. (Narodni dohodek Jugoslavije znaša 10 milijard dolarjev. Zamenljivost naše valute nam daje večje možnosti za uporabo tujega kapitala in kreditov v našem gospodarskem prostoru. In to predvsem s pomočjo neposrednih investicij, vendar ne v klasičnem pomenu besede, temveč na pogodbeni osnovi, kakor je to prikazano v tezah. V naših razmerah bi šlo za finančne transakcije z bistveno drugačnimi pogoji. Predvsem je pri nas socialistični družbeni red stvarnost, ki jo morajo spoštovati in priznavati vsi tuji gospodarski partnerji. Delavski razred trdno drži pozicije v svojih rokah. Zaradi tega je treba zatreti mnoge pretekle emocije in subjektivizme in ocenjevati uporabo tujega kapitala po načelu »kdo da več« oziroma kaj je boljše v danem položaju. Zamenljivost dinarja si težko predstavljamo brez svobodnega prelivanja kapitala, kar je nujno povezano s skupnimi naložbami naših podjetij, kakor tudi s tujimi investicijami v našem gospodarstvu. Zanimanje tujega kapitala za naložbe v naša podjetja je precejšnje, kot je razumljivo tudi to, da se naša podjetja zanimajo za naložbe v inozemstvu. In kar je najbolj protislovno — investicije naših podjetij in ustanavljanje mešanih družb v tujini je za naša podjetja dovoljeno, medtem ko je nasprotna pot, razen nekaj primerov v turizmu — praktično neizvedljiva. Izkoriščanje nekaterih naših gostinskih podjetij skupaj s tujimi partnerji pa najbrž ni oblika sodelovanja, od katere bi lahko mnogo pričakovali. Tujec se usede v hotel po načelu: »Vložil sem toliko in toliko, torej imam pravico do določenega dela profita«. Do tod vse lepo in prav. Toda kdo je plačal vso drugo infrastrukturo, v tem idiličnem ali mondenem turističnem središču. To je kanalizacijo, ceste, vodovod pa vse drugo. Če se že odločimo za takšne oblike sodelovanja, potem si izberimo daljši konec. Zakaj ne bi angažirali tujega kapitala tam, kjer ga je treba veliko, kjer ima tuji partner prednosti v tehnologiji in know howu. Če mu bomo dovolili svoboden transfer dobička, tudi tistega, ki ga bo morebiti dosegel na domačem trgu, se bo tuji partner pobrigal, da bo naša proizvodnost vsaj takšna kot v inozemstvu. In ta cilj hočemo doseči. Razlogi, zakaj se tuji partner odloča za neposredne naložbe v naša

podjetja, so različni. Predvsem ima Jugoslavija ugoden položaj v primerjavi z zahodnoevropskimi integracijami, pa tudi SEV. Davčne obremenitve profitov bi lahko bile stvar konvencije in arbitrarnega značaja. Zaradi razlik v obdavčenju, ki bi jih morali pametno pospeševati, bi lahko nastale mnoge prednosti za tujega partnerja, zlasti v primerjavi s podobnimi naložbami v zahodnem svetu. Poleg tega je zahodni kapitalistični svet postal v nekem smislu kapitalsko suficiten (dokaz temu je tudi uspešno izvedena konvertibilnost cele vrste valut), medtem ko je naše gospodarstvo kapitalsko deficitno. Profitna mera, ki si jo obeta tuji kapitalist od naložb v naše tovarne in turistične objekte, je zato višja, kot bi jo dala naložba v podobne objekte v tujini. Vsaj za sedaj. Z dotokom tujega kapitala bi se razmere sčasoma spremenile.

Tujim partnerjem je bilo investiranje v Jugoslavijo oteženo, vendar ne toliko iz formalnih razlogov, pač pa bolj iz že preživelih birokratsko-etatičnih ideoloških divergenc. Težišče problema pa se premika na področje praktičnih aplikacij. Razen tega smo se prepričali, da so tuji krediti, kadar zapadejo v plačilo, lahko v resnici zelo drage naložbe. Samo aplikacija načel še ni poročstvo za dobiček, ker je ravno ta načelnost nenačelna, ko zahtevamo, da naš delovni človek izbojuje bitko za socializem s tehniko in strategijo, ki ga postavljata v položaj, ki je slabši od položaja njegovega nasprotnika. S tem ko v posle vmešavamo duhovne vzorce, ker tehnična vprašanja zaostrojemo do načelnosti, namesto da bi stvari postavljali na podlagi računa quid pro quo, postavljamo svet na glavo. Če bi dovolili prelivanje tujega kapitala v nekaterih industrijskih strokah, hkrati pa zagotovili transferabilnost temu kapitalu, bi naredili korak naprej k omejeni zamenljivosti dinarja. Ta omejena zamenljivost bi morala biti s sporazumi med bankami podprta tudi navzven. Res je namreč, da nobeni valuti ni uspelo z enostranskimi gospodarskimi ukrepi razglasiti svoje zamenljivosti, pa čeprav je formalna zamenljivost možna šele takrat, ko že dejansko obstoje v gospodarstvu možnosti za zamenljivost. Do zamenljivosti veljav prihaja pravilo ob istočasnem ukrepanju tako doma kot zunaj. Če tečaj našega dinarja ne bo dobil podpore pri važnejših centralnih bankah, bo to negativno vplivalo na stanje v naši plačilni bilanci in s tem na celotno gospodarstvo. To pomeni, da mora biti pariteta našega dinarja, ki je zdaj 12,50 ND za 1 USA \$, zagotovljena tudi na tujih borzah in bankah, in mogoče smo premalo pozorni na tovrstne oblike diskriminacije našega gospodarstva. Zgodilo se je in se še dogaja, da so bili tečaji dinarja v bližnji Italiji, ZR Nemčiji

in drugod popolnoma nerealni. To se v prihodnje ne bi smelo več dogajati. V okoliščinah zamenljivosti našega dinarja, četudi samo omejene, pa še zlasti ne. Če bi obstajali medbančni sporazumi med našo Narodno banko in nekaterimi važnejšimi tujimi bankami, bi se pri tečaju, recimo, 1 USA \$ = 1200 S din pojavili intervencijski nakupi dinarja, kar bi stabilizacijsko vplivalo na tečaj dinarja. Takšni nakupi oziroma intervencije so v bančnem svetu vsakdanja praksa. Brez takšne prakse bi se marsikatera valuta, tudi iz »kluba močnih«, zamajala.

V teh dneh opažamo, da se je tečaj dinarja v tujini občutno popravil. Ta pojav nas ne sme zavesti. Zato še nismo nič bližje zamenljivosti dinarja. Poglejmo najprej, kaj pomeni zamenljivost dinarja. Definirali bi jo lahko takole: zamenljivost je stanje, v katerem bo trajno uresničena in zagotovljena notranja in zunanja kupna moč dinarja. To pomeni, če razvijamo to definicijo naprej, da je treba v razmerju do drugih valut obdržati vrednost dinarja v razumnih okvirih (po določilih Mednarodnega monetarnega fonda, katerega članica je tudi Jugoslavija, lahko odstopamo od zakonsko določene paritete samo za $\pm 1\%$). Tako nam bo takoj jasno, da ima vsaka zamenljivost svoj notranji in zunanji vidik. Osrednja denarna institucija, v našem primeru Narodna banka, je po eni strani poklicana, da vzdržuje tečaj dinarja nasproti drugim valutam, po drugi strani pa je tisti dejavnik, ki sodeluje pri izvajanju denarno-političnih ukrepov, da bi denarno blagovni procesi in gibanje cen na notranjem področju kar najbolj skladno potekali. Moč denarnih zavodov se v okoliščinah zamenljivosti izredno poveča. Kreditno selektivna politika bo v okoliščinah zamenljivosti verjetno potrebna precejšnjih korektur. Tudi sam impulz za emisijo denarja verjetno ne bo več izhajal v toliki meri iz sveta guvernerjev.

Doslej se ni zgodilo še nič takšnega, kar bi opravičevalo trditve, da so za nas ugodna nihanja kurzov v tujini odraz naših notranjih ukrepov, ki bi jih narekovalo zavestno hotenje postaviti dinar, recimo, ob šiling in liro. Vendar ne smemo podcenjevati tega pojava. Prav gotovo, da v tujini, zlasti gospodarski krogi, z zanimanjem opazujejo pot naše gospodarske preobrazbe; naša plačilna bilanca je praktično že drugo leto brez primanjkljaja (če ne štejemo lanskoletnega 1% minusa), produktivnost se veča, lanska letina je bila nadpovprečno dobra, vrsta notranjegospodarskih ukrepov je vplivala na zmanjševanje inflacijskih tendenc in naposled, a ne najmanj pomembno — Jugoslavijo bodo kmalu preplavili milijoni tujih turistov, ki bodo vsi potrebovali dinarje. Ne smemo pa prezreti še nečesa: z zakoni, s katerimi smo v zadnjem

času regulirali materijo na zunanjetrgovinskem področju, ter z nekaterimi drugimi pozitivnimi predpisi in s predpisi, ki so napovedani, smo dali tujini vedeti, da želijo naše gospodarske organizacije biti vsaj toliko poslovne, kakor so zahodne firme. Zahod, ki je vujen, da ustanavljajo vzhodne države svoje banke na njegovem ozemlju, ki se tudi po svoje odpira proti Vzhodu, je zlasti pozoren na novejša koraka Jugoslavije v smeri večjega vključevanja naše države v dogajanja v evropskem gospodarskem prostoru. Danes je položaj takšen, da lahko postavimo tezo o primerljivosti našega notranjega gospodarskega sistema s tržnim gospodarstvom Zahodne Evrope. Tako se naši zunanji gospodarski politiki, zdaj ko je uspešno prestala preizkušnjo pri sprejemu v GATT, ponujajo nove perspektive v odnosu do zahodnoevropskih gospodarskih integracij. In danes tudi nihče ne misli, da je s tem ogrožena naša socialistična družbena stvarnost. Takšen kurz naše države tudi vpliva na možnosti, da bo prej ali slej naša valuta zamenljiva, ker se s tem ustvarjajo potencialne možnosti za razne aranžmaje med našo državo in zahodnoevropskimi integracijami, torej tudi na monetarnem področju.

Pogoji za zamenljivost dinarja pa niso samo v intencijah našega gospodarstva, ki se zrcalijo v vsakdanji praktični politiki tako doma kot zunaj, ter v bolj ali manj zavestnih in slučajnih odmevih tujih gospodarskih in političnih dejavnikov na naše gospodarske poteze in gibanja, temveč so tudi v naši strukturni neusklajenosti v proizvodnji in potrošnji. Predvsem še vedno zaostaja kmetijska proizvodnja za potrebami industrijske proizvodnje in osebne potrošnje. Uvoz hrane bi bilo treba zmanjšati na minimum.

Ekstenzivni način gospodarjenja pred reformo je bil voda na mlin hitremu večanju zaposlenosti. Zaradi nizke družbene produktivnosti dela so se tudi hitro višale cene in seveda osebni dohodki. Politika inflacije je bila pri nas tudi način za prelivanje narodnega dohodka, zato je bila inflacija najbolj dragoceno orodje birokratsko-etatističnih sil. Z gospodarsko reformo so tudi inflaciji spodrezane peruti. Inflacije seveda ne moremo preprečiti, lahko jo pa zadržujemo v zmer- nih okvirih. Pri nas je bila stopnja inflacije v preteklosti previsoka. Poslej se mora večati predvsem produktivnost, del akumulacije pa bo treba uporabljati za načrtno zniževanje cen in ne za nove investicije. Z zniževanjem cen se zvišujejo realni dohodki zaposlenih in zvišuje kupna moč dinarja in s tem tudi njegova intervalutarna vrednost. Gibanje vseh zaposlenih skupaj in skupnih neto osebnih dohodkov je bilo v zadnjih letih takšnele:

Leto	Vseh zaposlenih	Osebni dohodki
1957	2.392	435.5
1958	2.552	520.2
1959	2.730	640.18
1960	2.970	760.69
1961	3.242	934.90
1962	3.318	1035.50
1963	3.390	1224.0
1964	3.608	1644.70
1965	3.654	2320.20

Osebni dohodki so se torej zviševali hitreje kot skupna zaposlenost, kar bi bilo lahko ob določenih pogojih tudi pozitivno, vendar se produktivnost ni večala v takšni meri, da bi bilo to zvišanje osebnih dohodkov upravičeno. Seveda je v teh procesih šlo za nominalno zviševanje osebnih dohodkov, realno so ti dohodki bili manjši. Tako smo imeli inflacijo, ki je bila zasnovana na dveh impulzih. Po eni strani je primanjkovalo in še primanjkuje na trgu cela vrsta izdelkov, kar je povzročalo, da so se cene teh izdelkov zviševale, po drugi strani pa so se večali proizvodni stroški zaradi hitrega zviševanja osebnih dohodkov. Sicer je bilo zviševanje dohodkov precej uravnilovsko, vendar to ne spremeni dejstva; bržčas je samo še dodatno vplivalo na nizko proizvodnost. Razmerja med nekvalificiranim delom in visoko kvalificiranim so redkokdaj preseгла razmerje 1 : 5, največkrat so bila v razmerju 1 : 3.

Samo povečanje produktivnosti lahko ohrani produktivnost cen. Kakšna je produktivnost v svetu, nam bodo najbolje ponazorili tile podatki, ki jih povzemam po »The economist«, 1—7, oktober 1966.

Koliko delavcev proizvaja enako količino proizvodov kot 1 ameriški delavec:

	Jeklarska industrija	Kemična industrija	Kovinsko predelovalna industrija
ZDA	1.0	1.0	1.0
Velika Britanija	2.5	3.4	2.2
Zahodna Nemčija	1.7	2.6	3.2
Francija	1.6	3.0	3.1
Švedska	neznano	2.5	2.6
Italija	1.2	2.5	4.2

	Elektro-industrija	Avtomobilska industrija	Strojna industrija
ZDA	1.0	1.0	1.0
Velika Britanija	4.2	3.2	3.5
Zahodna Nemčija	3.8	2.4	3.2
Francija	2.6	2.0	2.3
Svedska	2.3	1.4	1.9
Italija	2.3	2.1	2.4
Jugoslavija	?	?	?

Naša produktivnost je prav gotovo zdaj še nižja kot v zgoraj naštetih državah. Zato so tudi osebni dohodki nižji. Takšno stanje naravnost kliče po povezovanju naše industrije z naprednejšimi tehnologijami. Rezerve pa imamo tudi v samih kadrih. Toda ti kadri so marsikdaj iz subjektivnih in objektivnih razlogov slabo izkoriščeni. Zato se še vedno dogaja, da so na mnogih pomembnih položajih v gospodarstvu ljudje, ki za to nimajo potrebnih kvalifikacij. Tako imenovani self made man, mali človek, je po vojni doživel pri nas svojo drugo inkarnacijo. Takšen tip profila kadra nima več možnosti za uspeh v industrijsko razviti državi. Današnja produktivnost je rezultat skupinskega razvojnega dela in popolne sinteze med teorijo in prakso. Self made man je empirik oziroma uživa v eksperimentih in se posmiha teoriji — ker težko ugane njeno vsebino in veljavo. Zato se nam vsiljuje potreba po povezovanju inštitutov, univerze in raziskovalnih centrov z industrijo, ker bomo tako koristno izrabili dosedanje naložbe v možgane, ki niso tako majhne.

Ne smemo si delati utvar, da bo z zamenljivostjo dinarja dosežena stalnost v gibanju življenjskih stroškov, kajti pri sodobnih konceptih razvoja gospodarstva je umirjeno in nepretrgano zviševanje življenjskih stroškov rezultat spoznanja, da je deflacija včasih celo bolj škodljiva kot inflacija in da omejena inflacija spodbuja obračanje denarja in preprečuje tezavriranje. Vendar vse razvite države drastično ukrepajo, kakor hitro se sproži vzmet plače — cene. S tem v zvezi bi bila mogoče značilna razpredelnica na naslednji strani.

Če razglabljammo po tej poti naprej, pridemo do spoznanja, da je težnja za zamenljivost dinarja v razmerah, kakršne so zdaj, težko uresničljiva. Nizka produktivnost, neprimerno naraščanje življenjskih stroškov, inflacija, kadrovska struk-

Poprečno povišanje življenjskih stroškov v primerjavi z letom 1961.

Leto 1965	%
Francija	4,5
Švedska	3,1
Norveška	2,7
Španija	2,7
Nizozemska	2,6
Avstrija	2,4
Irski	2,3
Italija	2,1
ZR Nemčija	1,8
Kanada	1,5
Belgija	1,5
Švica	1,2

tura gospodarstva, nerazčiščeni pojmi glede vprašanja denarnega trga, in trga kapitala, pomanjkljivi pozitivni predpisi glede angažiranja tujega kapitala ipd. govorijo prej proti zamenljivosti dinarja kot pa njej v prid. Pa vendar je zamenljivost na poti uresničevanja gospodarske reforme neizbežna, ker drži vsaka druga pot v izolacijo in avtarkizem.

2. Kakšen značaj ima lahko zamenljivost dinarja v naših razmerah?

Z uveljavitvijo sedanjega deviznega in zunanjetrgovinskega sistema so bili narejeni prvi koraki v smeri zamenljivosti dinarja. Kategorija, kot so svobodni uvoz (LB), pogojno svobodni uvoz, globalna devizna kvota, blagovni in devizni kontingenti, odpirajo nova poglavja v naši zunanji trgovini. Vprašanje je samo, ali je ta pot najboljša. Če ni nemara spet preveč zamotana. Ne smemo pozabiti, da smo pri nas že imeli, in sicer v naši polpretekli dobi, zanimivo institucijo — tako imenovano devizno obračunsko mesto — ki ni nikoli praktično zaživela. In sicer zaradi tega, ker smo jo kmalu po ustanovitvi v kali zatrli. Tudi režim vezave izvoza z uvozom je imel svoje dobre strani, bolehal je le na spodbujanju k izvozu, ki je presegal planiranega, in pa na centralističnem določanju koeficientov, s čimer je bilo gospodarstvo postavljeno v podrejeni položaj. Toda o mrtvih samo dobro. Graditi moramo iz sedanjih objektivnih možnosti. Današnji zlato-devizni standard nam daje možnosti, da našo obliko zamenljivosti prikrojimo po svoje, saj je danes toliko oblik zamen-

ljivosti, kolikor je držav, ki jo uporabljajo.* Danes ni države, ki bi tako ali drugače ne omejevala gibanja kapitala, pa če njeno valuto smatramo še za tako trdno. Skoraj v vseh oblikah zamenljivosti gre predvsem za zamenljivost pri tekočih transakcijah plačilne bilance. Tako manjka obstoječim zamenljivostim tisti avtomatizem, ki ga je poznal zlati standard. To omogoča nacionalno spodbujanje gospodarske politike; zahteve po notranji stabilnosti so tako močnejše od zahtev monetarne stabilnosti. To pa ne pomeni, da so države rešene skrbi za stabilne kurze, ne, saj jim je do tega zelo veliko, vendar je le odpravljen anarhizem in vzpostavljena kavalno genetična povezava med notranjimi in zunanjimi gospodarsko cenovnimi gibanji in stanjem v plačilni bilanci.

Naša konvertibilnost pa ne more biti takšna, kot jo lahko imajo nekatere razvite zahodne države, ker bi popolna aplikacija načel konvertibilnosti in extremis pomenila, da bi morali izvesti nekatere institucionalne spremembe, katerih posledice je težko predvideti. Predvsem zadenemo v institucijo družbene lastnine (sicer si lahko pomagamo, da damo kakšen objekt v najem za 99 let). Če predpostavimo, da bo dinar omejeno zamenljiv, bi to pomenilo v konkretnem primeru, da dinar ne bo imel tiste kupne moči, kot jo ima katera druga zamenljiva valuta, ker za marko ali dolar lahko kupim X hektarov orne zemlje, medtem ko lahko za dinar kupim samo 10 hektarov. Jasno je, da bi zaradi tega imetniki dinarjev (recimo hranilne vloge) skušali dinarje čimprej zamenjati za druge zamenljive valute, ki imajo večje možnosti nakupa. Ob vsem tem razpravljanju pa sploh ne dvomimo o mednarodni likvidnosti naše valute, ki jo jemljemo za pogoj in predpostavko stanja, ki ga predvidevamo. To pomeni, da moramo imeti zadostne devizne in materialne rezerve.

Z našimi deviznimi rezervami smo konec leta 1966 pokrivali enomesečne potrebe po uvozu. Nekatere druge države so pokrivalo iz svojih zlatih deviznih rezerv takšenle uvoz:

* Danes lahko govorimo o stopnjah zamenljivosti vseh obstoječih valut. Ne glede na to pa poznamo predvsem dve prevladujoči obliki zamenljivosti:

1. zamenljivost, kakršno poznamo pri menjavi za ameriški dolar in angleški funt, ki implicira obvezo ohranjanja tečaja do zlata v toleranci $\pm 1\%$ ter zamejavo sleherne količine lastne valute za druge zamenljive valute in

2. zamenljivost za šilinge in lire, pri kateri je značilna široka liberalizacija uvoza in izvoza, ki pa ima omejitve glede transfera kapitala.

Pri obeh zamenljivostih so omejitve glede:

- razpolaganja z devizami s strani domačinov ter
- transfera kapitala.

Zanju sta značilni še zaščita domače proizvodnje ter omejitve glede plačila določenih proizvodov.

Zahodna Nemčija	5-mesečni uvoz
Švica	11-mesečni uvoz
ZDA	8-mesečni uvoz
Italija	7-mesečni uvoz
Velika Britanija	2-mesečni uvoz
Norveška	3-mesečni uvoz

Pot do materialnih rezerv verjetno ni nič lažja kot do deviznih rezerv. Do materialnih rezerv se lahko dokopljemo s takšnimi ukrepi, kot so deflacijska politika, omejevanje investicij in drugih oblik potrošnje — do deviznih rezerv pridemo predvsem z izvozom. Pri tem pa je znano, da je treba tako izvoz kot uvoz kreditirati. Pri uvozu je še težje in je še bolj odvisen od mednarodne likvidnosti valute (konkretno zamenljivega dinarja). Vzemimo primer: uvažamo blago iz Italije, ki ga bomo plačali z lirami, katere smo dobili iz nekega prejšnjega izvoza. Če tega predhodnega izvoza ni bilo, potem mora Narodna banka oziroma poslovna banka prodati uvozniku lire, ki jih je kupila za neko drugo zamenljivo valuto na deviznem trgu. Če Narodna banka ni mednarodno likvidna, ni konvertibilnosti. To pomeni, da mora tudi dinar biti mednarodno likviden in da mora postati del svetovnih deviznih in zlatih rezerv. To pa je že zelo velika in težavna naloga. Zlasti še, ker si negativne plačilne bilance skoraj ne moremo privoščiti, naše izvozne možnosti pa še niso velike. Zato bo bitka za zamenljivost dinarja izredno težka.

Kakšna bi naj po vsem tem bila naša zamenljivost dinarja? Zamenljivost bi bila predvsem v tem:

1. zagotovljena bi naj bila popolna zamenljivost dinarja za uvoz reprodukcijskega materiala in rezervnih delov za tekočo proizvodnjo;

2. nerezidentom bi naj bil omogočen transfer in zamenljivost njihovih dinarskih terjatev po strogo določenih računih, glede na to, iz kakšnega naslova izvira dobroimetje;

3. zagotovljena naj bi bila zamenljivost dinarja po zakonsko določeni pariteti tako doma kot v tujini;

4. transferi drugih transakcij plačilne bilance praviloma ne bi bili dovoljeni.

Celodnevno bivanje učencev v šoli

V zadnjem času često razpravljamo o naših možnostih in potrebah po organiziranem varstvu otrok. Tudi precej načelnih misli je bilo že zapisanih o vlogi in pomenu otroškega varstva, kljub temu pa se stvari ne premikajo na bolje. Nasprotno! Slišimo celo stališča, da je treba zaradi »varčevanja« skrčiti v smislu zahtev gospodarske reforme že tako skromen obseg sredstev, ki jih dajemo v ta namen. Tako stališče kajpada ni zares v skladu s prizadevanji našega družbenega razvoja. Zato menim, da je treba strokovno bolj poglobljeno, kakor smo bili vajeni to doslej, seznanjati širši krog z uspehi in problemi otroškega varstva.

Celotna problematika otroškega varstva je zelo kompleksno vprašanje in še ne dovolj strokovno proučeno. V tem prispevku se bom omejil le na problematiko celodnevnega bivanja učencev v osnovni šoli. Navedli bomo nekaj ugotovitev in spoznanj, o katerih menimo, da nam že omogočajo ovrednotiti dosedanje rezultate te razširjene dejavnosti obvezne šole in da nakazujejo njen nadaljnji razvoj.

Malo neverjetno se zdi, a je vendarle res, da še nimamo strokovnega izraza, ki bi enotno, dogovorjeno označeval razširjeno dejavnost nove sodobne šole. Za to poimenovanje srečujemo izraze, kot so varstvo v šoli, vzgojnovarstvena dejavnost šole, celodnevno bivanje, podaljšano bivanje, celodnevni pouk, šola s celodnevnim delom. Nobeden od teh terminov ne zajema ustrezno obsežnejše vzgojne dejavnosti šole, ki jo imamo v mislih. Izraz »varstvo« je preozek, ker ne gre le za varovanje otroka. Izraz »bivanje« preveč označuje pasivnost, v resnici pa gre za močno poudarjeno dejavnost učencev. »Celodnevni pouk« zavaja, ker v resnici ne gre za to, da imajo učenci ves dan pouk v šoli. »Šola s celodnevnim delom« je lahko tudi šola, ki ves dan dela, obratuje, npr. ima pouk v dveh ali celo treh izmenah. Zato bo treba poiskati nov, boljši izraz.

Za zdaj smo se odločili, da bomo dosledno uporabljali kot delovna termina »podaljšano bivanje« (PB) in »celodnevno bivanje« (CB) učencev. »Podaljšano bivanje« učencev nam pomeni tako razširjeno vzgojno dejavnost šole, ko vključujemo del učencev za določen čas po pouku v oddelke, kjer se pod vodstvom vzgojitelja pripravljajo za pouk in organizirano preživijo svoj prosti čas v šoli (lahko pa gredo učenci po učnih urah v prostem času tudi domov). S terminom »celodnevno bivanje« učencev pa označujemo tako razširjeno izobraževalno in vzgojno dejavnost šole, ko vključujemo vse učence posameznega razreda, in sicer tako, da prežive pretežni del dneva v šoli, kjer imajo celodnevni pouk (deljeni pouk: dopoldne in popoldne), v preostalem času pa se pod vodstvom učiteljev pripravljajo za pouk, dobe prehrano in preživijo prosti čas v šoli.

Pri nas v Sloveniji imamo samo osem oddelkov, ki jih res lahko imenujemo oddelke celodnevnega bivanja. V njih je 260 učencev od 1. do vštetega 4. razreda. Vsi drugi učenci pri nas pa so dejansko vključeni v oddelke podaljšanega bivanja, in sicer je letos v teh oddelkih okoli 4000 učencev od 1. do 8. r.

I

Osnovna šola s PB učencev ali CB učencev ni kaka nova čisto drugačna šola, kakor so druge osnovne šole, temveč je šola z razširjeno dejavnostjo. Taka šola je razširila svoje vzgojne in izobraževalne naloge tako po vsebini kot po obsegu. Zato ne gre pri PB in CB za organizacijski dejavnosti, ki bi bili ločeni od normalnega dela in življenja šole. To ni varstvena ustanova v šoli ali kakorkoli že to imenujemo. To je celota, v kateri morata biti učiteljski zbor in skupnost vzgojiteljev, ki dela v oddelkih PB, enotno vzgojno telo.

Če govorimo o razširitvi vzgojne funkcije šole, t.j., naj se šola bolj zavzame za otroka tudi v času, ko ni pouka, potem ne gre za neko popolnoma novo dejavnost, saj program reformirane osnovne šole to predvideva. Že doslej si je naša obvezna šola prizadevala, da bi tudi v času, ko ni pouka, čim več prispevala k razvoju svojih učencev (prostovoljne dejavnosti, dodatna pomoč, malice); vendar tega ni mogla izvajati dovolj načrtno in sistematično. Zato je bila v tem pogledu premalo uspešna. Naš hitri gospodarski in družbeni razvoj pa terja prav od obvezne šole, da se še hitreje ter vsebinsko in organizacijsko bolj učinkovito prilagodi potrebam našega časa.

Čeprav poteka vzgojno-izobraževalno delo pri pouku v šolah z razširjeno dejavnostjo po istem predmetniku in učnem načrtu kot v drugih osnovnih šolah, pomeni vendarle bistveno spremembo v dosedanji strukturi celotnega vzgojnega procesa. Taka šola mora načrtno poskrbeti ne le za pouk, učenje in dodatno pomoč, ampak nesporno tudi za zdravo prehrano, počitek, razvedrilo in za organizirani prosti čas učencev.

Razširitev družbene in pedagoške funkcije osnovne šole z dejavnostmi, ki so bile doslej stvar družinske vzgoje, pomeni tako kvalitativni kakor kvantitativni napredek vzgojne dejavnosti šole v celoti. S tem prevzema osnovna šola nase tudi precej večjo odgovornost za učni napredek učencev in za njihov moralni razvoj kot doslej. Tega se morajo pedagoški delavci v teh šolah dobro zavedati. Obsežnejše in globlje vzgojno delo v PB, zlasti pa v CB, veliko prispeva k oblikovanju bolj vsestransko razvite osebnosti učencev. S tem pa v večji meri kot doslej prispevamo k našim vzgojnim smotrom.

Tudi na VI. kongresu SZDL Jugoslavije je bila poudarjena ta večja vloga obvezne šole. V resoluciji o družbeno-ekonomskem položaju, izobraževanju in vzgoji ter sodelovanju mladine v samoupravljanju je rečeno: »V skladu s pogoji in možnostmi je treba razširiti funkcijo osnovne šole kot centra za izobraževanje in vzgojo otrok za celovitejšo skrb otroka (učenje, prehrana, rekreacija), za razvijanje delovnih navad in povezovanje učenja s proizvodnim delom. Takšna osnovna šola bo intenzivno razvijala psihofizične sposobnosti otroka.«

Ne gre za nekakšno ponovno reformiranje osnovne šole. Nekateri namreč pravijo, da uvajamo v osnovno šolo nove spremembe in da jo neprestano organizacijsko spreminjamo. V resnici gre le za naravno prilagajanje obvezne šole družbenim in učenčevim potrebam, da bo lahko v večjem obsegu in bolj učinkovito uresničevala svoje izobraževalne in vzgojne smotre.

Nič ne pomaga jadikovati, da šola v življenju učencev ne pomeni zadosti močnega in učinkovitega vzgojnega dejavnika. Treba ji je dati večje možnosti za vzgojo, ki jih vidimo prav v uvajanju PB in CB, da bo lahko dejansko uresničevala zahtevne naloge, katere ji danes nalaga naša družba.

Pri pedagoškem delu z mladino moramo računati s pomembnim dejstvom, da pedagoška moč sodobne družine slabi. To ugotavljajo v svetu kot splošni pojav in tudi naša

družina pri tem seveda ni izvzeta. Družbenoekonomski razvoj pri nas pogojuje velike spremembe v strukturi in funkcijah naše družine. Naj navedemo le nekatere spremembe, ki močno vplivajo na družinsko vzgojo: politična enakopravnost žene, zaposlovanje žene (tudi žene matere), družbeno, javno delovanje žene, spremenjena družbena vloga staršev in spremenjena struktura življenjskega standarda.

Na drugi strani pa perspektivni program razvoja našega šolstva nalaga osnovni šoli, da izboljša kvaliteto svojega vzgojno-izobrazbenega dela tako, da bo mogla velika večina učencev v osmih letih uspešno dokončati obvezno šolo. To je zelo velika zahteva. Vse to terja, da osnovna šola razširi svojo osnovno vzgojno dejavnost. Za tako dejavnost pa moramo osnovni šoli zagotoviti ustrezne materialne, finančne in kadrovske možnosti. Zlasti v mestih in industrijskih središčih so potrebe po vključevanju učencev v PB in CB največje. V PB, zlasti pa v CB, ko so učenci vključeni v načrtni pedagoški proces ne le med poukom, temveč prav tako tudi v prostem času, se bistveno povečajo ugodne možnosti za učni napredek učencev in njihovo delovno, moralno in estetsko vzgojo.

Šola naj skuša v okviru svojih možnosti nadomestiti oziroma izpopolniti pri učencih vse tisto, česar jim dom v pogledu vzgoje in izobrazbe ne daje ali ne more dati v zadovoljivi meri. Ne gre pa za to, da bi v sedanjem obdobju vse učence v osnovnih šolah vključevali v razne oblike PB in CB na šolah, če imajo le-ti doma dobre možnosti za učenje in vzgojo. Vključevanje vseh učencev v obvezno šolo s celodnevним bivanjem (celodnevним poukom) je pri nas še daljna prihodnost.

Poudarjamo, da je vzgoja v družini nadvse pomembna, čeprav je učenec vključen v podaljšano bivanje v šoli, in je nikakor ne moremo pogrešati. Prav je, da se starši razbremenene neposrednih dolžnosti pri učenju in izdelovanju domačih nalog. S tem v veliki meri pomagamo staršem pri vzgoji njihovih otrok, zlasti zaposlenim materam. Želimo pa, da se starši tudi poslej ne le zanimajo za to, kako njihov otrok napreduje v delovnem, moralnem in estetskem pogledu, marveč da k temu tudi prispevajo. Ne smemo dopustiti, da bi se roditelji učencev, ki so vključeni v PB ali CB, otresli vse skrbi za otroka. To se dogaja! Zato je treba staršem v tem smislu pojasnjevati vlogo PB in vzdrževati z njimi zelo tesne stike. Vključevanje učencev v PB ali CB mora biti seveda popolnoma prostovoljno, kot je bilo tudi doslej.

II

Odpiranje oddelkov PB in CB narekujejo gospodarski, politični, socialni, predvsem pa pedagoški razlogi. Nimamo namena izčrpno navajati vse razloge, ki narekujejo podaljševanje časa, ki naj ga učenci organizirano preživijo v šoli; vendar pa poskusimo razčleniti vsaj nekatere.

1. Gospodarskopolični razlogi so tile:

- ženam materam je treba omogočiti dejansko enakopravnost;
- ženam materam je treba dati možnost zaposlovanja;
- naše gospodarstvo in družbene službe potrebujejo delo žena;
- povečati je treba produktivnost zaposlenih mater;
- zmanjšati je treba izostajanje zaposlenih mater od dela zaradi otrok;
- žene matere naj več družbeno, javno delujejo;
- poskrbeti je treba, da se bodo žene matere ugodno počutile na delovnem mestu ali pri družbenopolitičnem delovanju, kar pa ni mogoče, če za njihove otroke v tem času ni v redu poskrbljeno.

2. Socialni razlogi so:

- otroci so prepuščeni samim sebi zaradi zaposlenosti staršev;
- otroci so prepuščeni samim sebi zaradi zaposlenosti matere samohranilke;
- družina socialno ni urejena;
- neurejena je prehrana otrok doma;
- pretesna stanovanja za družine z več otroki.

3. Pedagoški razlogi so:

- pedagoška moč sodobne družine slabi;
- otroci nimajo doma najnujnejših možnosti za učenje;
- v celodnevni šoli se izenačujejo delovni pogoji učencev, ki so pri vsakterem od njih doma različni;
- vsi učenci naj imajo v času obvezne šole enake možnosti za razvoj;
- obremenitev učencev s poukom in učenjem je v teh šolah bolj enakomerna;
- učenci dobivajo pravilno pomoč pri učenju;
- v šolah s CB dosežejo učenci boljše učne uspehe;
- učitelji in vzgojitelji v teh šolah imajo več možnosti vsestransko spoznavati svoje učence v različnih situacijah;
- učenci v organiziranem prostem času v večji meri razvijajo svoje interese;

— kolektivna vzgoja in sploh proces socializacije otroka je bolj učinkovit v sistemu celodnevne šolske vzgoje;

— šola s celodnevним delom lahko več prispeva k bolj vsestransko razviti osebnosti učenca v smislu naših vzgojnih smotrov.

Iz izkušenj v svetu lahko povzamemo, da so sprva vključevali učence v PB in CB iz čisto socialnih razlogov, nato pa čedalje bolj iz pedagoških razlogov. Vemo, da imajo nekatere razvite dežele v svetu že zdavnaj šolo s celodnevним poukom za običanjo šolo (npr. v ZDA, Angliji, skandinavskih deželah). Nekatere druge države pa si prizadevajo najti nova pota, kako ustvariti sodobno šolo s celodnevним poukom (npr. v ZSSR, Bolgariji, Nemški demokratični republiki, Zvezni republiki Nemčiji, Franciji). Razvoj sodobne obvezne šole v svetu nam daje slutiti, da bo šola prihodnosti dejansko šola s celodnevним delom (celodnevним poukom), v katero bodo vključeni vsi učenci. Pri nas seveda še zdaleč nismo pripravljeni na ta čas.

Zastavimo si konkretno vprašanje: katere učence naj bi vključevali v PB in CB pri nas glede na naše sedanje potrebe in možnosti? Menimo, da je treba najprej omogočiti podaljšano bivanje na šoli:

1. učencem, ki so zaradi zaposlitve staršev ali matere samohranilke prepuščeni zunaj šole samim sebi (doslej je bilo pri nas od skupnega števila učencev, vključenih v PB, 72% takih učencev v šolskem letu 1964/65 in 80% v letu 1965/66);

2. učencem, ki nimajo doma urejenih najnujnejših pogojev za učenje (nimajo primerne prostora, pedagoškega nadzora in pomoči pri učenju);

3. učencem, ki živijo v neurejenih družinah in zato iz različnih vzrokov od staršev ne dobijo ali ne morejo dobiti ustreznih vzgojnih pobud za pravilen osebnostni razvoj in napredek v šoli.

Proces vključevanja učencev v PB na osnovnih šolah v naši republiki napreduje iz leta v leto, vendar zelo počasi. Tako je imelo v šolskem letu 1964/65 40 šol 108 oddelkov PB od 1. do 8. razreda, v katere je bilo zajetih 2008 učencev ali 0,8% vseh učencev osnovnih šol ($N = 240\,997$). V naslednjem šolskem letu 1965/66 se je število šol, ki so organizirale PB, povečalo na 50. V 163 oddelkih je bilo zajetih 3286 učencev ali 1,37% vseh učencev osnovnih šol SR Slovenije ($N = 238\,997$). Od tega smo imeli v Ljubljani na dveh šolah še 4 oddelke celodnevne bivanja s poukom dopoldne in popoldne. V letošnjem šolskem letu 1966/67 se je število šol

s PB in CB še nekoliko povečalo (predvsem v Ljubljani). Tako je zdaj vključenih okoli 4300 učencev v različne oblike PB in CB na osnovnih šolah (okoli 2% vseh učencev v SRS). V Ljubljani imamo letos 8 oddelkov CB na 3 šolah od 1. do šestega 4. razreda.

Šole, ki so organizirale PB, so bile takole regionalno razporejene po Sloveniji (podatki za šolsko leto 1965/66):

— ljubljansko območje: 29 šol, 127 oddelkov, 2362 učencev (72%);

— mariborsko območje: 9 šol, 22 oddelkov, 485 učencev (15%);

— drugi kraji: 12 šol, 26 oddelkov, 441 učencev (13%).

Učenci so bili zajeti v PB v šolskem letu 1965/66 iz tehle družin (glede na socialno sestavo):

— iz delavskih družin 52% (leto poprej 53%),

— iz družin uslužbencev 38% (leto poprej 34%),

— iz družin svobodnih poklicev 3% (leto poprej 4%),

— iz kmečkih družin 2% (leto poprej 4%),

— ni bilo mogoče dobiti točnih podatkov za 5% družin.

Primerjava podatkov je pokazala, da so v mariborskih šolah in v šolah v drugih krajih Slovenije prevladovali učenci iz delavskih družin (68% vseh učencev v PB), precej manj pa je bilo zajetih učencev, katerih starši so uslužbenci (25%). V ljubljanskih šolah pa je bilo to razmerje izenačeno (42% delavcev in 43% uslužbencev).

Na podlagi podatkov smo ugotovili, da je najpogostnejši kriterij za sprejem otrok v PB zaposlenost očeta in matere (57%), zaposlenost mater samohranilk (19%), zaposlenost očetov samohranilcev (4%). Torej, 80% otrok je vključenih v PB zaradi zaposlenosti staršev. Drugi učenci so bili sprejeti v PB zaradi hujših socialnih razmer doma in izrazito slabega učnega uspeha v šoli.

Razširjena dejavnost osnovnih šol se v naši republici prepočasi uvaja glede na probleme, ki nastajajo zaradi zaposlenosti staršev, tj. očeta in matere. Vzroka za tako počasni razvoj PB in CB pri nas sta predvsem pomanjkanje šolskega prostora (pouk v dveh izmenah) in pomanjkanje finančnih sredstev. Sprva je bilo predvideno v perspektivnem planu za razvoj šolstva, da bi v naši republici do leta 1970 zajeli eno tretjino vseh učencev v osnovnih šolah v PB (33%). Jasno je, da takega razvoja spričo naših realnih možnosti ne bi mogli uresničiti. Sedanji osnutek perspektivnega razvoja šolstva pa sploh ne navaja več, koliko učencev naj bi zajeli do leta 1970 v razne oblike PB. To pa zopet ni spodbudno za nadaljnji razvoj tega področja.

III

V pedagoškem in organizacijskem pogledu je najbolj uspešno vzgojno delo v čistih oddelkih. V kombiniranih oddelkih, kjer so učenci iz 2 do največ 3 razredov, je delo tudi še zadovoljivo. V teh oddelkih so učni in vzgojni uspehi precej boljši kot v drugih kombinacijah, kjer so učenci iz več različnih razredov. V oddelkih, ki so sestavljeni iz 4 do 8 razredov, je vzgojno delo na sploh izredno težavno, zlasti pa je težavno pri povezovanju vzgojitelja z razredniki in predmetnimi učitelji, pri organizaciji učnih ur, pri dajanju učne pomoči, pri nadziranju učnih uspehov, pri oblikovanju vzgojnega režima in režima dneva, pri zadovoljevanju učencevih interesov, pri izrabljanju prostega časa itd. Zato je v organizacijskem, še posebej pa v pedagoškem pogledu najboljša rešitev predvsem čisti oddelek, to je oddelek, ki je sestavljen iz učencev istega razreda.

Poglejmo, kakšna je bila organizacijska struktura oddelkov PB na naših osnovnih šolah. Podatki, ki zajemajo vso republiko, veljajo za šolsko leto 1965/66 (v oklepaju pa bomo navedli podatke za prejšnje leto, to je za šolsko leto 1964/65). Orientacijski podatki za letošnje šolsko leto ne kažejo, da bi se stanje bistveno spremenilo. Struktura oddelkov je bila takšnale:

- čisti oddelki 31% (44%),
- kombinirani iz dveh razredov 18% (16%),
- kombinirani iz treh razredov 17% (31%),
- kombinirani iz štirih razredov 19% (6%),
- kombinirani iz petih in več razredov 15% (9%).

Na podlagi podatkov lahko torej sklepamo, da je precej manj čistih oddelkov, zelo pa se je povečalo število kombiniranih oddelkov iz treh, štirih, petih in šestih razredov v primerjavi s prejšnjim šolskim letom. Čisti oddelki zajemajo, kot smo že dejali, del učencev, ali redkeje vse učence, enega razreda istega oddelka. V kombiniranih oddelkih pa so učenci iz več različnih oddelkov različnih razredov. Organizacijska struktura oddelkov se je poslabšala, namesto da bi se bila izboljšala. To brez dvoma ni v prid kvaliteti pedagoškega dela v teh oddelkih. Celo več! Treba je odločno poudariti, da je vzgojno delo v oddelkih, kjer so zbrani učenci iz treh ali več različnih razredov, premalo uspešno. V takih oddelkih ni dovolj možnosti za globlje vzgojno delo vzgojitelja. Zaradi težavnega in premalo uspešnega dela v takih oddelkih, želijo skoraj vsi vzgojitelji čim-

prej ali prestopiti v čiste oddelke ali pa opustiti delo v PB in si »priboriti« mesto učitelja za pouk.

Prizadevati si moramo, da odpravimo neugodne in najtežavnejše kombinacije oddelkov, ki preprečujejo uspešno delo. V tem pogledu je bilo doslej najslabše na mariborskem območju, razmeroma najboljše pa v Ljubljani in okolici. Nujno potrebno je na terenu bolj načrtno usmerjati rast in razvoj oddelkov PB, kar je naloga predvsem zavodov za prosvetno pedagoško službo.

Povprečno število učencev v enem oddelku je nihalo med 18 in 26 v šolskih letih 1964/65 in 1965/66. To število je zadovoljivo, kadar gre za čiste oddelke ali oddelke, kjer so učenci iz dveh bližnjih razredov. Čisti oddelki so lahko tudi kompletni šolski razredi, ki pa v takih primerih ne smejo šteti več kot 30 učencev. V kombiniranih oddelkih iz več kot dveh različnih razredov pa število učencev v oddelku ne bi smelo biti večje od 20. Omeniti moramo tudi posamezne redke primere, ko je bilo v nekaterih kombiniranih oddelkih tudi do 40 ali celo 50 učencev, kar je seveda iz zdravstvenih in pedagoških razlogov nedopustno.

IV

Dnevni in tedenski režim v oddelkih PB in CB mora ustrezati fiziološkim in psihološkim zmogljivostim učencev ter hkrati zagotoviti take možnosti za delo in sprostitev, da bodo učenci lahko dosegli zelene učne in vzgojne smotre. Izoblikovati v vsakdanji praksi pravilen dnevni in tedenski raspored dejavnosti, ki bi zadovoljivo upošteval vse navedene zahteve za vsako šolsko stopnjo posebej, je izredno težavna naloga vzgojiteljev in šolskega vodstva. Izmenjavati in dopolnjevati se morajo med seboj tele različne dejavnosti: pouk, izdelovanje domačih nalog, učenje, prehrana, počitek, razvedrilo, svobodni prosti čas in organizirani ali vodeni prosti čas.

Nekatere šole, ki so organizirale PB, delajo v eni izmeni, tj. dopoldne, popoldne pa imajo podaljšano bivanje. Večina teh šol pa ima pri nas pouk v dveh izmenah, tako da so ali dopoldne ali popoldne sproščene nekatere učilnice za PB. V takih primerih je čas bivanja učencev prilagojen pouku v izmenah. To pa zelo ovira pravilen raspored zgoraj navedenih dejavnosti in sestavo dnevnega in pa tedenskega rasporeda. Čas, ki ga preživijo učenci v šolah s PB, je različen. Najpogosteje prihajajo učenci v šolo ob 7,30 ali ob 8. uri

in gredo domov ob 16., 17. ali 18. uri, pač glede na šolsko stopnjo (mlajši gredo seveda prej domov).

Tudi v šolskem režimu morajo biti dejavnosti tako razporejene, da bodo ustrezale učenčevi delovni krivulji. Še posebno pa ne smemo zanemariti tega dejstva v šolskem režimu s celodnevnikom oziroma podaljšanim bivanjem učencev v šoli. Med dopoldanskim in popoldanskim učnim delom morajo imeti učenci daljši odmor oziroma prosti čas, v katerem se ob igri in drugih zaposlitvah, za katere kažejo zanimanje, sprostijo in spočijejo ter tako naberejo novih moči za popoldansko delo. Če jim sprostitev in počitka ne omogočimo, lahko nastopi utrujenost, ki se ne kaže le v zmanjšani učenčevi prizadevnosti pri učnem delu, ampak se pri daljšem obremenjevanju manifestira tudi v drugih psihosomatskih spremembah: zmanjšana pozornost, spremembe v emocionalnih odnosih, bledica, hujšanje. Normativov, koliko prostega časa naj bi imeli učenci različne starosti med dopoldanskim in popoldanskim delom, nismo mogli zaslediti v literaturi. Izkušnje v praksi pa potrjujejo domnevo, da morajo imeti učenci do 5. razreda najmanj dve uri (120 minut) prostega časa med poukom in učnim delom popoldne, učenci od 5. razreda naprej vsaj eno uro in pol (90 minut).

Učenje v šoli je zelo važen, toda ne edini smoter. Poprečno se učenci v oddelkih PB pripravljajo redno na pouk vsak dan v 1. do vštetem 3. razredu od 60 do 90 minut, v 4. razredu do vštetem 7. razredu od 90 do 120 minut, v 8. razredu pa od 120 do 180 minut. Pri učnih urah, ki jih vodi vzgojitelj, naredijo učenci vse domače naloge in se pripravljajo za pouk. Učenci so, kot kažejo podatki, precej obremenjeni. To vprašanje bo treba v naši osnovni šoli še posebej empirično proučiti v širšem merilu.

Glavni problem učnih ur v PB je, kako racionalizirati čas za izdelovanje domačih nalog in za učenje. Časa za učenje učenci ne izkoristijo dovolj intenzivno. Le počasi in stežka, s sistematičnim prizadevanjem dosežejo vzgojitelji, da se učenci uče bolj samostojno, bolj racionalno (boljše metode učenja in večje izkoriščanje časa, ki je na voljo za učenje, in bolj intenzivno namerna pozornost, kontrola časa). Vzgojitelji vodijo učne ure, pedagoško nadzirajo učence pri delu in jim vmes mimogrede občasno pomagajo premagati manjše težave. Učenci pa se morajo samostojno učiti, kakor se doma.

Večkrat se dogaja, da vzgojitelji in šolska vodstva podaljšujejo čas učnih ur, ker učenci niso dovolj uspešno opravili svojih dolžnosti za šolo. Podaljševati učnih ur pa v nobenem primeru ne bi smeli, ker s tem preobremenjujemo

učence in jim jemljemo razmeroma skromen čas za rekreacijo in prostovoljne dejavnosti, ki so nujno potrebne za zdrav in vsestranski razvoj mladih ljudi. Iz zdravstvenih in psiholoških razlogov ni dopustno podaljševati učnih ur v šoli, ker so v naših osnovnih šolah, zlasti na predmetni stopnji, že tako dovolj obremenjeni s poukom in učnimi urami. Čas za učenje je v PB dovolj napet in ga ne smemo prekoračevati. Potrebno pa je, da se učenci občasno krajši čas dodatno uče še doma, npr. da glasno berejo, glasno ponavljajo tuje besede, memorirajo pesmice, opravljajo krajša opazovanja, na kratko ponovijo snov in podobno. Ta obremenitev učencev doma z občasnim dodatnim učenjem je potrebna zaradi tega, ker pri skupnem učenju v šoli učenci za individualno glasno učenje nimajo dovolj možnosti. Ta občasna zaposlitev doma pa sme trajati največ 20 do 30 minut na dan, ne glede na razred.

Prosti čas v šoli mora biti vsebinsko dognan, dovolj pester in organizacijsko dobro premišljen. Pri oblikovanju vsebine prostega časa je treba izhajati predvsem s treh temeljnih vidikov: razvojnega, zdravstvenega in vzgojnega.

Z razvojnega vidika: poznati moramo razvojni proces otroka oziroma mladostnika, v našem primeru učenca od 7. do 15. leta starosti, in upoštevati psihične značilnosti posameznih razvojnih obdobj. Z zdravstvenega vidika: skrbeti moramo za zdrav razvoj otroka. Z vzgojnega vidika pa: usklajevati potrebe, zanimanje in razvedrilo otrok s temeljnimi vzgojnimi smotri naše družbe.

Utrujenost učencev preprečujemo z zadostno količino spanja, z aktivnim počitkom v obliki igre in z drugimi zabavnimi ter interesnimi zaposlitvami, z ustrezno prehrano in primernim okoljem. Zlasti je važno gibanje na svežem zraku. Kakor pri pouku je tudi v prostem času za ugodno učenčevo počutje zelo pomembno primerno okolje. Kar odkrito je treba povedati, da prevladujejo pri nas za zdaj še zelo revne oblike dela z učenci v prostem času. Prav vprašanju o vsebini in oblikah dela v prostem času moramo posvetiti več pozornosti. Naše šole imajo zaradi pouka v dveh izmenah in neustreznih prostorov slabe možnosti za razvijanje različnih oblik dela otrok v prostem času.

V PB in CB je zelo važno, da imajo učenci urejeno prehrano. Količina in kvaliteta hrane mora ustrezati znanim zdravstvenim normativom. V šolskem letu 1964/65 je v PB prejemale 80% učencev malico in 67% učencev kosilo. V naslednjem šolskem letu pa je dobivalo samo 56% učencev malico in le 44% kosilo. To, da se število učencev, ki pre-

jemajo malico in kosilo v šoli, zmanjšuje, moramo označiti za negativen pojav. Imamo namreč podatke, ki povedo, da velik del teh učencev, ki se hrani doma, nima urejene pravilne prehrane, kar slabo vpliva na njihov telesni razvoj in sposobnost koncentracije.

V

Vrednosti PB in CB v šoli ne smemo presoјati samo z vidika učnih uspehov, čeprav so ti najbolj otipljivi in za financerje ter mnoge starše tudi najbolj prepričljivi. Ne smemo namreč pozabiti na vzgojno delo, kjer se pravi rezultati in uspehi ne pokažejo takoj, temveč pozneje. Taki uspehi brez dvoma so, saj jih učni zbori ugotavljajo, toda ni mogoče reči, kolikšni so. Učnih uspehov pa seveda ni težko ugotoviti, toda zavedati se moramo, da so doseženi učni uspehi učencev samo eno merilo, čeprav zelo pomembno, za ocenjevanje uspešnosti PB in CB.

Zadnji dve leti smo natančno zasledovali učne uspehe vseh učencev v Sloveniji, ki so bili zajeti v različne oblike BP na šolah. Primerjali in analizirali smo učni uspeh vsakega posameznega učenca posebej ob vstopu v PB in ob koncu šolskega leta (1964/65 in 1965/66; isto pa bomo storili tudi ob koncu letošnjega šolskega leta). Ta analiza je pokazala tele rezultate:

Šolsko leto 1964/65

1. Ob začetku šolskega leta je imelo 63% učencev, ki so bili zajeti v PB, pozitiven učni uspeh — ob koncu šolskega leta 79,5%. Odstotek pozitivnih učencev se je torej dvignil za 16,5. To so bili učenci, ki so imeli ob vstopu v začetku leta eno do tri nezadostne ocene in jim je uspelo popraviti nezadovoljivi učni uspeh.

2. Pri ocenjevanju izboljšanja učnih uspehov ne smemo prezreti tudi učencev, ki so deloma popravili nezadostne ocene. To so tisti učenci, ki so imeli ob začetku leta dve, tri ali štiri nezadostne ocene, ob koncu leta pa samo eno ali dve. Takih učencev je bilo 16%.

Šolsko leto 1965/66

1. Če pregledamo, kako so se izboljšali uspehi v tem šolskem letu, ugotovimo, da je 20% vseh v PB zajetih učencev bistveno izboljšalo svoj učni uspeh v celoti in ne samo pri posameznih učnih predmetih.

2. V oddelkih PB je pozitivno izdelalo razred 80,1% učencev in 9,14% učencev je napredovalo v višji razred z eno nezadostno — torej je izdelalo razred 89,24% učencev.

3. 6,5% učencem v PB je uspelo popraviti nezadostni uspeh. To so bili učenci, ki so bodisi napredovali z nezadostno oceno v višji razred, bodisi ob vstopu v PB imeli več nezadostnih ocen (od 1 nezadostne do 5 in več nezadostnih ocen). Upoštevati moramo, da je imelo ob vstopu v PB 11% učencev eno nezadostno oceno, 7% dve nezadostni oceni, 4% tri nezadostne ocene in 4% učencev več kot 4 nezadostne ocene.

4. Zelo pomembno je, da je 13% učencev zboljšalo celotni učni uspeh za eno stopnjo. Tako je bilo ob koncu leta 2,45% več odličnih; 1,31% več prav dobrih; 6,24% več dobrih in 2,49% več zadostnih učencev.

5. Iz podatkov, ki jih je posebej zbral za svoje območje ZPPS Ljubljana I (kjer je praktično zajetih 3/4 vseh učencev v PB v SRS), je videti, da je učni uspeh učencev v PB v dveh občinah presegal učni uspeh drugih učencev na isti šoli; v preostalih petih občinah pa se mu je zelo približal.

6. Na nekaterih osnovnih šolah v Ljubljani, ki se že dalj časa ukvarjajo s PB, je bil dosežen ob koncu šolskega leta 65/66 učni uspeh, ki je presegal uspeh drugih učencev na šoli. Npr.: na Ledini je 10,1%, na Levstikovi šoli 5,18%, na Tomšičevi šoli 2%, na Čufarjevi šoli 0,87% in na Prulah je 0,15% več učencev izdelalo razred s pozitivnim uspehom v primerjavi z učenci, ki niso bili zajeti v PB. Na drugih šolah v občini Ljubljana-Center pa se je učni uspeh učencev v PB zelo približal uspehu drugih učencev (razlike so le od 0,32% do 3% v korist učencem, ki niso bili v PB).

Na podlagi prikazanih rezultatov sklepamo, da so dosegli učenci v PB zelo dober učni uspeh, tako v šolskem letu 1964/65 kakor v naslednjem letu 1965/66. Upoštevati namreč moramo, da je bilo sprejetih v te oddelke a) glede učnega uspeha veliko število slabih in zelo slabih učencev, b) precejšnje število učencev, ki so imeli šibko znanje in nerazvite delovne navade, in c) precej učencev, ki so bili vzgojno dokaj zanemarjeni.

Tolikšno izboljšanje učnega uspeha učencev, ki so bili v PB, je bilo mogoče doseči po našem mnenju zaradi tehle dejstev:

— učenje in priprave za pouk so bile osrednja skrb in dolžnost učencev in vzgojiteljev;

— vzgojitelji so zlasti veliko pozornost posvetili oblikovanju delovnih navad učencev;

— učenci v PB so imeli precej boljše objektivne možnosti za učenje kot doma (prostor, čas, pedagoški nadzor, pedagoška pomoč);

— v oddelkih PB je bilo mogoče dobro organizirati in izvajati dodatno pomoč slabšim učencem;

— zahteve učiteljev, zlasti pa predmetnih učiteljev, je bilo mogoče v tem sistemu dela boljše usklajevati.

VI

Vzgojni uspehi v PB so v največji meri odvisni od tega, kakšen je vzgojitelj. Zato je treba posvečati pedagoškemu kadru, ki dela v PB, res veliko pozornost. Če vzgojitelj odpove, se največkrat zgodi, da se ves sistem celodnevnega bivanja popači in izmaliči. V očeh otrok, staršev in javnosti se razvrednotijo pozitivni smotri PB.

Vzgojitelji, ki so po strokovni izobrazbi učitelji in so nekaj let poučevali v razredu, večidel v redu opravljajo naloge pri učnih urah in vodenju učenja. Premalo pa poznajo racionalne metode in tehnike učenja ter sploh sodobno psihologijo učenja. Še bolj pa to velja za izbiro vsebine in oblik dela z učenci v prostem času. V tem se bodo morali učitelji še izpopolniti. Izkušnje pa kažejo, da razen redkih izjem teh zahtev ne izpolnjujejo tisti vzgojitelji, ki nimajo pedagoške strokovne izobrazbe, npr. študenti in druge osebe. Zato v PB pedagoško neusposobljenim osebam ne smemo več zaupati vzgojitelskih nalog.

Vzgojitelj v PB mora biti res pedagoška osebnost. Znati mora uporabljati metode vzgojnega dela, ki so precej podobne družinski vzgoji. V oddelku mora biti resnični vodja in organizator. Biti mora vzgojitelj in ne »učitelj«. Vzgojitelj mora dobro poznati učni načrt vseh predmetov, obseg učne snovi, metode podajanja snovi pri pouku, načine preizkušanja znanja in ocenjevanja posameznih učiteljev, tehnike učenja, vsebino in oblike dela v prostem času.

Poklicna struktura vzgojiteljev se je v letošnjem letu bistveno izboljšala. Izboljšano je bilo v naslednjem: več je stalno nameščenih vzgojiteljev, precej manj je nekvalificiranih vzgojiteljev in precej manj upokojujencev opravlja to delo. V šolskem letu 1965/66 sta bila zaposlena v oddelkih PB v Sloveniji 202 vzgojitelja; od tega je bilo 64% stalno redno zaposlenih in 38% stalno honorarno zaposlenih. Učiteljev je bilo 65%, predmetnih učiteljev in profesorjev 26%,

vzgojiteljev samo 4% in nekvalificiranih moči, predvsem študentov, 6% (šolsko leto poprej 16%).

Opozoriti pa moramo na žgoč pojav, namreč da precej kvalificiranih vzgojiteljev-učiteljev vsako leto odide iz PB (predvsem k poučevanju). Vzgojiteljevo delo je precej težko in pedagoško dokaj nevhvaležno, zato želi večina učiteljev, ki delajo kot vzgojitelji, ob prvi priložnosti oditi nazaj v razred in se raje lotiti poučevanja. To dejstvo pojasnujemo s temle:

— učitelji so premalo usposobljeni za delo v oddelkih CB in PB, zlasti za vodenje prostega časa;

— delo z učenci, zlasti v kombiniranih oddelkih, je precej težavno in terja precejšnjo organizacijsko iznajdljivost in več splošnega znanja kakor delo v enem samem šolskem razredu;

— na večini šol učiteljski zbori še ne vrednotijo enako dela vzgojiteljev v PB in učiteljev pri pouku (pri čemer ne mislimo toliko na samo nagrajevanje vzgojiteljev, čeprav je tudi to vprašanje ponekod nerešeno);

— vzgojno delo v oddelkih PB in CB je še premalo teoretično in praktično proučeno in je za učitelje novost;

— ponekod dobivajo vzgojitelji premalo pomoči od prosvetno-pedagoške službe in zlasti od vodstev na šolah.

VII

Ne le kadrovski, tudi materialni pogoji za uvedbo celodnevne delo šole so precej zahtevni. Znano je, da sedanje osnovne šole, z zelo redkimi izjemami, niso zgrajene tako, da bi bile usposobljene za celodnevno bivanje učencev v šoli. Doslej veljavni normativi za gradnjo šol in oblikovanje šolskih prostorov upoštevajo večidel le potrebe pouka, ne pa tudi potreb celodnevnega življenja učencev v šoli.

Zavrni moramo zmotno miselnost, da je za »varstvo« dober vsak prostor, samo da otroci niso »na cesti«! Na vseh šolah, ki sem jih v tujini obiskal in imajo veliko izkušenj z razvijanjem CB, so mi na srce položili tale nasvet: Šola s celodnevno delom mora imeti urejene prostorske in druge razmere, če želi uspešno organizirati dejavnost učencev ne le pri pouku in učenju, temveč tudi v njihovem prostem času. Če nimamo osnovnih možnosti za tako delo, potem je bolje, da se ne lotimo uresničevanja te sicer dobre družbene in pedagoške zamisli.

Pri izbiri in urejanju prostorov za PB je treba upoštevati poleg zdravstvenih zahtev še nekatere psihološke zahteve. Prostori in oprema naj omogočajo:

- ustvariti sproščeno družinsko ozračje;
- nemoteno zaposlitev posameznikov in skupinic;
- potrebno razgibavanje učencev v notranjih prostorih in zunaj zgradbe;
- različno interesno dejavnost otrok;
- kulturno prehranjevanje učencev v šoli.

Razen primernih učilnic, manjših igralnih prostorov, večjega prostora za skupne prireditve, jedilnice in kuhinje za razdeljevanje hrane, dveh ali treh manjših delavnic, knjižnice z manjšo čitalnico in telovadnice, mora imeti taka šola še ustrezne površine na prostem. Zunanje površine morajo biti pri šoli ali v njeni neposredni bližini. Te površine so: manjše skupno igrišče za različne igre mlajših učencev, večja zelena površina za igre in razgibavanje, preprosta športna igrišča za odbojko, rokomet in košarko predvsem za starejše šolarje, široke steze s klopcami za sprehajanje in posedanje učencev, ob katerih naj bodo drevesa in grmičevje.

Zavedamo se, da so te zahteve velike, toda brez njih ne moremo uspešno organizirati celodnevnega življenja otrok v šoli. Marsikje bo treba začeti v skromnih razmerah, ki pa morajo biti vendarle take, da so zdravstveno in pedagoško sprejemljive. Treba pa je seveda v takih primerih predvideti stalno izboljševanje razmer. Improvizirati PB pod poprečnimi materialnimi pogoji je več kot tvegano, ker otroci to odklanjajo in ker ne dosežemo pričakovanega uspeha. V javnosti včasih slišimo očitke, češ da je PB kasarnizacija otrok. Tako nezadovoljstvo je največkrat izrečeno zaradi prav slabih okoliščin za razširjeno dejavnost otrok v prostem času.

* * *

Pozitivni rezultati v svetu in naše dosedanje izkušnje v okviru razrednega pouka kažejo na to, da bo treba v prihodnje počasi usmeriti razvoj oddelkov podaljšanega bivanja vse bolj v sistem celodnevnega bivanja učencev v osnovnih šolah, ker le-ta lahko da precej boljše psihološke in pedagoške rešitve v praksi. Ne glede na tako ugotovitev pa opravljajo oddelki podaljšanega bivanja pri nas izredno pomembne naloge: dopolnjujejo, razširjajo in izboljšujejo vzgojno delo reformirane osnovne šole ter skrbijo za vse

tiste učence, ki jim družina ne more dati primernih možnosti za uspešno napredovanje.

Čeprav se PB in CB v naših šolah šele uveljavljata in počasi razvijata, čeprav so marsikje objektivne možnosti dokaj slabe, čeprav je še vrsta subjektivnih pomanjkljivosti v organizaciji in oblikah vzgojnega dela, čeprav vzgojno osebje še ni dovolj pripravljeno za tako delo — so bili doseženi vendarle sorazmerno zelo dobri učni uspehi in pomemben napredek v vzgoji.

Upravičeno lahko sklepamo na podlagi dosedanje analize dela in evidence vsakoletnih učnih uspehov, da bi lahko precejšnje osipanje učencev v obvezni šoli med drugim uspešno reševali ravno z dobro in množično organizacijo PB in CB na osnovnih šolah.

Zato bi bila prizadejana huda škoda vzgojno-izobraževalnemu prizadevanju naše socialistične šole, če bi zaradi prehodnih težav pri financiranju vzgoje in izobraževanja prišlo do stagnacije in nazadovanja, namesto da bi postopoma, premišljeno in počasi širili ter poglobljali podaljšano bivanje, zlasti pa celodnevno bivanje učencev na šolah, ki imajo za to dejavnost ustrezne pogoje.

ZKJ — moralnopolitična sila socializma

I. Metodološki pristop

1

Našemu občanu, ki mu je samoupravljanje vsakdanja stvar, ne vzbuja smisel tako koncipirane socialistične demokracije največkrat skoraj nobenih vprašanj ter mu ne daje povoda za odzivnost.* Poplava ideologije ga prepričuje o naprednem in resničnem smislu te demokracije, katere inspiracija in akcija izhajata iz priznanja vodilnega položaja neposrednega proizvajalca v družbi. Pred očmi ima tudi neprijetne izkušnje in posledice etatizma ter državnega socializma, poosebljena v diktatorski ambiciji in volji izbranega posameznika. Zaveda se izjemnega in kočljivega mesta ter vloge naše države in njenega socialističnega gibanja v sodobnem socializmu kot svetovni celoti raznovrstnih in nasprotnih si teženj ter možnosti. Zdi se, kot da postaja po vsem tem ideja samoupravljanja pri nas nekaj docela gotovega, lahko bi celo rekli, da v svoji programatičnosti in aksiomatiki že nekaj obnošenega. V naši demokratični eksaltaciji in reflektivni argumentaciji je že nekaj inflacijskega; nekaj utrujajočega je v tem našem ponavljajočem se potrjevanju določenih stvari in nekaj obrambnega, ko gre za teološko-ideološke, politično-praktične in naposled metodološke evokacije in interpretacije. Vse to je pogosto brez duhá, svežine in širine.

Prav zato se mi zdi moja naloga, govoriti o samoupravljanju kot demokratični možnosti našega socialističnega sistema, o njegovih dobrih in varljivih prednostih (kljub vsem iluzijam, nedoslednostim, nasprotnim akcijam in devalvacijam), posebno težavna in celo nekam vsiljiva. Kot zgodovinar politične misli se bom za začetek metodološko zatekel k pre-malo izrabljeni, deloma pa zaradi neznanja ali domišljavosti

* Integralni tekst razprave na znanstvenem posvetovanju »ZKJ v razmerah samoupravljanja«, prebran 20. januarja 1967 v Zagrebu.

tudi diskreditirani zgodovini socialistične misli in gibanja, v kateri je bilo načelo samoupravljanja trajna in borbena zastava socialne revolucije proletariata, tega »totalnega trpljenja« meščanske civilizacije in, širše, sodobnega sveta sploh.

2

Iz široke panorame socialističnih idej, možnosti in akcij posebno izstopata dve poglavitni zamisli socialistične demokracije: proizvodajska in politična; Marxova in Leninova; ideja osvobojenega dela in ideja prevzemanja oblasti.

A) Marx je v svojem delu strnil, povezal in razvil vse tisto, kar je pred njim v svojih največjih dosežkih formulirala in spoznala socialistična misel.

Socialni utopizem, ta prva budna zavest in vest socialističnega (ne vselej delavskega) gibanja, je zgradil v Saint-Simonovi invenciji in umu vizijo takšnega industrializma, katerega temelj je priznanje družbene prednosti proizvajalcev (ne glede na to, da je le-ta v njegovem kontekstu preveč široko in povsem naivno enotno zamišljena).

V epohalno primarnih spopadih dveh svetov, ki ju je na kulturno-zgodovinskem in praktično-političnem področju tako silovito in pretresljivo označilo leto 1848 z vsem tistim, kar je to leto posebej pomenilo za evropski delavski razred, je strastno, uporno in konfuzno izstopil anarhizem kot posebna in tedaj zelo pomembna struja socialistične negacije starega. Če pustimo ob strani njegovo teoretično neenotnost in absolutistično uglašeni individualizem (ta je bolj gnal do konca načelo meščanske revolucije, kot pa spoznaval nove možnosti zgodovine), moramo resnici na ljubo vendar ugotoviti, da je bila njegovemu načelu — samoorganizaciji narodne družbene biti —, ki je bilo izraženo v Proudhonovih in Bakuninovih delih, zagotovljena prihodnost. Idejo komune, samoupravljanja, svobodne asociacije proizvajalcev, zasnovane na samooblasti delavskega razreda in, širše, naroda, bodo ponavljali anarhisti v vseh variantah svoje antiavtoritarne doktrine.

Te utopične in romantične kritike meščanskega sveta je presegel Marx s svojim teoretičnim delom. Prejšnjemu fragmentarizmu interesov, idej in kriterijev je zoperstavil celovit in magistralno razvit pogled na svet, celo umsko filozofijo svobode. Izhajal je iz idej tradicionalne filozofije, ki si je prizadevala objektivno (ali objekcijsko) doumeti svet v celoviti interpretaciji in ga predstaviti kot dejanje in sad uma, ki

se je uresničil v svojem samozavedanju. Marx je kritično odkril in razložil načelo meščanskega sveta kot načelo nesvobode in brezumja, kot svet, ki zanikuje svoj smisel že samo s tem, da temelji na splošnem trpljenju, utelešenem v bistvu in stanju proletariata. Odtujeno delo, odtujen duh in odtujena skupnost so samo tri najvišje in najčistejše oblike splošne zgodovine odtujenosti, ki se oblikuje v klasični meščanski družbi v totalni sistem. Na tej podlagi se je Marx odločil za totalno radikalno revolucijo, katere bistvo vodi v človekovo svobodo; njeno naravno, resnično, naposled, pravo zgodovinsko stanje pa je človeška družba ali svobodna skupnost neposrednih proizvajalcev.

Koncepcija proizvodjalske družbe — toda sedaj kot koncepcija svobodnih ljudi, združujočih se na solidarnih in humanih osnovah v resnično skupnost — je s tem ostvarjena v kontekstu enotne zamisli, ideje, kriterija zgodovine kot celote.

Vse tisto, kar bo sledilo v kasnejših etapah moderne zgodovine, posebno v zgodovini socialističnega gibanja in misli, bo tvorilo kontekst duhovne in zgodovinske zapuščine ter inspiracije delavske demokracije: revolucionarni sindikalizem Georgea Sorela, ki je uperjen proti politični organizaciji delavskega razreda in potrebnosti političnega boja sploh, češ da že delavski razred sam po sebi zadošča za zlom kapitalizma (lastnine, državnosti in sistema), če se opre na svoje avtentične razredne organizacije — sindikate, ki so organi (izoblikovani še znotraj kapitalizma) bodoče samoorganizacije socialistične delavske skupnosti; gibanje delavskih svetov od 1919. do 1922. leta v Nemčiji in Avstriji, ki sta ga zagovarjala, čeprav z bistvenimi koncesijami socialnodemokratskim pojmovanjem, Max Adler in Oto Bauer kot osnovno obliko razrednega boja proletariata proti sistemu izkoriščanja; De Leonov »industrijski unionizem«, ki je podal širok in pogumen, za ameriške razmere izredno revolucionaren program, po katerem naj bi odpravili politično državo in vzpostavili samoorganizacijo delavstva v razrednih zvezah, ki da so klica prihodnje socialistične državnosti in skupnosti; angleški gildsocializem, ki daje političnemu boju sekundarni pomen in postavlja na prvo mesto nacionalno samoorganizacijo delavskega razreda na načelu samoupravljanja; Gramscijev »ordine nuovo«, ki insistira na ekonomski emancipaciji delavskega razreda in na družbeno-zgodovinski potrebi njegove samoorganizacije, od katere izpeljuje misel o delavskih svetih kot osnovnih celicah socialistične revolucije, državnosti in sistema.

Vsa dosedanja dognanja lahko strnemo v naslednjo ugotovitev: ideja proizvodjalske demokracije izhaja iz družbeno

primarnega položaja *delavskega razreda*; skupnost, ki počiva na njegovi *samoorganizaciji*, pa je pojmovana kot *substancia* socialističnega družbenega sistema, ki je rezultat *socialne* revolucije.

B) Druga polovica 19. stoletja je potekala v silovitem razvoju ekonomskega potenciala, ki doseže svoj vrh v imperializmu. »Eksces« Pariške komune (ki je, mimogrede, niti Marx ni pričakoval) je še en pojav spontanega upora delavcev proti splošnemu pritisku in cinizmu meščanskega sistema.

Jedro delavskega gibanja, ki ga idejno vodi in motivira nemška socialna demokracija, se usmerja v prilagajanje danim razmeram, kar je v očitnem nasprotju s prejšnjim revolucionarno kritičnim obdobjem. Reformizem, ki ga napoveduje prav na koncu stoletja Bernstein in ki bi ga lahko, *grosso modo*, označili za teorijo socializma kot parlamentarnega sistema meščanskega tipa, torej za konstitucionalistični sistem (s tem se je reformizem definitivno postavil na liberalistično stališče), je samo teoretično izrazil pomiritev s stvarnostjo.

Revolucionarni boljševizem je, nasprotno od vseh teh gibanj, edino gibanje, ki spoznavno in praktično doseže v takih razmerah raven epohalne naloge in ki se odloča za energično zgodovinsko zavest ter akcijo.

Lenin je bil človek te nove razvojne faze evropske zgodovine; človek, ki je globlje kot kdorkoli doumel »resnico časa«; spremenjene odnose in nove možnosti. Spoznal je, da se težišče revolucionarnih bojov in nasploh ostrih družbenih konfliktov dokončno prenaša na periferijo, da bodo revolucije spremenile svojo klasično obliko, ritem, intenzivnost, strukturo in posledice. In na podlagi tega spoznanja si je prizadeval s strastjo neizprosnega revolucionarja uresničiti možnosti in bit svojega časa. Zato se dejansko razvija celo to obdobje do druge svetovne vojne — ali pa morda celo dalj — v duhu intencij Leninovega nauka in njegove zgodovinske determinacije.

Novi svet, ki se je oblikoval na prelomu stoletja in je odseval notranje premike v meščanskem sistemu (začeli so se že leta 1848 in narasli posebej v drugi polovici stoletja), napoveduje tri bistvene komplekse, ki se jih Leninovo delo bistveno dotika, jih razjasnjuje in utemeljuje.

a) Znotraj kapitalizma kot svetovnega sistema se strukturalno spreminjajo sestavi, odnosi in dejavniki; bistvena posledica tega pa je, da se pritisk družbeno ekonomskih in političnih protislovij pomika z nacionalnega plana razvitih dežel na periferijo svetovne civilizacije, v brezkončno daljavo

in divjino tistih območij, ki jih označuje skupno ime — sistem kolonialnih, polodvisnih in odvisnih dežel.

S prenašanjem pritiska na nerazvite dežele razbremenjuje kapitalizem družbeno situacijo in nasprotja v metropolah, zastruje pa jih na obrobju evropske družbe in tam ustvarja središče revolucionarnega razpoloženja, idej in organizacij.

b) Revolucije, ki nastajajo v 20. stoletju kot posledica novih intenzivnih družbenih spopadov na periferiji, ne potekajo v znamenju čistih klasičnih oblik spopada dveh osnovnih razredov, ampak predstavljajo hkrati — in celo predvsem — upor revščine proti cinizmu gospodarjev; upor obupancev, ki vidijo v kapitalizmu nesrečo in propad, v socializmu pa jasno nebo upanja v možno, preprosto — človeško življenje. Samo s tem se da pojasniti dejstvo, da imajo moderne revolucije tolikšno udarno moč, široko množično osnovo, in da je meščanski razred docela osamljen, kar se v prejšnjem obdobju, zlasti v metropolah, ni dogajalo.

c) V takšnih spremenjenih razmerah proletarska partija ne more obstajati brez spoznanja o novi epohi, brez teorije, ki bo kritično in premišljeno osmislila nov duh, zavest in zahteve časa ter družbenih sil. Temeljno vprašanje revolucije v teh deželah in razmerah je osvajanje oblasti, praktično-aplikativni aspekt Marxovega nauka: tehnika in organizacija osvajanja oblasti. Revolucija kot rezultat organskega razvoja kapitalističnega gospodarstva je morala s svojimi konsekvencami: teorijo zloma kapitalističnega sistema v samem sebi, na podlagi notranje logike lastnega gibanja; proletariatom kot družbeno večino, šolanim, organiziranim in usposobljenim za vodenje proizvodnje, družbe, države in kulture; razvojem demokracije do njene notranje preosnove bodisi zaradi volilne zmage proletariata, bodisi zaradi prisilnega odstopa lastnikov — stopiti v ozadje pred surovimi dejstvi strahot in revščine zaostalih dežel in njihovih policijskih sistemov. Lenin je poglobitno nalogo označil povsem jasno: organizirati partijo novega tipa, ki bo s svojim strukturalnim, idejnim in akcijskim delovanjem na epohalni ravni. Energija, stanovitnost in kontinuiteta politične volje — to so merila, po katerih se razglašujejo usoda, možnost in uspeh revolucije, katere bistvo je *vzpostavitev diktature proletariata*. Revolucionarni boljsevizem je izredno uveljavil voljo in zavest kot konstitutivna činitelja oblikovanja zgodovine in s tem maksimalno premaknil meje objektivnega razvoja moderne revolucije.

Na kratko: politična koncepcija socialistične revolucije se konstituira z družbenim primatom *delavske partije*, zgra-

jene na *državnem* principu; ta partija je *substitucija* socialističnega družbenega sistema, ki je rezultat uresničenja *politične* revolucije.

II. Razvoj družbenopolitičnega sistema Jugoslavije

Nauk tega pregleda zgodovine socialističnega gibanja in misli je očiten: značaj revolucije pogojuje koncepcijo socialistične demokracije.

1

Zato je za analizo razvoja in smisla našega sodobnega družbenega sistema posebej pomembno, da osvetlimo prav tisto, kar večina diskusij in razprav zanemarja: *značaj naše revolucije*.

Vendar le-te ni moč obravnavati samo v nacionalnih okvirih in le z upoštevanjem interesov naše dežele, ker je del vsesplošnega spreminjanja družbe in zgodovine v razmerah druge svetovne vojne ter vrste revolucij, ki spreminjajo podobo, usodo in značaj naše dobe. Temeljne značilnosti tega obdobja in ambienta lahko združimo v nekaj skupnih dejstev: revolucije se uresničujejo v razmerah, ko je imperialistični obračun prerastel v splošno antifašistično vojno narodov; potekajo pod pritiski in izsiljevanjem hegemonističnih ambicij stalinizma; njihova oblika je narodnoosvobodilna vojna.

Dasiravno so bili odnosi, zahteve in odločitve tako različne, pomenijo spremembe, ki so nastale v razmerah druge svetovne vojne, po svojem značaju, tendencah in usmeritvi enoten tok političnih revolucij. Njihova tla so zaostale dežele, skrajnje odvisne od vladajočih kapitalističnih činiteljev in diktatorsko urejene: dežele, ki so bile polne izrazitih socialnih in političnih napetosti. V njihovem gibanju je moč opaziti neko splošno zakonitost: kapitalizem doživlja napade s strani, ne pa v svojem središču, ne tam, kjer je najmočnejši, ampak tam, kjer je najšibkejši. Izkušnje teh revolucij tudi kažejo, da je treba računati z dolgotrajnim obdobjem tektonskih usedanj, saj je bilo tudi francoski revoluciji, klasični meščanski revoluciji, treba 7 do 8 desetletij, da je »sedla« na lastno družbeno in politično podlago. Med najpomembnejše probleme vsekakor sodijo premiki v gibalnih silah, med katerimi imajo posebno mesto inteligenca in kmetje. V vseh teh revolucijah je revolucionarna inteligenca na čelu in vodi

politično gibanje. Za seboj je dvigala milijone kmetov, ki se predvsem zaradi resnih socialnih motivov, toda tudi iz nacionalnih pobud upirajo staremu sistemu. Inteligenca ima za seboj tudi del delavskega razreda (tam, kjer je sploh obstajal), njegov najrevolucionarnejši in najzavednejši del. Bistveno je, da ni nikjer čistih oblik socialistične revolucije, da se le-ta uresničuje v posebnih zgodovinskih okoliščinah, da se nujno manifestira kot ljudska revolucija, kot splošno ljudsko gibanje za osvoboditev, za boljši in pravičnejši svet. Vse te revolucije so bile občutno obremenjene, ker so morale razen eminentno socialistično-političnih nalog razreševati tudi naloge, ki so značilne za buržoazno-demokratske revolucije. Takšnih pa v večini teh dežel nikoli ni bilo.

Po svojih bistvenih lastnostih je naša revolucija sestavni in konstitutivni del velike in pomembne zgodovinske spremembe ter vsebuje vse njene značilnosti. Pogoji, odnosi, činitelji, interesi, ki jo podpirajo in razvijajo, postavljajo v ospredje, vsaj kar zadeva mojo temo, dve njeni specifičnosti: da je po svoji množični osnovi *demokratska*, po svoji realizaciji pa *vojaško-politična*. To implicira tri bistvene protislovne možnosti:

a) *sistem državnega socializma* kot neposreden odsev in potrditev politične revolucije, ki ji je *množično gibanje* temeljna revolucionarnodemokratska inspiracija in pobuda;

b) *agrarno revolucijo* (kmetje so poglavitna množica gibanja) in politični imperativ *diktature proletariata* (vladajoča sila je delavski razred);

c) *vodilno* politično oblast delavske *partije* (voditeljice vojaško politične revolucije) in nujnost definiranja *novega družbenega položaja* delavstva (socializem kot dejansko gibanje k emancipaciji).

2

Ko proučujemo nasprotujoče si elemente in stremljenja, ki dajejo poseben pečat naši revoluciji, oblikam tako notranjih napetosti kot tudi splošnih razmerij v sedanjem svetu, ugotavljamo, da se v našem družbenem razvoju neprestano prepletata ter med seboj utemljujeta dve komponenti — proizvodnjska in politična.

Pri proučevanju tega razvoja kot celote odkrijemo tri poglavitne etape:

A) konstituiranje politične oblasti: vojaško politična revolucija, formiranje socialistične države, sistem državnega socializma;

B) delavsko samoupravljanje v gospodarskih organizacijah, vendar ne še v vsem gospodarskem sistemu; samoupravljanje kot organizacijska oblika socialistične države;

C) gospodarska in družbena reforma; zahteva po osamosvojitvi sfere družbenega dela; zahteva po samoupravljanju kot samostojni in prevladujoči družbeno ekonomski strukturi.

A. Prvo obdobje označujemo po navadi kot posnemanje stalinističnega projekta, torej kot zgrešeno koncepcijo ali kot »objektivno nujnost«, pri čemer pa imamo pred očmi bolj ideološko motiviranje kot dokazovanje.

Politična revolucija, ki se je končala z osvojitvijo oblasti, je bila zaradi realno družbenih razlogov — da uporabim Leninov izraz — brez ekonomske podlage. Bila je rezultat *notranje politične* nujnosti in ko se je končala, se je znašla v »zraku« (v socialističnem pomenu) oziroma je imela proti sebi kapitalistično ekonomsko strukturo. V tej pa je imela pomembno vlogo drobna blagovna proizvodnja. Temu spletu se je pridružila z vsemi ekonomskimi, družbenimi in političnimi problemi še agrarna reforma, ki je zaradi politične nujnosti razdrobila tistih nekaj velikih zemljiških posestev. Nesporno je bilo, da se je znašla revolucija, potem ko je osvojila oblast, pred dvema močnima ekonomskima (vendar ne samo ekonomskima) nasprotnikoma: pred razvito kapitalistično lastnino in pred drobno blagovno proizvodnjo.

Nacionalizacija in vrsta ukrepov, ki so jo spremljali, je bila naravna posledica politične zmage: prvi akt organizirane socialistične države je bilo poddržavljenje razvite kapitalistične lastnine (prva nacionalizacija). S tem se je legaliziral končni družbenopolitični zlom našega meščanskega razreda, ki se je začel že precej pred tem.

Zdelo se je, da z drobno blagovno proizvodnjo ne bo šlo tako preprosto: kmetje in srednji sloji sploh, so bili množična osnova ljudske fronte, demokratične oblike naše revolucije. Toda smisel pravega udara se tudi proti njim ni bistveno spremenil. Drobno trgovino in individualno obrt smo, deloma z drugo nacionalizacijo deloma z državno fiskalnimi pritiski, skrčili na nepomemben obseg. Podlaga patosa kolektivizacije na tem področju — ustanavljanje zadrug — je bila v resnici prisila.

Temu realiziranemu navdušenju politične zmage moramo dodati tudi neslavno gibanje kmečkih delovnih zadrug. S to organizacijsko obliko naj bi kmečko prebivalstvo prisilili v kolektivizem. Revolucija je najprej razdelila zemljo in jo razdrobila na množično drobno lastnino, potem pa je s sred-

stvi, med katerimi je prevladovala prisila, znova razlaščevala kmete in jih na silo vključevala v kolektivne kmetijske organizacije.

Tretji vidik — po vsebini isti, drugačen pa po metodi —, je bil ta, da smo na različne načine zajeli v splošen družbeni sklad reprodukcije in potrošnje levji delež individualne potrošnje: z nižano ravniyo dohodkov največjega dela družbe, z davčno in kreditno politiko itd.

Na tej podlagi, zasnovani in uresničeni s prisilo, smo ustvarili državno lastnino (bodisi da gre za neposredno ali posredno lastnino).

Končno nam preostane, da imenujemo še tolikokrat ponavljano, toda nedoločeno in mistično »objektivno nujnost«: neusmiljeni proces *socialistične prvotne akumulacije*, o kateri je s takim prepričanjem in bolečino pisal Preobraženski; proces, ki ga je na koncu tudi odnesel v smrt.

Socialistična prvotna akumulacija je ekonomsko pomembna iz naslednjih vzrokov:

a) ustvarila je akumulacijsko bazo industrializacije, ki je bila, zaradi usmeritve v težko industrijo, pri nas strahovito draga;

b) razbila je patriarhalni imobilizem vasi, sploh naše družbe, ter sila pospešila ritem socialne mobilnosti k industriji;

c) podržavila je pomemben del drobne blagovne proizvodnje in s tem zožila podlago njenih kapitalističnih možnosti.

Po vsem tem lahko sklenemo, da je predstavljala socialistična prvotna akumulacija ekonomsko konstituiranje politične revolucije, zunanji odsev tega pa je bila centralizirana socialistična država. Sistem državnega socializma ni bil posledica neke politične zle čudi ali zgolj želje, da bi posnemali stalinizem, ampak predvsem *ekonomska* nuja začetne etape v razvoju socialistične politične revolucije v zaostali deželi; politična oblika njene uresnitve pa je *prisila*.

B. Taka razvojna smer, dokončana samo v poglavitnih obrisih, je bila pretrgana zaradi politične nujnosti: neogibnost kritičnega obračuna s stalinizmom, in zaradi ekonomske nujnosti: odpor proizvajalcev.

Spopad s stalinizmom je v naših očeh diskreditiral sistem državnega socializma in zapovedal, da je treba prenehati s takšno usmeritvijo socialističnega razvoja, ki počiva na prisiljevanju, državni avtoriteti in samovolji.

Ekonomska akcija proizvajalcev, ki se je pokazala v resni gospodarski recesiji (1949—1952), je paralela kritike

birokratizma, praktične in teoretične pozicije našega antistalinizma.

Splošni upad proizvodnje je izražal odpor proizvajalcev do državnega socializma in socialistične prvotne akumulacije. Ekonomska nujnost, da spodbudimo proizvajalce in proizvodnost dela, je zahtevala novo usmeritev socialističnega razvoja: to je bila ideja delavskega samoupravljanja.

Naivno je prepričanje — vendar je bila to tudi uradna ideološka motivacija —, da je to »zmaga demokracije«, »izgradnja svobodne asociacije neposrednih proizvajalcev« itn. Realni družbeni odnosi nam kažejo bistveno protislovje te etape: delavsko samoupravljanje v posameznih gospodarskih organizacijah in sistem državnega socializma kot celota gospodarskega sistema. Z drugimi besedami: demokratična samoupravnost zajema sfero družbene proizvodnje, delitev, razpolaganje z velikanskim skladom akumulacije, splošne družbene potrošnje in največji del individualne potrošnje tako imenovanega družbenega sektorja pa ima trdno v rokah država, ki to tudi bistveno determinira.

Ali imamo tedaj sploh kako pozitivno spremembo? Mislim, da je ta v nespornem dejstvu, da se *demokratizira sfera družbene proizvodnje*, ki se sedaj spopada in se mora spopadati z *državnim absolutizmom na področju družbene delitve*. Če sprejemamo Marxovo stališče iz »Prispevka h kritiki politične ekonomije«, da določajo delitev struktura in pogoji proizvodnje, potem je bilo nasprotje med delavskim samoupravljanjem in državnim socializmom *temeljna ekonomska, socialna in politična tenzija* te etape.

Pri tem je treba poudariti, da se skriva sistem državnega socializma v tem obdobju za demokratične kulise delavskega samoupravljanja in za pravo poplavo revolucionarne frazeologije in demokratične eskaltacije brez mere in okusa.

Demokratizacija državnega sistema, ki je bila ustavnolegalno podprta, ni šla prek okvirov te ozke usmeritve. Razširjene pristojnosti republik, ideja o oblikovanju komune, gospodarske organizacije in njihovih strokovnih združenj, zborov volivcev itd., vse to je brez materialne podlage ali pa ima tako neznatna sredstva, da o reprodukciji na lastni podlagi ni moč govoriti.

Delavsko samoupravljanje — brez vseh okraskov in dobrih želja — je bilo samo *sestavni del* državnega sistema, *nova organizacijska oblika* socialistične države.

Neresnična bi bila trditev, da je imel tako zapleten in nov razvojni proces naše družbe samo negativen aspekt: skrito oblast državne birokracije. Objektivni opazovalec bo spo-

znal, da pomeni uvajanje delavskega samoupravljanja kljub vsem pomanjkljivostim prvi pomembni *prodor* proizvajalcev v proces politične revolucije in v notranjo strukturo socialistične države. Ta prodor se uresničuje, ustvarja pri proizvajalcu samozavest in ima značaj *ekonomske nujnosti*; prav takšen značaj, kot ga je imela v prvi etapi socialistična prvotna akumulacija. Na svoji prvi stopnji je ta nujnost popolnoma obdana in utesnjena s sistemom državnega socializma, toda začenja se razvijati in ni je več mogoče zaustaviti.

C. Ko začnemo obravnavati tretjo etapo — gospodarsko in družbeno reformo, moramo takoj opomniti na metodološko pomembno vprašanje: o njej še ni mogoče zanesljivo govoriti, ker je še v teku, na začetku; šele prihodnja leta bodo izoblikovala njeno ekonomsko, s tem pa tudi socialno in politično srž. Vse, kar lahko storimo v tem trenutku, je, da opozarjamo na njene notranje tendence in upoštevamo prve rezultate in premike.

Kdor pazljivo proučuje temelje, procese in obrazložitve reforme, se mu pokažejo v njej tri možnosti in smeri:

a) osamosvajanje družbene osnove ali področja družbenega dela;

b) ekonomska samoorganizacija proizvajalcev na podlagi združevanja po ekonomskem interesu;

c) samoupravljanje kot samostojna in prevladujoča družbeno ekonomska *struktura*, ali družbeno ekonomski *odnos*.

Torej šele uresničevanje namenov reforme omogoča, da se samoupravljanje konstituira kot poglobitveni družbeno ekonomski odnos, da se znebi državnega prisiljevanja, omejitev in varuštva.

Poglavitna zahteva, ki mora biti v ospredju, je, da se razširjena družbena reprodukcija ustvarja na ravni osnovne delovne organizacije v gospodarstvu. In to ne samo zaradi svojega ekonomskega učinka, marveč predvsem zaradi svojega sociološkega vidika: materialna reprodukcija samoupravljanja kot družbeno ekonomskega odnosa iz svoje lastne avtentične družbene osnove.

Toda s tem napadamo sam temelj sistema državnega socializma, kar bo gotovo pripeljalo do zelo zaostrenih odnosov med njim in proizvajalskim družbenim področjem. Že prvi ukrepi, na primer na področju kreditne, davčne in še zlasti devizne politike, so več kot značilni, čeprav mislim, da so v primeri s spopadi, ki so mogoči v prihodnosti, prav neznatni. Boj za obvladanje družbenega proizvoda je slejkoprej *poglobitveno ekonomsko vprašanje* z vsemi svojimi socialnimi, političnimi in idejnimi posledicami.

Iz tega pregleda obdobj in njihovih bistvenih značilnosti lahko sklepamo, da se v razvoju našega družbenega sistema nenehno prepletata, spopadata in med seboj utemeljujeta ekonomska in politična komponenta, imperativ ekonomskega razvoja in politična volja, da ga usmerjamo, organiziramo in včasih tudi omejimo.

Ta paralelizem je pričujočen tudi sedaj, in to očitneje kot kdaj prej. Poosebljen pa je v ekonomskem sistemu samoupravljanja in političnem sistemu države.

Reforma je definitivna družbena odločitev, da se osvobodi družbeno delo, da se reorganizira po ekonomskem merilu in da se razvija po lastnih zakonitostih. S tem se bo vsakakor krepila in razvijala »civilna družba« v Marxovem pomenu besede s svojim svetom stihije, anarhije, egoizmom potreb in samouničevanja. Njeno načelo je bilo vedno, in bo tudi sedaj, *utilitarizem*, ki bo porajal psihologijo, moralo in prakso nekakšnega »množičnega kapitalizma«, da uporabim Hilferdingov izraz. Mislim, da se brez neoviranega prometa vrednosti, dobrin in dela, brez spontanega delovanja avtentičnih ekonomskih zakonitosti družbene proizvodnje, brez neusmiljene mehaničnosti in avtomatizma svobodnega trga družba ne more iztrgati iz jeklenega objema socialistične prvotne akumulacije in sistema državnega socializma.

Politični sistem države je po svoji strani v precej ugodnejšem in družbeno privilegiranem položaju. Predvsem lahko ugotovimo, da je *relativno zelo neodvisen* od svoje družbene osnove, da ima na voljo velikanski in preizkušen aparat prisiljevanja, enotno organizacijo in izdelano metodologijo vsakdanje akcije, zlasti pa še vedno razpolaga z zelo pomembnimi materialnimi viri.

Precej moram povedati, da obstoja države kot splošne politične organizacije družbe ne ugotavljam iz kakega etatičnega prepričanja, ampak preprosto kot realno dejstvo naše in vsake družbe. Tisto, kar je treba definirati na nov način, je, na eni strani, odnos med samoupravljanjem in državo, na drugi strani pa družbeni položaj in vloga države nasproti družbi kot celoti. Drugače rečeno treba je znova definirati ta odnos v prid samoupravljanja in »razlaščevanja« države na področju delitve. Njena funkcija se mora omejiti na opravljanje splošnih družbenih interesov. Popolnoma razumljivo je, da bo njen odpor, v katerem bo izrabljala vse dosedanje prednosti (te pa niso ravno majhne), nenehen, močan in trd.

Vsekakor so temu v prid mistifikatorska državotvorna atmosfera in odnosi, pozitiven izraz trdnosti »državnega razloga«, kar se posebej kaže v slabostih parlamentarnega sistema in demokratičnega javnega mnenja. To, da nimamo civilne listine, ki je naš prvi »horribile dictu«, da nimamo odprte in dosledno izpeljane parlamentarne kontrole na vseh ravneh, prisotnost različnih neformalnih pritiskov na parlamente, nedostopnost podatkov, ki so, zato ker jih zmerom objavljamo v absolutnih številkah, brez kvalitativno specificirane strukture, pa faktor državne tajne in politične oportuniteti itd. — vse to ob nerazvitem javnem mnenju in množičnem socialnem konformizmu samo krepi in podpira relativno samostojnost »politične družbe«, katere bistveno načelo je *birokratizem*.

Reforma je vsa ta vprašanja močno zaostrila. Če jo bomo dosledno uresničevali, se bo začel nov in odločilen proces: politični sistem se bo moral prilagajati svoji družbeni osnovi. To pa ne pomeni samo, da se bo spremenil njegov prevladujoči materialni družbeni položaj v korist samoupravljanja, ampak da se bo morala demokratizirati tudi njegova avtentična vsebina. Toda s tem se ustvarjata dve izredno občutljivi in pomembni žarišči političnega boja, odporov in napetosti.

III. Družbena pozicija ZKJ

ZKJ je konstitutivni del in činitelj razvojne usode našega družbenega socialističnega sistema.

Kot taka je šla skozi tri obdobja:

A) *sistem državnega socializma*, v katerem je KPJ konstituens, temeljna sila in uresničevalec njegove ideje in prakse;

B) *delavsko samoupravljanje*, v katerem se ZKJ postopoma distancira od državnega socializma in podpira samoupravljanje, vendar z *državnimi* metodami;

C) *gospodarska in družbena reforma*, v kateri je poudarek na ločevanju od državnega sistema in opredeljevanju za samoupravljaljski sistem.

A. Splošno mišljenje, teoretično seveda nedognano, je, da smo v prvem obdobju enačili partijo in državo. Nekateri govorijo o partijskem in državnem aparatu, s čimer pa enostransko prenašajo težišče na organizacijsko plat vprašanja. Osnove te istoznačenosti so po mnenju nekaterih v procesih birokratizacije države, po mnenju drugih v obstoju državne

lastnine in po mnenju tretjih v zgrešeni konceptiji njenega odnosa.

Mislim, da je temeljni družbeni razlog, kot sem že razložil, v ekonomski nujnosti socialistične prvotne akumulacije, katere načelo in metoda sta prisiljevanje. Prav zato je dobila država, kot eminentna organizacija političnega prisiljevanja, v začetni etapi tolikšen družbeni pomen. S tem pa je tedaj določen tudi odnos partije in države: to je samo ena, zdaj najpomembnejša *organizacijska oblika* in instrument, s katerim uresničuje partija svojo politično voljo in oblast. Opravljanje državnih funkcij in sprejemanje državnih položajev je samo zunanja podoba notranje vsebine tega odnosa.

B. Razlogi politične in ekonomske narave, o katerih sem govoril v analizi razvoja našega družbenopolitičnega sistema: stalinistični diskredit sistema državnega socializma in ekonomski odpor proizvajalcev do tega sistema spodbujajo novo razvojno usmeritev in določajo družbeni položaj partije.

Distanciranje od državnega sistema in družbenopolitična podpora delavskemu samoupravljanju sta zaostriili odnos do razreda. Zapletenost položaja, novi odnosi, drugačni nazori, vse to lahko slutimo na teoretičnem in praktično-političnem področju.

Zdi se mi, da je za vse to obdobje značilna zavest o nujnosti spremembe in počasnost, polovičnost, pa tudi dezorientacija pri praktičnem ukrepanju in organizaciji. Marsikaj od tega dolgujemo dejstvu, da partija, zdaj zveza komunistov, nastopa na nov način proti razredu na *političnem* področju, da pa je bilo družbeno ekonomsko področje objektivno-realno nedefinirano in sekundarno. To se je izpričalo protislovno: odprl se je proces demokratizacije na temelju samoupravnosti na področju družbene proizvodnje, na področju družbene delitve pa je še zmerom vladal sistem državnega socializma. Moralna, akcijska in politična moč ZKJ je bila s tem protislovjem v marsičem obremenjena in blokirana na vseh ravneh. Zato smo po eni strani politično podpirali delavsko samoupravljanje ter njemu ustrezajoče procese v državnem sistemu, po drugi strani pa smo najpomembnejše sklepe še naprej uresničevali z državnim sistemom, z njegovo bistveno in neposredno akcijo.

C. Šele sedanje obdobje, to je obdobje gospodarske in družbene reforme, v resnici razčiščuje vse te zaplete in odločno zahteva jasen odnos ter zanesljivo merilo. To lahko skoraj empirično občutimo v živem in deloma tudi živčnem iskanju ter prizadevanju, da bi zdaj definirali novo (in gotovo je nova) družbeno pozicijo ZKJ.

Glede na to, kar se je do zdaj pokazalo pametno ali pre-naglano, srečujemo dve skrajnji stališči: nekakšno nedoločnost in zmedenost, kar zadeva položaj ZK J, puščam ob strani politično nostalgijo za »dobrimi starimi časi«, in pretirano zahtevo, da se ZK J integrira (morda premočan izraz) v sistem samoupravljanja.

ZK J živi in deluje v socialistični družbi, v kateri obstoji paralelizem dveh sistemov: ekonomskega — samoupravljanje, in političnega — država. Brez dvoma bo postajal tak položaj čedalje bolj zapleten in sporen. Področje družbenega dela na temelju samoupravljanja bo ob doslednem izvajanju reforme ustvarilo »civilno družbo« z vsemi socialnimi, političnimi in etičnimi posledicami, ki so ji lastne. Politični sistem države, nedemokratičen že po logiki svojega notranjega razvoja, poln odnosov, činiteljev in atmosfere prejšnjega obdobja, razvija še naprej tendence osamosvajanja od družbe, krepi »politično družbo« z vsemi svojimi socialnimi, političnimi in etičnimi implikacijami.

V tem kontekstu ocenjuje ZK J kot svojo poglavitno nalogo, da nastopa kot tista *moralno politična* sila, ki s svojo idejo, merilom in akcijo definira, spodbuja in uresničuje *socijalistično* usmeritev družbenega razvoja. Da bi to dosegla, je ni mogoče enačiti niti s političnim sistemom države niti z ekonomskim sistemom samoupravljanja. Njeno merilo in podlaga ne smeta biti niti birokratizem niti utilitarizem. Imeti mora kritično distanco tako do prvega kot do drugega.

Idejno akcijsko in organizacijsko bi se moralo to izpričati v *samostojni politični poziciji* tako do državnega kot tudi do samoupravljaljskega sistema. Gotovo je namreč, da bo ekonomski sistem samoupravljanja sicer razvijal proizvodjalni razred, a se ne bo spontano gibal proti socializmu, ampak najbrž prej proti malomeščanski viziji družbe, ker mu zdaj ne stoji nasproti lastniški kapitalistični razred, ki bi ga izrabljajal. Politični sistem države, ki je zmeraj, tudi ko je bil najbolj demokratičen, počival na »državnem razlogu«, krepi birokracijo kot izkoriščevalski sloj, ta pa si prizadeva vso družbo znova podrediti peščici mogočnikov.

ZK J je v teh okoliščinah edina zavestna in organizirana politična sila, ki lahko zastopa idejo socializma, idejo emancipacije. To pa zahteva partijo novega tipa, duha in akcije v teoretičnem in političnem pomenu, z vsemi implikacijami, ki jih to stališče zaobsega.

NERKEZ SMAILAGIĆ

Jugoslovansko-italijanski odnosi

Pred dobrima dvema mesecema je presenetila našo javnost dokaj nepričakovana novica, da so bila v Beogradu pretrgana trgovinska pogajanja med Jugoslavijo in Italijo »iz razlogov, ki so zunaj predmeta pogajanja«, kot je izjavil v zveznem zboru skupščine SFRJ državni sekretar za zunanje zadeve Marko Nikezić.

Pojasnilo državnega sekretarja je bilo toliko bolj presenetljivo, ker je živel dober del naše javnosti v prepričanju, da so naši odnosi z Italijo prijateljski (ali vsaj korektni), široki, odkriti in da je le malo spornih problemov, ki jih v medsebojnih odnosih nismo presegli, razrešili.

Tistih, ki spremljajo italijanske časnike, izjava državnega sekretarja (le-ta je bila pravzaprav odgovor na poslansko vprašanje Božidarja Gorjana) ni osupnila, saj italijanski tisk pri poročanju o tem nepričakovanem zastoju pogajanj še zdaleč ni bil tako diskreten kot naš.

Tako smo lahko iz njega zvedeli, zakaj so bila pogajanja v Beogradu pretrgana. Resnici na ljubo je treba zapisati, da za poznavalce jugoslovansko-italijanskih odnosov, zlasti za tiste, ki so spremljali urejanje tržaškega vprašanja in vprašanja suverenosti na STO, tudi ta zadnja italijanska diplomatska akcija (če jo lahko tako imenujemo) ni bila nekaj povsem novega.

Da bi dali našim bralcem celovitejši pregled nad stanjem v jugoslovansko-italijanskih odnosih, smo se obrnili na nekatere ugledne znanstvene in politične delavce z vrsto vprašanj. Njihovi odgovori dajejo prerez skozi najpomembnejše elemente teh odnosov. S tem smo poskušali vsaj deloma nadomestiti tisto, kar naj bi opravil naš dnevni tisk, kot smo pred nedavnim pričakovali in kot še sedaj pričakujemo.

MLADEN IVEKOVIĆ

predsednik komisije
za mednarodne odnose
GO SZDL Hrvatske

Kakšen pomen je imel londonski sporazum iz leta 1954 o STO za jugoslovansko-italijanske bilateralne odnose in ali je imel kake pozicione posledice v evropskih merilih? V že tradicionalnem plodnem sodelovanju z Italijo so se v zadnjem času pojavile resne motnje. Kakšno zvezo imajo s sporazumom iz leta 1954, kako ta dogajanja ocenjujete in ali jih je mogoče, po vašem mnenju, povezati z dogajanjem v širših mednarodnih okvirih?

V povojnem razvoju italijansko-jugoslovanskih odnosov je pomenil Londonski sporazum leta 1954 o tako imenovanem Svobodnem tržaškem ozemlju (STO) tako pomembno zgodovinsko prelomnico — ne samo za odnose dveh sosedskih držav, marveč tudi v širšem evropskem prostoru —, da bi mu le s težavo našli enakovredne meddržavne akte. Od leta 1947, ko so bili vpeljeni normalni diplomatski odnosi med republiko Italijo in novo Jugoslavijo, pa vse do leta 1954 — torej v obdobju, ko so v njunih odnosih občutno obstajali ne samo psihološki, marveč tudi številni dejanski problemi, izhajajoči še iz druge svetovne vojne — je bil problem STO kamen spotike za sleherni poskus zbliževanja, za vsak poskus razreševanja bilateralnih problemov, za vsako iniciativo, ki bi prišla s katerekoli strani, za pristnejše odnose med državama in za njuno medsebojno sodelovanje. Skratka, jugoslovansko-italijanski odnosi so bili do tega datuma (1954) izrazito slabi, nenormalni, polni medsebojnega nezaupanja in vojnih spominov, medtem ko je v evropskih razmerjih rabilo tržaško vprašanje tudi velikim silam za šahovsko igro. Seveda na škodo Jugoslavije, ki se je — po mnenju mnogih — kot komunistična država globoko zadržala v evropski jugovzhod, v domeno velikih sil. Torinska Tripartitna deklaracija iz leta 1948 (kateri je botroval isti Carlo Sforza, ki je imel zasluge tudi za Rapalsko pogodbo leta 1920!) je samo ena od ilustracij tovrstnih iger. Toda v vsem tem kritičnem obdobju se je izkazalo, da se tržaškega vprašanja ne da urejati z vsiljevanjem enostranskih odločitev, da se ne da storiti ničesar, kar bi ne bilo plod svobodnega in neposrednega italijansko-jugoslovanskega sporazuma (tudi Tripartitna deklaracija je ostala mrtva črka na papirju, čeprav so postali zaradi nje italijansko-jugoslovanski odnosi še težavnejši in bolj zapleteni).

Taki odnosi med sosednjima državama, polni nezaupanja in zelo živih italijanskih iredentističnih in teritorialnih pretenzij do nove Jugoslavije (značilni so zlasti za obdobje po prekinitvi Jugoslavije s Kominformom leta 1948, ko so v Rimu menili, da je naša država v »brezizhodnem«
 položaju), so se »idealno«
 skladali z vso tedanjo psihozo hladne vojne. Po razpadu velike antihitlerjevske koalicije je prišlo v Evropi do ostre konfrontacije med ZSSR in drugimi vzhodnoevropskimi državami ter zahodnimi silami na čelu z ZDA. Nastanek dveh nemških držav in dveh nasprotnih vojnopolitičnih alians (NATO in Varšavski pakt), zahodnonemške teritorialne revandikacije nasproti Poljski, ČSSR in Franciji (Saar) — vse to se je zaostrovalo in burkalo prav v tistem času, ko so dobivali italijansko-jugoslovanski odnosi zaradi neurejenega tržaškega problema čedalje bolj vznemirljivo podobo permanentnega spora.

Če pravimo, da je imel italijansko-jugoslovanski sporazum leta 1954 širši pomen tudi za ves evropski prostor, želimo poudariti izredno pomembno daljnovidnost vlad obeh držav, ki sta bili tako močni in sta z neposrednimi pogajanjmi ter s podpisom sporazuma zbrisali z dnevnega reda vprašanje STO prav v trenutku, ko so mednarodni odnosi, zlasti pa odnosi Vzhod—Zahod, najavljali nove spopade in dokončno novo pregrupiranje sil. Za Evropo je namreč leto 1954 pomembno zato, ker je Zahodna Nemčija (potem ko je Francija odklonila idejo o evropski armadi) vstopila v NATO s pravico do ponovne oborožitve; to pa je, kot je znano, predestiniralo razvoj v Evropi in odnose Vzhod—Zahod za celo vrsto let naprej. Hkrati je tudi drugo evropsko teritorialno vprašanje, podobno tržaškemu, zelo oteževalo francosko-zahodnonemške (tudi sicer delikatne) odnose. Pri tem bo najbrž zanimivo, da so francoski in zahodnonemški politiki jemali prav jugoslovansko-italijanski sporazum kot primer in spodbudo za sporazumno ureditev vprašanja Saara.

V kontekstu tako zaostrenega položaja v Evropi je bil sporazum leta 1954 tako rekoč skoraj edina svetla točka, edini živ dokaz o možnosti in potrebi mirne koeksistence med državami z različnimi družbenopolitičnimi sistemi; bil je najbolj konkreten prispevek za utrditev miru v tem delu sveta. Zlasti če imamo pred očmi zgodovinsko preteklost jugoslovansko-italijanskih razmerij, posebej še dediščino iz druge svetovne vojne, je predstavljal sporazum iz leta 1954 tedaj in pozneje — vse do nedavnega — kvalitetno novo in plodno obdobje v odnosih med sosednjima državama, obdobje, ki se ne da primerjati z nobenim obdobjem preteklih političnih oscilacij.

Pa vendar je imel že sporazum iz leta 1954 po zaslugi italijanskega partnerja porodno hibo. Medtem ko je italijanski veleposlanik Tarchiani, ki je v pripravljalnem postopku za sklenitev sporazuma odigral pomembno vlogo, menil (in z njim tudi mnogi drugi faktorji v italijanski vladi), da je imel »sporazum samo na videz obeležje začasnosti, da pa je bil dejansko definitiven«, je italijanska vlada »za vsak primer« odlašala z njegovo parlamentarno ratifikacijo vse do sedaj. Očitno je s tem želela sporazumu odvzeti pečat državno-pravne veljavnosti. Jugoslavija je seveda veljavnost sporazuma ratificirala, kot je bilo v sporazumu tudi predvideno. Italijanska demokratična javnost in vodilni politiki so sprejeli sporazum kot *dokončen*, čeprav res kot kompromis, ki ne zadovolji do kraja nobenega od obeh partnerjev, ki pa vendar razrešuje enega izmed največjih spornih problemov med sosedama. V tem smislu ga je sprejela in podpisala tudi Jugoslavija.

Zdaj, trinajst let po podpisu sporazuma v Londonu, poskušajo italijanski krogi pod pritiskom domačih desničarjev in iredente (ter v upanju, da ugrabijo zase dragocene politične točke) valorizirati svoje prikrito in nikdar javno izpovedano stališče, da sporazum nima značaja dokončnosti in da potemtakem nekdanja cona B ne pripada Jugoslaviji — ne mednarodnopravno ne politično. Težava je ta, da se je italijanski partner že v preteklosti skliceval na svoje javno mnenje (dejansko na nedemokratične in iredentistične elemente), kadarkoli je menil, da se mora upreti zahtevam po izpolnitvi obveznosti do sosednje dežele, s katero ima v tem delu Evrope toliko skupnih interesov. Tudi grof Sforza je mojstrsko operiral s tem javnim mnenjem (vse od Rapalla pa do Tripartitne deklaracije), ne da bi se kdaj vprašal, kako pa je z javnim mnenjem onstran meje, v sosednji državi, ki je bila desetletja in skozi obe svetovni vojni izpostavljena posegom italijanske iredente. Od teh časov se je marsikaj spremenilo in mislimo, da res ne bi bilo koristno, vračati se k starim metodam pritiska in političnega izsiljevanja.

Na tem mestu ne bom govoril o pomembnosti sporazuma iz leta 1954 za dobre sosedske odnose med obema državama in o tem, kaj je pomenilo trinajst let prijateljskega in vse bolj pristnega sodelovanja za utrjevanje miru v tem delu sveta. Toda naj mi bo dovoljeno na videz absurdno vprašanje (toliko absurdno, kot je absurdna trditev, da bivša cona B ni definitivno jugoslovanska): če v Italiji menijo, da imajo *sedaj* pravico ponovno sprožiti vprašanje pripadnosti bivše cone B, zakaj se ne bi smelo po isti »logiki« zastaviti tudi vprašanje

pripadnosti cone A? Če je londonski sklep *začasen*, potem velja ta *začasnost* za vse ozemlje Trsta! Seveda tako stališče ne bi bilo prava pot za razpravljanje o ponovno in nenadno sproženem vprašanju prave veljavnosti sporazuma iz l. 1954. Nakazati hočemo le vso absurdnost situacije, do katere bi lahko pripeljala zgoraj navedena italijanska stališča. Jugoslovanska javnost je znala oceniti vse prednosti sporazuma, ki je v trinajstih letih zblížal narode obeh dežel tudi zato, ker so njune vlade znale, z mnogo posluha za realnost, najti skupni jezik za razreševanje mnogih političnih, ekonomskih, kulturnih in drugih vprašanj obojestranskega pomena; ta javnost ne terja nič drugega kot spoštovanje in uresničevanje črke in duhá sporazuma. Z drugimi besedami: ne želimo obnavljati zloveščega prepira o STO, ne želimo se vračati v leto 1954. Prepričani smo, da obstaja enak interes tudi v vrstah italijanske demokratične javnosti in med italijanskimi ljudmi nasploh.

Na vprašanje, ali lahko ta najnovejši — imenujmo ga recimo — incident v italijansko-jugoslovanskih odnosih povežemo z dogajanjem na notranjem italijanskem in širšem mednarodnem horizontu, bi morali odgovoriti *pritrđilno* (formalno je izbruhnil nekako pred tremi meseci zaradi tega, ker je italijanska vlada vprašanje statusa cone B demonstrativno povezala s trgovskimi pogajanjem — oz. odklonila sodelovanje v pogajanjih, češ da je Jugoslavija vprašanje cone B »prejudicirala« z izdajanjem osebnih izkaznic na tem področju). Delno je ta italijanska poteza prilagojena notranjim potrebam — v bistvu je koncesija desničarskim italijanskim strujam in irendenti v predvolilnem plesu. Razen tega je italijanska stran verjetno ocenila, da je socialistična Jugoslavija, trenutno zaposlena z notranjepolitičnim in družbenim preurejanjem, s problemi obsežne gospodarske in družbene reforme, s problemi vključevanja v evropske gospodarske in politične tokove, na diplomatskem področju prav primeren objekt za izvajanje pritiska in oživljanje že pozabljenega vprašanja.

Gre tudi za čedalje bolj aktivno vlogo Jugoslavije v medevropskih odnosih umirjanja in vsestranskega sodelovanja — kar so nekateri italijanski krogi ocenili kot usmeritev, ki bi lahko Italijo pahnila v podrejen položaj. V tem kontekstu sta bila morda pomembna tudi odnos Jugoslavija—ZR Nemčija (kot neurejen problem na poti razrešitve?) ter želja za ekonomsko prioriteto Italije pred ZR Nemčijo v menjavi z Jugoslavijo. Konec koncev ne bi smeli v oceni te italijanske poteze, ki ima vse zlovešče attribute političnega in gospodar-

skega pritiska, popolnoma zanemariti tudi igre tistih tujih sil, ki so že v preteklosti tržaški spor izrabljale v škodo pravic in interesov Jugoslavije. Zelo bomo veseli, če smo se v teh ocenah zmotili in če se bo omenjena italijanska politična diverzija izkazala le za neškodljiv — poskusni balon.

Kot vemo, je izhodišče raznih prizadevanj v sosednji Italiji v zvezi z nekdanjo cono B Svobodnega tržaškega ozemlja teza, da po mednarodnem pravu na ozemlju nekdanje cone B še ni ugasnila suverenost Italije. To tezo skušajo vzdrževati z vrsto praktičnih ukrepov, izpričala pa se je tudi v stališčih nekaterih italijanskih strokovnjakov za mednarodno pravo. Kako je s tem? Ali je res mogoče utemeljeno trditi, da v nekdanji coni B še ni ugasnila suverenost Italije?

IVAN TOMŠIČ

profesor
meddržavnega prava
na pravni fakulteti
v Ljubljani

Uvodoma naj opomnim, da se vprašanje suverenosti postavlja le, kar zadeva ozemlje, na katerem je bilo ustanovljeno *Svobodno tržaško ozemlje*, torej le glede Trsta z okolico in glede Koprščine. Vprašanje suverenosti se nikakor ne postavlja glede dela slovenskega narodnostnega ozemlja, ki ga je Italija z mirovno pogodbo leta 1947 odstopila Jugoslaviji.

Vprašanje suverenosti se more s stališča *meddržavnega prava* obravnavati le v zvezi s *celotnim* Svobodnim tržaškim ozemljem, ne pa ločeno glede obeh delov tega ozemlja.

I. Kratek pregled razvoja teritorialne suverenosti in oblasti Italije

V teoriji in v praksi držav se razlikuje med teritorialno suverenostjo in teritorialno oblastjo. Teritorialna suverenost je pravica države, da razpolaga z določenim ozemljem po meddržavnem pravu; ta pravica je podobna lastninski pravici v zasebnem pravu. Teritorialna oblast je oblast, ki jo država opravlja na določenem prostoru in je podobna posesti v zasebnem pravu.

Praviloma se teritorialna suverenost in teritorialna oblast v praksi držav krijeta. So pa primeri, da ima država nad

kakim ozemljem teritorialno suverenost, ne opravlja pa takaj teritorialne oblasti, ampak to oblast izvršuje kaka druga država. Panama ima npr. teritorialno suverenost nad panamsko kanalsko cono, medtem ko teritorialno oblast nad to cono opravljajo Združene države Amerike.

Nekaj podobnega je nastalo, kar zadeva tržaško in koprsko ozemlje.

Italija je dobila nad tržaškim in koprskim ozemljem teritorialno oblast z vojno okupacijo jeseni 1918, a teritorialno suverenost s pogodbo leta 1920 v izpolnitev londonskega pakta iz leta 1915, ker je pač v prvi svetovni vojni stopila na stran antante.

Potem ko je Italija v drugi svetovni vojni stopila na stran agresorjev in v septembru 1943 brezpogojno kapitulirala, je izgubila teritorialno oblast nad navedenim ozemljem, ker je to ozemlje prišlo pod nemško vojno okupacijo. Vendar je Italija kljub temu še naprej obdržala teritorialno suverenost nad tem ozemljem, ker se med vojno suverenost ne spreminja že na podlagi tuje vojne okupacije.

Po zmagi maja 1945 je prenehala nemška vojna okupacija. Na njeno mesto je stopila zavezniška (jugoslovanska in britansko-severnoameriška) vojna okupacija. Zavezniške oborožene sile so opravljale teritorialno oblast vse do 15. septembra 1947. Ves ta čas je Italija imela še teritorialno suverenost, ker je vojno stanje še trajalo.

Bistvena sprememba je nastala 15. septembra 1947, ko je začela veljati mirovna pogodba z Italijo, podpisana 10. februarja 1947. Drugi odstavek 21. člena te mirovne pogodbe predpisuje: »Suverenost Italije nad predelom, ki tvori Svobodno tržaško ozemlje v mejah, določenih v prvem odstavku tega člena, bo prenehala, ko ta pogodba prične veljati.« S 15. septembrom 1947 je torej teritorialna suverenost Italije prenehala nad vsem ozemljem (cono A in cono B) po izrecni določbi mirovne pogodbe.

Istega dne je prenehalo vojno stanje med zavezniškimi in pridruženimi silami na eni strani in Italijo na drugi strani, kakor je to izrecno predpisano v uvodu k mirovni pogodbi. Zato je ta dan prenehala tudi teritorialna oblast treh zavezniških oboroženih sil, na podlagi katere so upravljali vse območje kot vojno okupirano ozemlje. S 15. septembrom 1947 je teritorialna oblast nad tem območjem prešla na organe, določene v mirovni pogodbi (glej 3. odstavek 21. člena mirovne pogodbe in 1. člen instrumenta o začasnem režimu Svobodnega tržaškega ozemlja).

Navedeno pravno stanje je trajalo od 15. septembra 1947 do 5. oktobra 1954.

Potem ko so spodleteli prvi poskusi, določiti osebo guvernerja Svobodnega tržaškega ozemlja, so zunanji ministri Francije, Velike Britanije in Združenih držav Amerike na konferenci v Torinu, 20. marca 1948, podali izjavo, da so vlade teh velesil predlagale sovjetski in italijanski vladi, naj se dogovorita z njimi o protokolu, ki bi se dodal mirovni pogodbi z Italijo in s katerim bi se STO zopet postavilo pod italijansko suverenost. Vendar je Sovjetska zveza z noto 20. aprila 1950 odklonila tak predlog in je vztrajala pri tem, naj se določbe mirovne pogodbe glede Svobodnega tržaškega ozemlja uresničijo.

Zavezniške velesile se niso sporazumele o tem, kdo naj bi bil guverner, in tudi ne o tem, da bi stopil v uporabo stalni statut, s čimer bi pravni režim STO *polno* funkcioniral. Druga drugi so očitale odgovornost za te neuspehe. Nato so se začela pogajanja med zavezniškimi velesilami in Jugoslavijo ter Italijo kot najbolj prizadetima državama. Do nove ureditve tržaškega problema je prišlo z londonskim sporazumom (Memorandum of Understanding), ki so ga parafirali 5. oktobra 1954 predstavniki vlad Italije, Združene kraljevine Velike Britanije in Severne Irske, Združenih držav Amerike in Jugoslavije.

Ta londonski sporazum je prva meddržavna pogodba, ki jo je Italija sklenila v zvezi s pravnim režimom Svobodnega tržaškega ozemlja *po* sklenitvi mirovne pogodbe.

Na temelju tega londonskega sporazuma sta vlada Italije in vlada Jugoslavije razširili svojo civilno upravo, in sicer italijanska vlada na ozemlje severno od črte, določene z londonskim sporazumom, jugoslovanska vlada pa na ozemlje južno od označene črte. Italija ni znova pridobila teritorialne suverenosti, ugasle 15. septembra 1947. Zato pravni naslov (titulus) za civilno upravo nad ozemljem, ki je bilo postavljeno pod italijansko upravo za Italijo, ne izvira iz suverenosti, ampak iz londonskega sporazuma in podobno tudi za Jugoslavijo glede ozemlja, ki je bilo postavljeno pod jugoslovansko upravo.

II. Teza o teritorialni suverenosti Italije

Dobri dve leti po tem, ko je mirovna pogodba z Italijo začela veljati in se izvrševati ter se je STO ustanovilo in začelo funkcionirati, je profesor A. E. Cammarata, tedanji

rektor univerze v Trstu, v svojem nastopnem govoru 4. decembra 1949 postavil tezo, da suverenost Italije nad ozemljem, na katerem se je ustanovilo STO, ni prenehala. Trdil je, da je prenehanje italijanske suverenosti predpostavljalo dejansko, učinkovito ustanovitev novega subjekta meddržavnega prava, v korist katerega edinole je Italija pristala na izgubo suverenosti, ali da STO ni začelo funkcionirati, ker ni bil imenovan guverner in ker stalni statut STO še ni stopil v uporabo.

Navedene trditve niso utemeljene. Nikjer v mirovni pogodbi ni predpisano, da je prenehanje suverenosti Italije nad navedenim ozemljem povezano s pogojem, da se bo STO ustanovilo dejansko, učinkovito. Mirovna pogodba *izrecno* predpisuje, da suverenost Italije preneha s pričetkom veljave mirovne pogodbe. Glede tega je mirovna pogodba, na katero je Italija pravno vezana, popolnoma jasna. Nikakor ne velja razlaga, ki je v polnem nasprotju z izrecnim predpisom mirovne pogodbe.

Po mirovni pogodbi ustanovitev STO in pričetek njegovega funkcioniranja nista bila vezana na imenovanje guvernerja. STO ni začelo funkcionirati šele s pričetkom veljavnosti in apliciranja njegovega stalnega statuta. Čeprav guverner še ni bil imenovan, je STO bilo ustanovljeno in *začel funkcionirati* pravni red, predpisan v mirovni pogodbi, namreč v 5. odstavku 21. člena te pogodbe in v 1. členu instrumenta o začasnem režimu STO.

III. Teritorialna oblast Jugoslavije na Koprskem

Pravni naslovi za teritorialno oblast Jugoslavije nad ozemljem, ki spada k sedanji Koprščini, so se vrstili v naslednjem vrstnem redu:

1. Vojna okupacija (od maja 1945 do 15. septembra 1947)

Ozemlje, ki sodi k sedanji Koprščini (razen neznatne poprave meje po londonskem sporazumu iz leta 1954), je od maja 1945 do 15. septembra 1947 bilo pod jugoslovansko vojno okupacijo.

Demarkacijska črta med ozemljem, ki je bilo pod jugoslovansko vojno okupacijo na eni strani, in med ozemljem, ki je bilo v istem času pod anglo-ameriško vojno okupacijo na drugi strani, je bila določena z devinskim sporazumom (1945) in se je po generalu Morganu, ki je sopodpisal ta sporazum, označevala kot Morganova črta. Meddržavna meja

med novo Jugoslavijo in novo Italijo je v tem razdobju ostala ista, kot je bila ob pričetku druge svetovne vojne med tedajno kraljevino Jugoslavijo in kraljevino Italijo.

Kljub jugoslovanski vojni okupaciji je suverenost Italije nad tem ozemljem v tem razdobju ostala še naprej. Kajti, kakor že rečeno, okupator ne pridobi suverenosti.

Meddržavnopravni predpisi, veljavni za opravljanje teritorialne oblasti Jugoslavije na tem ozemlju v tem razdobju, so bili predpisi o vojni okupaciji.

2. *Vojaška uprava po mirovni pogodbi* (od 15. septembra 1947 do 5. oktobra 1954)

15. septembra 1947, ko je mirovna pogodba z Italijo začela veljati, je na Koprskem prenehalo vojno stanje, se ustanovilo STO, je tamkaj prenehala teritorialna suverenost Italije in se je tedanja cona B skupaj s cono A Svobodnega tržaškega ozemlja začela upravljati po predpisih 3. odstavka 21. člena mirovne pogodbe, 1. člena instrumenta o začasnem režimu STO in po predpisih o vojaški zasedbi v mirnem času. Ti meddržavni predpisi so bili veljavni za izvrševanje teritorialne oblasti Jugoslavije v coni B.

V tem razdobju so veljale med Svobodnim tržaškim ozemljem ter med obema sosednima državama tele meddržavne meje, določene v mirovni pogodbi: meja med Italijo in Jugoslavijo po 3. členu, med Italijo in STO po 4. členu in med Jugoslavijo in STO po 22. členu mirovne pogodbe. Med cono A in cono B je meja potekala po Morganovi črti.

3. *Civilna uprava* (od 5. oktobra 1954 dalje)

Na temelju londonskega sporazuma z dne 5. oktobra 1954 je vlada Jugoslavije razširila svojo civilno upravo na ozemlje južno od črte, predpisane s tem sporazumom. Določeno je, da se medconska meja med ozemljem, ki so ga postavili pod upravo Italije na eni strani, in med ozemljem, ki so ga postavili pod upravo Jugoslavije na drugi strani, začrta tako, da se bivša Morganova črta popravi v prid cone B na temelju zemljepisne karte, priložene londonskemu sporazumu kot aneks I. Glede na to poteka *meddržavna meja* med Jugoslavijo in Italijo sedaj po črti, kot je določena s 3. in 22. členom mirovne pogodbe, do točke, kjer je to črto sekala bivša Morganova črta, od te točke pa proti tržaškemu zalivu po zgoraj navedeni medconski meji.

Jugoslavija je po londonskem sporazumu zavezana upravljati teritorialno oblast na ozemlju, ki je prišlo pod nje-

no upravo, — enako kot Italija glede ozemlja, ki je prišlo pod njeno upravo —, tako da uveljavi posebni statut, vsebovan v aneksu II.

IV. Sklep

Na podlagi vsega navedenega lahko zaključimo dvoje.

Italija nima *teritorialne suverenosti* ne nad ozemljem, ki so ga postavili pod upravo Italije na temelju londonskega sporazuma z dne 5. oktobra 1954, ne nad ozemljem, ki je bilo postavljeno pod upravo Jugoslavije na temelju istega sporazuma.

Italija ima po navedenem londonskem sporazumu nad ozemljem, ki so ga postavili pod upravo Italije, *enako teritorialno oblast*, kot jo ima Jugoslavija po istem sporazumu nad ozemljem (Koprščino), ki so ga postavili pod upravo Jugoslavije.

Kaj je, po vašem mnenju, konkretna vloga raznih tez (in seveda tudi prizadevanj in politike, temelječe na takih tezah) v zvezi z mednarodno pravnim statusom bivše cone B-STO, ki so se pojavljale in ki jih je še občutiti v Italiji? Kako ocenjujete take teze in prizadevanja?

ERNEST PETRIČ

docent

za mednarodno pravo
na VŠPV v Ljubljani

Preden odgovorim na postavljeno vprašanje, naj mi bo dovoljeno, da brez posebnega utemeljevanja, vendar pa z vso svojo strokovno in osebno odgovornostjo poudarim naslednje: čeprav se avtorji raznih tez in pobudniki prizadevanj v Italiji, zahtevajočih nekdanjo cono B—STO (vključno korekturo razmejitve med conama l. 1954), veliko sklicujejo na mednarodno pravo, je vsakemu kolikor toliko resnemu in objektivnemu opazovalcu jasno, da po *mednarodnem pravu Italija nima nobene in nikakršne suverenosti več na ozemlju nekdanje cone B—STO*. Če pa je na podlagi oblike in formulacij v Londonski spomenici iz l. 1954 mednarodno pravni status ozemlja nekdanje cone B—STO še kakorkoli »nejasen«, velja to za vse ozemlje bivšega STO, torej tudi za Trst. Če kdo želi razpravljati o »nejasnostih«, mora vedeti, da so te »nejasnosti« enake za nekdanjo cono A—STO,

kot so (če so) za nekdanjo cono B—STO. Načenjati razpravo o nekdanji coni B—STO, pomeni torej načenjati celotno vprašanje bivšega STO.

Najprej se bom v odgovoru na vprašanje omejil na to, kakšne *mednarodno pravne učinke* se verjetno skuša doseči s tezami in fikcijami (in ukrepi, ki se bolj ali manj opirajo na te teze; eden takih ukrepov, najbolj drastičen doslej, je bil prekinitev trgovinskih pogajanj z Jugoslavijo) o še obstoječi italijanski suverenosti v nekdanji coni B—STO. Po mednarodnem pravu je neko zgolj *faktično stanje* (četudi ni v skladu z mednarodnim pravom), če je *trajno* in če zainteresirane države temu ne *oporekajo* (ne protestirajo takrat, kadar bi bilo njihov protest upravičeno pričakovati), sčasoma tudi pravno. Konkretno: če se Jugoslavija v nekdanji coni B—STO obnaša, kot da je tam suverena (čeprav je sicer v Londonski spomenici iz znanih razlogov govor o »civilni upravi«), kot da je nekdanje cone B—STO del ozemlja, pa bi zainteresirana država (Italija) zaradi tega ne protestirala, bi bili po mednarodnem pravu neoporekani akti suverenosti jugoslovanskih organov oblasti dokaz, *da je nastala in da obstaja suverenost Jugoslavije* na tem teritoriju. Mednarodno pravna funkcija italijanskih protestov (takih »akcij« je bilo od leta 1954 do sedaj več) okrog nekdanje cone B—STO je torej jasna in očitna: s »protesti« preprečevati, da bi, po mednarodnem pravu, postalo docela jasno in nesporno, da je Jugoslavija suverena na tem ozemlju. Preprečiti torej stanje, v katerem bi bilo — po mednarodnem pravu, očitno, da je bivša cona B—STO kljub formulacijam Londonske spomenice, del jugoslovanskega ozemlja.

Politično pa so nekaterim desnim krogom v Italiji te teze dobrodošle kot sredstvo, s katerim naj se drži problem nekdanje cone B—STO odprt. Pobudniki takih tez — in krogi, ki jim ustrezajo oz. katerih težnje izpričujejo — imajo pri tem verjetno v mislih njihovo minimalno in maksimalno mogočo funkcijo. Minimalna funkcija takega vzdrževanja »odprtega« vprašanja o statusu bivše cone B—STO bi lahko bila možnost, da se to »odprto« vprašanje uporabi kot *sredstvo pritiska* na Jugoslavijo, kadar bi se pritisk zdel »potraben« in »koristen«. Maksimalna funkcija takega »odprtega« vprašanja pa bi utegnila celo biti: držati problem odprt, dokler ne bi morda nastali pogoji za to, da se problem »razreši«. Seveda tako, kot si to zamišljajo avtorji tez o še obstoječi italijanski suverenosti v nekdanji coni B—STO, to je, da se ozemlje, na katerem je, kot trdijo neofašisti in njim

podobni krogi, še suverena Italija, tudi faktično prepusti Italiji.

Na podlagi povedanega je seveda kaj lahko ugotoviti skrajno reakcionarnost takih tez in prizadevanj, njihovo nevarnost in resno škodljivost za krepitev in razširitev dobrih in vsestranskih odnosov med Italijo in Jugoslavijo. Kakorkoli že zveni neprijetno, je namreč vendarle res, da je take teze objektivno težko razlikovati od raznih še obstoječih revizionističnih pretenzij v Evropi. Zlasti še, ker obstoje v Italiji hkrati tudi organizacije in prizadevanja, katerih cilj je obnovitev »italijanstva« v Istri (in celo Dalmaciji) — čeprav, kot govori večina nosilcev teh prizadevanj, po mirni poti ne z vojno(!). Težko je videti bistveno razliko med takimi tezami in prizadevanji ter tezami sudetskih, šlezijških in drugih Nemcev in njihovih »Landsmannschaften«. Tudi vodstva proslulih »Landsmannschaften« govore o tem, da hočejo obnoviti, po mirni poti, nemški značaj nemških ozemelj pred l. 1939. Skratka, pri raznih tezah (in pretenzijah) v zvezi s statusom nekdanje cone B—STO ni mogoče, da ne bi zaznali njihovega *revizionističnega prizvoka*. So torej skrajnje negativne predvsem s stališča perspektive in prizadevanj za razvoj dobrih odnosov med Italijo in Jugoslavijo. Mogle bi še kako zastrupljati odnose med državama, zlasti če bi uradna diplomatska akcija in realnejše politične sile v sosednji Italiji ocenila kot koristno, da se povezujejo ali enačijo s kakimi tezami in prizadevanji. Sedaj — vsaj kaže tako — so to še prizadevanja, omejena na ozek krog reakcionarnih političnih in družbenih sil v Italiji, ni pa mogoče docela prezreti tudi naklonjenost, ki jo takim prizadevanjem na trenutke naklonijo tudi osebe in organi uradne Italije.

Nobene posebne modrosti verjetno ni treba za spoznanje, da so dobri odnosi med državama lahko le plod *obojestranskih prizadevanj*. Obstoj revizionističnih teritorialnih pretenzij je prav gotovo faktor, ki bi mogel resno negativno vplivati tako na trenutne vidike sodelovanja kot tudi, ali pa še bolj, na perspektivo sodelovanja med državama. Mislim pa, da je upravičena ob tem trditev, da je sodelovanje — tako sedaj kot jutri in tako rekoč na vseh področjih, kjer je mednarodno sodelovanje mogoče — očitno v *interesu obeh partnerjev*.

Dodam naj še naslednje misli: Italijansko javno mnenje je bilo vedno pričujočno pri urejanju tako ozemeljskih kot tudi drugih vprašanj med Italijo in Jugoslavijo. Kako bi mogle delovati razne teze in prizadevanja v zvezi z nekdanjo cono B—STO na javno mnenje v Jugoslaviji, zlasti če bi pri-

čela s temi tezami soglašati tudi širša italijanska javnost, verjetno tudi ni treba posebej poudarjati. Zagovorniki takih tez in prizadevanj se morajo namreč zavedati, da z njimi *posegajo v ozemeljsko integriteto Jugoslavije* in da znova (hote ali nehote) obujajo diskusijo o tržaškem vprašanju v celoti. Ponavljanje tovrstnih prizadevanj in pritiskov v zvezi s statusom bivše cone B—STO nam namreč ne bi nudilo mnogo drugih možnosti, kot da nanje reagiramo kot na grobo vmešavanje v naše notranje zadeve. Ali pa, da — ob očitnem dejstvu, da je mednarodnopravni položaj Italije v bivši coni A—STO enak našemu v bivši coni B—STO — podobno obravnavamo položaj in dejavnost Italije v Trstu in ostali bivši coni A—STO.

Da že ni prišlo do neugodnih učinkov, je po mojem mnenju zasluga predvsem treznosti naših prizadevanj, ki trdno temelje na spoznanju, da je edina perspektiva, ki resnično ustreza tako nam kot tudi italijanskemu narodu, *vsestransko sodelovanje, široka odprtost, prijateljstvo*.

Sodelovanje med narodi in dobri odnosi med državami zahtevajo pripravljenost in zavzetost na obeh straneh. Zavzetost in pripravljenost za dobre odnose, sodelovanje in prijateljstvo pa bi verjetno morala izpričevati vsaj jasno distanciranje vseh tistih sil v Italiji, ki vidijo perspektivo v prijateljstvu in sodelovanju z nami, od preživelih in škodljivih tez in prizadevanj, o katerih je govor.

Ena izmed osnov prijateljstva in sodelovanja med narodi je tudi njihovo medsebojno zaupanje. Omejene teze in prizadevanja pa bi mogle že obstoječe zaupanje omežati in izpodkopati. Zato so škodljive in nevarne, četudi so relativno osamljeni in nemočni njihovi pobudniki in nosilci.

BOŽIDAR GORJAN

poslanec
zveznega zbora
zvezne skupščine

Kako gledate na sedanje in prihodnje odnose naše države z Italijo? Kaj si v naši državi prizadevamo doseči pri odnosih z Italijo? Katere so konstante teh odnosov.

I Ti odnosi dajejo in bodo dajali mimo drugega vrednost in veljavo tudi politiki miroljubnega sožitja. Seveda pod pogoji, da obe državi tako politiko dosledno sprejemata in izvajata. Jugoslavija je tako politiko zapisala med temeljne ustavne določbe in jo v praksi tudi dosledno uresničuje.

Ne bi ponovno omenjal razlogov, ki so zgodovinski, geopolitični, narodnostni in drugi, zaradi katerih je sožitje med obema državama potrebno, koristno, lahko pa tudi vzgledno, kajti o teh razlogih je bilo veliko izrečenega in napisanega. Vsi ti razlogi, ki govorijo za nadaljnji razvoj dobrih sosedskih odnosov, so še vedno v veljavi. Pridružujejo se jim celo novi, ker čutijo narodi in dežele sveta vedno večjo potrebo po sodelovanju, čemur je pogoj politika mirnega sožitja med državami, pridobiva pomen tudi konkreten primer sožitja med Italijo in našo državo.

Posebno so pomembni ti odnosi v zvezi s prihodnjim evropskim razvojem. Nimamo veliko primerov niti v Evropi niti v svetu, da bi ob tako slabi dediščini preteklosti, med državami različnih družbenih sistemov, zrasla v pičlih desetih letih zgradba, ki s svojim skrbno izdelanim sistemom omogoča prelivanje življenja iz ene države v drugo, uravnavanje potreb prebivalstva, medsebojno dopolnjevanje na področju gospodarstva in kulture. To zgradbo predstavlja ca. 180 sporazumov, izdelanih ob skrbnem iskanju skupnih imenovalcev, čeprav počivajo le-ti na različnih osnovah, na katerih teče življenje z obeh strani meje.

Že med drugo vojno so bili tudi na tem področju, ki je sedaj označeno z državno mejo med Italijo in Jugoslavijo, zametki in že tudi spopadi dveh politik, ki sta si med seboj v bistvu nasprotni in različni. Ena je blokovska, po kateri naj bi se Evropa pri nas delila na dva bloka, druga pa je tista politika, ki so jo na tem področju že med vojno sprejeli in uresničevali trije narodi: Slovenci, Hrvatje in Italijani. Sprejeli so jo s tem, da so se odločili za boj proti fašizmu, in jo kasneje manifestirali odločno in vselej, kadar je šlo za to, da se s tujo intervencijo in za tuje koristi išče rešitev za odprta vprašanja. Ta druga politika sloni na potrebi prebivalcev po mirnem sožitju in sodelovanju. Ravno to hotenje prebivalstva je bilo v zadnjih desetih letih uresničevano tudi s številnimi meddržavnimi sporazumi, kar jasno priča, da je bila taka politika osvojena tudi v meddržavnih odnosih.

Zato mislim, da so sedanji odnosi med Italijo in Jugoslavijo pomembni ne samo s stališča koristi, ki jih dobri odnosi nudijo dvema sosednima državama, ampak tudi zaradi vpliva na razvoj odnosov med evropskimi državami nasploh, posebno pa še med tistimi, ki slonijo na različnih družbenih sistemih.

2. Pri teh odnosih bi si morali prizadevati predvsem za to, da bi bili ti odnosi trajni, da bi jim ne mogle škoditi nenadne ali nepredvidene mrzle sapice. Kot sem omenil, imajo

ti odnosi svojo vrednost tudi za širši prostor, ne samo za Italijo in Jugoslavijo. Zato jih ni mogoče izolirati od širših tokov evropske in svetovne politike. Prizadevamo pa si lahko, da bi bili morebitni škodljivi vplivi, ki sledijo iz osek v mednarodnih odnosih, čim manjši ali celo nepomembni.

Trajnost v dobrih odnosih pa bomo dosegli, če jih bomo gradili na podlagi resničnih koristi obeh strani. Kar zadeva njihovo sedanjo visoko stopnjo, lahko ugotovimo, da temeljijo na potrebah gospodarskega razvoja ene in druge strani, upoštevajočih tudi sedanje tokove v gospodarskem povezovanju, kot npr. kooperacijo, sodelovanje v tehnologiji in iskanje skupnih tržišč. Ti odnosi so tudi odsev potreb in koristi narodnosti z obeh strani meje. Življenjska korist obeh narodnosti je v nadaljnjem razvoju takega sodelovanja med državama. Končno, dosedanji napor obeh držav so dokaz nujnega naprednega gledanja na vprašanje odnosov med različnimi državnimi skupnostmi. To napredno gledanje je v enem primeru lahko stvar tudi ideologije, v drugem pa mogoče samo stvar konceptov razvoja moderne države, ki se zaveda, da pomenijo razni nacionalizmi in pa ozemeljske zahteve stalno nevarnost zapiranja, kar pa gotovo ne ustreza razvitim družbenim skupnostim.

Če hočemo doseči trajnost odnosov, pa moramo računati vnaprej na vse tiste razloge, ki delujejo razdiralno ali zaviralno. Potreben je torej realizem pri presojanju položaja. Kadar je npr. mogoče ugotoviti, da so ob kakem konkretnem primeru razdiralni elementi stalno prisotni, je samo v korist teh dobrih odnosov, če se obe strani odpovesta vsakemu dramtiziranju in pretiravanju ob nastopajočih težavah.

3. Konstant je več; nekatere sem že omenil. Poudaril bi samo še eno; naši dobri odnosi imajo svojo sedanjo trdnost in svojo prihodnost v dejstvu, da jih gradi prebivalstvo z obeh strani meje. Številke o milijonih prehodov povedo, da je ljudem takšna odprta meja potrebna, da je postala del njihovega življenja in navad. Tako lahko ugotovimo, da predstavlja sedanje stanje na meji koristno pridobitev za ljudi z obeh strani meje, kateri bi se težko odpovedali. To tem teže, ker se je hkrati gradil med njimi odnos medsebojnega zupanja. Ljudje sedaj vedo ne samo, da jim ne grozi nobena nevarnost z ene ali druge strani, ampak vidijo celo možnost za svoje boljše življenje v hitrem razvoju ene ali druge države. Iz tega sledi potreba po čedalje bolj organiziranih, vendar svobodnih in naprednih oblikah sodelovanja tako na področju gospodarstva, v kulturi, v športu itd.

Naloga države v takem položaju, kot ga imamo na meji med Italijo in Jugoslavijo, je ta, da odpira možnosti za nadaljnji razvoj odnosov, ki slone na konstruktivnih potrebah in razpoloženju prebivalstva, in da usmerja to razpoloženje v skladu s koristmi širše skupnosti. V trenutku, ko bi država prek svojih organov delovala proti koristim prebivalstva, se izpostavlja zelo kritičnim ocenam. Dvomljivo je, če ji pri tem lahko pomagajo taka opravičevanja, ki slonijo na iredentističnih ali šovinističnih koncepcijah.

IVO FABINC

sodelavec inštituta
za zunanjo trgovino
v Beogradu

Kako ocenjujete obstoječe ekonomske odnose med Jugoslavijo in Italijo z vidika ekonomskih struktur obeh držav ter njenega mesta v mednarodni delitvi dela?

Ekonomske odnose med Jugoslavijo in Italijo moramo gledati skozi prizmo delovanja tistih dolgoročnih dejavnikov, ki vplivajo na približevanje ali občasno oddaljevanje obeh držav. Razvoj teh odnosov je moč pojasniti samo z vsestransko oceno političnega ozračja, v katerem so se razvijali, z analizo sprememb v mednarodnem ekonomskem položaju ene in druge države in z upoštevanjem specifičnih strukturnih značilnosti, ki spremljajo hiter razvoj nacionalnih gospodarstev v povojnem razdobju.

Samo relativno vrednost ima ugotovitev, da smo priča transformacij odnosov med dvema komplementarnima gospodarstvomoma v odnos med dvema deležema s konkurenčnima gospodarskima strukturama. Resnica je nekje globlje. Posebnega pomena je okoliščina, da so v novejši ekonomski zgodovini Jugoslavije in Italije prisotni zapleteni notranji gospodarski in družbenopolitični premiki, ki so se kazali v pospešenem gospodarskem razvoju obeh držav.

Kot je res, da je napravila Jugoslavija hiter skok iz agrarne v industrijsko-agrarno državo, je prav tako res, da je morala Italija z veliko zamudo urejati probleme svoje ekonomske enotnosti in da je morala doživeti renesanso svoje industrijske revolucije, pri čemer se je otresla bremen poudarjene protekcionistične politike iz preteklosti. V primerjavi z velikimi partnerji v zahodni Evropi je bila Italija dolgo na spodnjem koncu skoraj vseh pregledov kazalnikov industrijsko razvitega gospodarstva. V tej luči dobivata nagla gospo-

darska ekspanzija in italijanski gospodarski čudež drug pomen in celo kažeta na določeno podobnost s transformacijskimi procesi v razvitih gospodarstvih.

Paralelizem v razvoju gospodarstev Jugoslavije in Italije (čeprav na različnih ravneh) se je moral izpričati tudi v težnji po vzajemni menjavi industrijskih proizvodov. Ta tendenca je izražala naravno potrebo, da bi na razdeljenem svetovnem trgu našli tiste točke, kjer bi imeli relativno ugodne možnosti za trajnejšo afirmacijo lastne proizvodnje. V tem je bilo eno temeljnih stičišč skupnih gospodarskih interesov obeh držav in izhodiščna točka za prehod od tradicionalne menjave k intenzivnejšim oblikam proizvodnega in finančnega sodelovanja. Potemtakem je uskladitev izvoza industrijskega blaga v sedanjem obdobju gospodarskega razvoja obeh držav prvi pogoj za uresničitev slehernega programa vzajemnega gospodarskega sodelovanja.

Analiza medsebojne blagovne menjave kaže, da je pri obeh državah propulzivnost uvoza iz sosednje dežele nad splošnim nacionalnim povprečjem, medtem ko je izvoz v drugo deželo bliže povprečju. Omejene količine v blagovni menjavi so prav v izvozu, toda predvsem jugoslovanskem.

Stopnja rasti italijansko-jugoslovanske blagovne menjave (1956 = 100)

Leto	Skupni jugosl. izvoz	Skupni italijanski uvoz	Jugoslov. izvoz v Italijo	Skupni jugosl. uvoz	Skupni italijanski izvoz	Jugoslov. uvoz iz Italije
1961	176	165	154	192	194	324
1965	338	232	316	271	333	335
1966	378	271	380	332	373	411

Ti globalni podatki opominjajo na zapletenost dolgoročnih problemov. Dejstvo je, da se je v zadnjem desetletju (1956—1965) delež industrijskih proizvodov v jugoslovanskem izvozu v Italijo povečal od ene desetine na skoraj eno četrtino in da je bil tempo naraščanja izvoza kmetijskih pridelkov in surovin. Vendar je v sedanjem položaju upravičena skrb, če bo trajala ta ugodna tendenca tudi v prihodnje in če bodo trajneje delovali impulzi zunanje ekonomske politike tako, da bi se popravili neugodni izhodiščni proporci. Treba

je poudariti, da industrijski izvoz v Italijo kljub ugodnim rezultatom še vedno zaostaja za splošno tendenco naraščanja jugoslovanskega izvoza te kategorije proizvodov v druge dežele OECD. Izvoz v Italijo zavzema v skupnem jugoslovanskem izvozu na področje OECD okrog 30%, vendar predstavlja le 15% izvoza industrijskih izdelkov na to področje.

Relativno visok izvoz kmetijskega in surovinskega blaga v Italijo izpričuje ne samo splošno visoko usmeritev jugoslovanskega izvoza kmetijskih pridelkov na zahodnoevropsko področje, ampak tudi dejstvo, da je hkrati tudi Italija izvoznik (okrog 12% izvoza) in pomemben uvoznik kmetijskih izdelkov (20 do 25% uvoza). Za normalen razvoj medsebojnih odnosov je zaradi tega posebnega pomena, da se tudi ta komponenta menjave ne bi zmanjšala.

S stališča jugoslovanskih gospodarstvenikov uživa italijansko gospodarstvo prednosti dolgoletne visoke ekspanzije notranjega trga in močnega uvoznega povpraševanja. Velike možnosti italijanskega trga in izvozni potencial italijanske industrije se venomer prepletajo z dejanskimi prednostmi, ki jih ustvarjajo geografski položaj in intenzivne gospodarske in družbene zveze na vseh ravneh ter na najrazličnejših področjih gospodarske aktivnosti.

Jugoslavija predstavlja na sedanji stopnji gospodarskega razvoja za italijanske gospodarstvenike državo, ki končuje pomembno obdobje sprememb svoje gospodarske osnove, in ki stoji na pragu novega vala modernizacije ter izpopolnjevanja svojega načina poslovanja v najširšem pomenu besede. Uveljavljanje politike odprtega gospodarstva potrjuje dolgoročni interes za jugoslovansko tržišče v ekspanziji. Docela nove možnosti se odpirajo z uresničevanjem razmer, v katerih se bodo jugoslovanska podjetja lahko lotevala pomembnejših proizvodno finančnih transakcij na podlagi lastnega kreditnega potenciala. Jugoslovanska usmeritev na menjavo s širokim krogom držav in njeno aktivno angažiranje v mednarodnih ekonomskih organizacijah, v katerih sodeluje tudi Italija, dajeta skupno podlago, na kateri je moč graditi propulzivne gospodarske odnose.

Stalno članstvo Jugoslavije v GATT izraža dolgoročno linijo jugoslovanske ekonomske politike v liberalizaciji gospodarskih odnosov s tujino. V takšnih razmerah so anahronistični tisti bilateralni instrumenti, ki ohranjajo v medsebojnih odnosih elemente restriktivnosti ali previdnosti in ki otežujejo dolgoročno usmeritev gospodarstvenikov obeh držav.

JOŽE SMOLE

glavni urednik »Dela«

V obdobju od leta 1954 dalje, to je v sorazmerno dokaj kratkem času, so se odnosi med Jugoslavijo in Italijo ne samo popravili, marveč tudi na široko razvili. Kako ocenjujete odnos našega javnega mnenja do takšnega razvoja in ali menite, da morejo presenečenja, do kakršnih je prišlo zadnje mesece v politiki naše sosedne, kvarno vplivati na ta odnos?

Presenečenja, do kakršnih je prišlo v zadnjih mesecih v politiki naše sosedne (kolikor so to sploh presenečenja), po mojem mnenju ne morejo kvarno vplivati na odnos naše javnosti do jugoslovansko-italijanskega sodelovanja. Že zaradi tega ne, ker naša javnost ve, da imamo jasno in vsestransko izdelan koncept politike aktivnega sožitja, ter je potemtakem tudi naša politika do Italije zgrajena na trdnih temeljih. Ta politika niti doslej ni bila odvisna od trenutnih pojavov te ali one vrste in tudi v prihodnje ne bo.

V odnosih z Italijo smo vedno imeli težave, tudi v obdobju od leta 1954 dalje. Naši medsebojni odnosi se nikdar niso razvijali gladko. Vedno so bili prisotni težki problemi. Nenehno smo imeli opravka z reakcionarnimi silami v Italiji, ki se niso odrekle teritorialnih pretenzij in agresivnosti in ki so venomer nasprotovale sodelovanju s socialistično Jugoslavijo. Toda kljub temu so se jugoslovansko-italijanski odnosi, v celoti gledano, dobro oziroma uspešno razvijali. To pa smo dosegli prav s politiko aktivnega sožitja, torej z nenehnim premagovanjem vseh odporov in težav ter z razreševanjem odprtih vprašanj na podlagi enakopravnosti in medsebojnega spoštovanja.

Ob zadnjih zaostritvah, ki so jih povzročili nekateri italijanski politiki, je bilo pri nas tu pa tam slišati mnenje, da smo morda pretiravali s trditvijo, da so jugoslovansko-italijanski odnosi eden od prepričljivih dokazov možnosti uveljavljanja aktivne koeksistence med državami z različnimi družbenimi ureditvami. Mislim, da so takšni dvomi neutemeljeni in da so posledica napačnega pojmovanja politike aktivne koeksistence. Tisti, ki pod to politiko razumejo uveljavljanje idealnih odnosov med državami, so se seveda ob zadnjih dogodkih močno razočarali. Toda za tiste, ki realistično gledajo na meddržavne odnose in ki kolikor toliko poznajo politične in ostale razmere v sosedni Italiji, to ni moglo biti prav no-

beno razočaranje. Upam si trditi, da večji del naše javnosti realistično gleda na mednarodne probleme in ga zato tudi najnovejši poskus italijanskega izvajanja pritiska na Jugoslavijo ni mogel omajati v prepričanju glede upravičenosti in realnosti naše politike dobrih odnosov s sosedno Italijo.

Morda bi se nam lahko očitalo, da smo jugoslovansko-italijanske odnose obravnavali v javnosti preveč enostransko, samo s stališča očitnih rezultatov odprte meje, stalnega dviga blagovne izmenjave, razširjanja medsebojnih stikov in številnih drugih pozitivnih vidikov. Premalo pa, da smo v javnosti obravnavali razlike in nasprotja, ki obstajajo med dvema državama; in še posebej med socialistično samoupravljalvsko Jugoslavijo, ki dosledno izvaja zunaj-blokovsko politiko, in kapitalistično Italijo, ki je močno angažirana v Atlantskem paktu. Upravičeno smo poudarjali čedalje večjo vlogo naprednih sil v sedanji italijanski družbi in tudi tistih meščanskih sil, ki realistično presojujejo sedanje mednarodne odnose, toda ob tem smo morda v javnosti premalo opozarjali na delovanje reakcionarnih sil italijanske družbe, zlasti pa tistih, ki imajo teritorialne apetite, agresivne ambicije in ki se ne morejo sprijazniti z dejstvom, da sedanja Jugoslavija ni tisto, kar je bila pred vojno. Teh sil ne gre podcenjevati, kot bi seveda bilo napačno, če bi jih zaradi zadnjih dogodkov precenjevali.

Kolikor je bila v zadnjem času naša javnost presenečena, je to lahko vzbujala samo stopnja vpliva, ki ga najbolj reakcionarne in agresivne sile italijanske družbe imajo na vlado. Toda presenečenja ni moglo biti, kar se tiče dosedanje prakse in perspektiv jugoslovansko-italijanskih odnosov.

Zadnji negativni ukrepi italijanske vlade, ki temelje na povsem napačni oceni sedanjega notranjega in mednarodnega položaja Jugoslavije (češ da je Jugoslavija oslABLJENA in da se zato lahko izvaja pritisk nanjo), so seveda že povzročili določeno škodo, toda nikakor ne bodo mogli preprečiti nadaljnjega razvoja jugoslovansko-italijanskih odnosov. Pritiskov na Jugoslavijo, z italijanske strani kakor tudi s strani drugih držav, je bilo v zadnjem času zelo veliko. Toda vse tiste države, ki so izvajale pritisk (v tej ali oni obliki, s tem ali onim sredstvom), so morale ponovno ugotoviti, da niso ničesar dosegle. Tako se bo tudi najnovejši pritisk Italije razblinil ob odločnem in načelnem stališču Jugoslavije.

S trditvijo, da so jugoslovansko-italijanski odnosi prepričljiv dokaz možnosti uveljavljanja aktivnega sožitja med državami z različnimi družbeno-političnimi ureditvami, smo

predvsem mislili na to, da se razlike, nasprotja, težave in odprta vprašanja med državami dajo uspešno premagovati in razreševati. Najnovejši dogodki tega niso demantirali, kajti zelo negativnih posegov z italijanske strani je bilo v zadnjih letih veliko, toda vsi so se končno morali umakniti pred dejanskimi interesi obeh držav. Ti interesi pa terjajo dobre medsebojne odnose.

VLADO BENKO

izredni profesor
za mednarodne odnose
na VŠPV v Ljubljani

Kako ocenjujete razmerje med zunanjo politiko in javnim mnenjem z vidika razvoja jugoslovansko-italijanskih odnosov v zadnjem času?

Izhajam iz prepričanja, da se je naše javno mnenje — in to tudi tisti njegov del, ki kaže posebno zanimanje za zunanjo politiko — znašlo nepripravljeno v položaju, kakršen je nastal v jugoslovansko-italijanskih odnosih v prvih mesecih tega leta. Kot drugo bi hotel poudariti, da obstajajo med državama nekatera občutljiva, toda ne nerešljiva vprašanja, do katerih se javno mnenje *mora* opredeljevati, in to s stvarno in argumentirano razpravo, kakršna seveda ne sme škodovati temeljnemu konceptu naše zunanje politike in se s tem tudi ne vračati k tistemu stanju v odnosih med Jugoslavijo in Italijo, ki očitno sodi že v zgodovino. Obojestranska dobra volja je prvi pogoj za to.

Miroljubna koeksistenca, spoštovanje nacionalne suverenosti in enakopravnosti, mir na naših mejah, nevmešavanje v notranje zadeve drugih držav, reševanje mednarodnih sporov na miren način in varnost — to so tista temeljna načela v strategiji zunanje politike naše države, ki dajejo podlago konkretnim akcijam, kakršnih se loteva diplomacija. Tako kot so po eni strani ta načela vizija našega pojmovanja stanja, kakršno naj se ustvari v mednarodni skupnosti, tako po drugi strani pomenijo tudi že pragmatične, praktične solucije za mednarodne probleme. V njih se odražajo življenjski interesi skupnosti svobodnih in enakopravnih narodov Jugoslavije, ki gradijo socializem in ki se na ta način vključujejo v široke in napredne družbene procese v sodobni mednarodni skupnosti. Jasno je, da so to tudi načela, na katerih tudi naše javno mnenje obravnava uresničevanje zunanje politike Jugoslavije.

Diplomacija je vsekakor samo eno izmed sredstev in načinov občevarja med državami. Dejavnost družbenopolitičnih organizacij ima prav tako pomembno mesto v sklopu uresničevanja zunanjepolitičnih ciljev in vsakdanja dejavnost le-teh to tudi nazorno dokazuje. Oblikovanje javnega mnenja, kvalificiranje občana kot subjekta politike sodita vsekakor v ta okvir. Toda če naj se javno mnenje vključuje v družbeni proces, kakršen je zunanja politika, tedaj je — z nekaterimi omejitvami, ki sodijo v državne tajnosti — vsestranska obveščenost prvi pogoj za razumevanje mednarodnih dogajanj, medtem ko obveščenost ustvarja možnosti za to, da javno mnenje oblikuje svoja stališča in na ta način vpliva na odločanje. Naj gre za razprave v družbenopolitičnih organizacijah, za posredovanje ugotovitev le-teh pristojnim forumom ali pa za neposredno izražena mnenja v množičnih občilih, v vseh teh primerih imamo opraviti s tistimi funkcijami javnega mnenja, ki zunanjepolitični operativi olajšujejo proces odločanja, omejujejo subjektivizem in končno — čeprav ne najmanj važno — kot je poudaril A. Bebler v razpravi v komisiji za mednarodne odnose zadnjega kongresa SZDL Slovenije, omogočajo, da se na drugačen način zastavlja vprašanje odgovornosti za našo zunanjo politiko. Izkušnje, ki jih imamo z nekaterimi našimi partnerji v mednarodnih odnosih — in naš zahodni sosed vsekakor ni izvzet — dokazujejo, kako le-ti posamezne akcije do naše države motivirajo z odnosom tamkajšnjega javnega mnenja, medtem ko zanemarjanje vloge javnega mnenja pri nas zmanjšuje maneverski prostor zunanjepolitični operativi in daje prednosti našim partnerjem. Da bi bile stvari čimbolj jasne, znova poudarjam, da kritični odnos, ki bi se mogel pojavljati v našem javnem mnenju ob določenih akcijah zunanjepolitične operative, ne more izpodbijati načel o zunanji politiki, kot so določena z ustavo, marveč predvsem metode uresničevanja le-teh ali pa načine, kako se obravnavajo tako imenovani sekundarni zunanjepolitični interesi, to je interesi, ki morejo biti predmet diplomatskih pogajanj, ne da bi bila ogrožena temeljna načela naše zunanje politike.

Če bi potemtakem soočil jugoslovansko-italijanske odnose v zadnjih nekaj mesecih z zgoraj navedenimi stališči, in to predvsem z vidika odnosa med zunanjo politiko in javnim mnenjem, potem bi si upal trditi, da smo to »seminarsko vajo« izdelali z nezadostnim uspehom. Nepripravljenost našega javnega mnenja na položaj, kakršen je nastal, je zame temeljni argument.

Trdim, da na italijanski strani od julija lanskega leta naraščajo manifestacije sumljivega in s stališča dobrih sosedskih odnosov nesprejemljivega, zlasti iredentističnega značaja, od katerih se tudi oficialni krogi niso ogradili.* Trdim, da z naše strani na takšne pojave nismo reagirali ne v množičnih občilih ne v zunanjepolitičnem odboru skupščine in ne v družbenopolitičnih organizacijah. Dejansko smo nadaljevali s prakso molka, kakršna je bila očitna že pred julijem lanskega leta. Tudi pred tem časom je bilo moč ugotoviti pojave onstran naše zahodne meje, ki so dokazovali, da obstajajo med nami in Italijo nekatera občutljiva vprašanja, ki jih ni moč odpraviti z molkom našega javnega mnenja. Simptomatično je, da je bil med številnimi diskutanti v komisiji za mednarodne odnose na zadnjem kongresu SZDL Slovenije samo eden, ki je govoril o potrebi obravnavanja takšnih občutljivih vprašanj, med katerimi suverenost nad nekdanjo cono B ni najmanj važno. Značilno je nadalje, da od leta 1951 pa vse do nedavnega ni bilo v naši publicistiki nobenega zapisa, ki bi obravnaval naše stališče do tega vprašanja.

Vsekakor sodim, da najnovejše faze v odnosih med Jugoslavijo in Italijo ne kaže dramtizirati in segati preko okvirov stvarne in argumentirane razprave o vseh vprašanjih, ki so občutljiva in zavirajo sproščen in nemoten razvoj dobrih sosedskih odnosov. Pri tem niti ni toliko važno, kako analiziramo pobude, ki so bile morda prisotne pri italijanskih akcijah v zadnjem obdobju: mednarodni politični položaj nasploh, notranjepolitične potrebe naše sosede ali pa procesi v Jugoslaviji po brionskem plenumu, kot jih skušajo razlagati onstran naše zahodne meje. Mnogo bolj bistvene se mi zdijo izkušnje, do katerih smo prišli. To še posebej velja za odnos med zunanjo politiko in javnim mnenjem. Ni moč dvomiti o tem, da so odprte meje pozicija, za katero stoji ne samo naša zunanja politika, marveč tudi naše javno mnenje. Toda odprte meje, za katere se zavzemamo, ne pomenijo zaprtih ust, tako kot tudi molk ni nekaj, na čemer moremo graditi trgovske pogodbe.

* Prve dni meseca marca je predstavnike italijanskih beguncev iz Istre in Dalmacije sprejel tudi predsednik republike Saragat. Tedaj je poslanec Paolo Barbi, eden izmed predstavnikov esulskih organizacij, v pozdravnem govoru poudaril »italijanstvo beguncev in italijanstvo mest iz katerih so prišli«. D. Košmrlj, »Proslavljanje reške avanture«, »Delo«, 21. marca 1967, 4. stran.

Kakšno zdravstveno varstvo se nam obeta?

Razprav in komentarjev o zdravstvenem varstvu, organizaciji zdravstvene službe, financiranju zdravstvenega zavarovanja in zdravstvene službe posebej ter o vprašanjih, ki so tako ali drugače povezana z zdravstvom, kakršno imamo in kakršno naj bi imeli v prihodnje, je zelo veliko. V teh razpravah so nekateri črnogledi in ne obetajo zdravstvenemu varstvu oz. zavarovanju vedrih dni, medtem ko so drugi prepričani, da je pot, po kateri gremo, edino pravilna — le da bo terjala od zdravstvene službe in zavarovancev precej odrekanih. Zvečine se strinjamo, da sredstev za sedanji obseg dejavnosti zdravstvenega varstva ne bo dovolj; drugi spet vztrajajo pri svojem — da bo sredstev res manj kot lani in predlanskim, toda več jih ni in s tem dejstvom se je treba sprijazniti. Nekateri grajajo participacijo zavarovancev, drugi vidijo v njej ukrep, ki bo skupaj s še predvidenimi ukrepi popeljal zdravstveno varstvo iz slepe ulice.

Razen nejasnih obrisov prihodnosti smo priča tudi netolerantnosti, nasršenosti in izbruhov jeze, ki se vrstijo ob srečanjih zdravstvenih delavcev s pacienti; ta nervoza se vriva tudi v odnose med zdravstvenimi delavci in službo socialnega zavarovanja, med posamezne kategorije zdravstvenih delavcev, tako da se zdi, da drug drugega ne razumemo več. Zavarovanec, ki mora ob obisku v zdravstveni ustanovi ali ob obisku zdravnika na domu prispevati nekaj iz svojega žepa, zganja jezo in terja več, ker je za storitev še posebej »doplal«. Zdravstveni delavci se zde sami sebi kot inkasanti ali izterjevalci, ki jih je socialno zavarovanje za nekaj opeharilo, računajo, kaj in koliko bodo delali, da bodo sredstva iz skladov zadoščala ...

Če se želimo vsaj približati jedru sporov in nesoglasij, potem si moramo ogledati nekaj dejstev in si šele nato ustvariti vsaj približno podobo tega, kar nas v zdravstvenem varstvu čaka. S tem seveda ne želim drezati v jedro

sámo, ker je to jedro zunaj zdravstvenega zavarovanja in zdravstvene službe. Sporno je namreč naslednje: delovni človek plača za socialno zavarovanje prav toliko kot pred letom dni, pravic ima pa čedalje manj. Za zdravstveno in socialno varstvo ter za otroški dodatek je manj sredstev, kot pa jih je hotel zavarovanec za to nameniti ali kot misli, da jih daje. Prelivajo se pač v pokojninski sklad, ki je skupno z načinom upokojevanja in pokojninami »po vloženi sredstvih« pogloblje zase.

Gibanje porabe sredstev za zdravstveno varstvo v preteklosti

Zdravstvena služba pri nas v vseh povojnih letih nenehno napreduje — tako glede gradnje kapacitet za osnovno (nekoliko manj za hospitalno) zdravstveno varstvo kot tudi glede šolanja kadrov, širjenja kroga zavarovancev oz. porabnikov zdravstvenih uslug. Trdna podlaga za tako gibanje je splošen družbeni razvoj. Res je, da je ponekod ta širina prerasla naše dejanske zmogljivosti ter se izrodila tudi v izrabljanje, vendar bi bilo mogoče ta vidna odstopanja z ne preveč radikalnimi ukrepi zajezi. Tak trend je imel dve očitni posledici: nenehno zboljševanje zdravstvenega stanja prebivalstva; številni kazalci nas tako glede skrbi za zdravje kot razvoja zdravstvene službe uvrščajo med razvite države. Druga posledica pa je bilo naraščanje sredstev za pokrivanje tako obsežno zasnovanega sistema zdravstvene zaščite in širokih pravic zavarovancev. Dr. Cvahte pravi v svoji razpravi¹ o organizaciji zdravstvenega varstva takole: »Če pogledamo zadnje desetletje in izračunamo trende, potem lahko ugotovimo, da so stroški za zdravljenje obolenj naraščali pospešeno, geometrično, in sicer tako kot glavnica, ki je naložena na obrestne obresti s 23% obrestno mero. Razlog za takšno naraščanje je 8% dvig cene zdravljenja, 7% razvrednotenje kupne moči dinarja in enakomerno naraščanje potreb po zdravljenju. Zdravstveni stroški naraščajo torej geometrično, zdravljenje pa aritmetično. Vse kaže — če naše ugotovitve primerjamo s stanjem v drugih deželah — da imamo pred seboj zakonitost gibanja, o katerem bomo morali še posebej spregovoriti. Kajti, če je zakonitost, potem jo moramo kot tako upoštevati, ker ima vrednost, ki leži zunaj nas, je torej lastnost stvari same. Temu primerna bo torej morala biti tudi prihodnja materialno ekonomska politika družbe na tem pod-

¹ Saša Cvahte: Organizacija zdravstvenega varstva, Teorija in praksa št. 2/67.

ročju. Tako se namreč srečujemo z ekonomsko teorijo na našem področju, kjer bo v prihodnje vsekakor treba tudi še s te strani marsikaj razjasniti.

O kakem razjasnjevanju, ki bi slonelo na temeljitih znanstvenih analizah, ne moremo govoriti. Vse kaže, da se tega ni še nihče lotil, najmanj pa v nedavni preteklosti, ko se je želelo le na nekaterih vsem znanih ugotovitvah pretrgati naravni razvoj s predpisom nižje prispevne stopnje za potrebe zdravstvenega varstva. Kakšne posledice ima lahko administrativen ukrep, ki ne izhaja iz temeljito proučenih dejstev, ki ni oprt še na druge spremljevalne ukrepe, ni mogoče povsem dojeti; lahko jih pa slutimo.

Nekatere spremembe v zvezni zakonodaji konec leta 1966 so dale prvo objektivno podlago za ustalitev skupne porabe sredstev za zdravstveno varstvo iz skladov zdravstvenega zavarovanja. Hkrati so prenešene večje obveznosti na delovne organizacije oz. na zavarovance. Ne da bi ocenjeval te ukrepe iz različnih zornih kotov, menim, da so bili koristni; bili so podlaga za razpravo o znižanju dotedanje 7% prispevne stopnje, ki pa po takratni oceni ne bi smela biti manjša kot 6%. Toda velike obveznosti družbe ter stanje v drugih skladih zavarovanja (invalidsko-pokojninski, sklad otroških doklad) so terjali še nadaljnje znižanje sredstev za zdravstveno zavarovanje. *To zmanjšanje ni bilo posledica zmanjšanja potreb po zdravstvenem varstvu, kakor tudi ni nihče terjal od zavarovancev, naj se odrečejo še nekaterim pravicam iz zdravstvenega varstva*, tako da bi lahko sklepali po preprosti in vsakomur razumljivi logiki: Manj varstva — manj sredstev! Vzrok je bil drugod; po sili razmer je bila pri nas prispevna stopnja znižana na 5%.

Tako močno znižanje ni bilo v skladu niti s potrošnjo zdravstvenih uslug niti z organizacijo zdravstvene službe, zato je bilo treba naglo ukrepati, da bi se dohodki in izdatki izravnali — če se le da tako, da bi bile pravice zavarovancev kar najmanj prizadete. V tem smislu so dobili poslanci, ko so sklepali o višini prispevne stopnje, zagotovila, da bodo sredstva, zbrana po 5% prispevni stopnji, enaka lanskoletnim ali celo nekoliko višja ter da bodo zadoščala za pokritje potreb zdravstvenega varstva.

Žal so dogodki prehiteli uresničitev obljub, od katerih naj na naštejemo samo nekatere:

1. Zakonska določila vsebujejo termin, do kdaj naj bodo sklenjene pogodbe med zdravstvenimi zavodi in socialnim zavarovanjem, ter določajo tudi sankcije, če pogodb ne bi sklenili. Rok je bil podaljšan na 1. marec, toda sklep še ni reali-

ziran. Tudi sankcij ni bilo. Sprašujem se, za koga je zakon napisan?

2. Po presoji mnogih je največ tako imenovanih skritih rezerv zdravstvene službe v njeni razdrobljenosti, nefunkcionalnosti, preobsežnosti in delni neizrabljenosti kapacitet. Tako stanje naj bi izboljšal novi zakon o organizaciji zdravstvene službe; le-ta bo sprejet bržkone še med zdajšnjim sklicem skupščine SRS, izvršitev zakona pa je predvidena za konec leta 1967. Ne glede na nekatere nejasnosti, ki jih vsebujejo teze in ki bi terjale daljšo obravnavo, bo zakon lahko sprejet. Toda v letošnjem letu prav zagotovo ni pričakovati pomembnejših materialnih in strokovnih izboljšav, ki si jih od zakona obetamo. Vsekakor prihaja ta zakon, kakor hitro bo sprejet, za letošnje razmere v zdravstvenem varstvu prepozno — prezgodaj pa glede na predvidene spremembe, ki jih vsebujejo teze zveznih organov o prihodnji organizaciji socialnega zavarovanja in zdravstvene službe.

3. Naša služba socialnega zavarovanja je draga, zapletena, je polna birokratskoadministrativnih vozlov, ki terjajo prevelik aparat v službi socialnega zavarovanja, hkrati pa strahotno bremenijo zdravstvene zavode, v katerih ponekod število administrativnega osebja dosega število strokovnega medicinskega kadra. Razen tega je ta služba po kadrovski strukturi neustrezna, torej zaostala in nestrokovna. Pa kljub temu nekako narekuje delo zdravstveni službi! Zagotovila ob sprejemanju zakona o prispevni stopnji so obljubljala če ne že skokovito, pa vsaj postopno zboljševanje tega stanja — zmanjševanje administracije in pocenitev službe socialnega zavarovanja, zlasti pa poenostavitev administriranja v zdravstvenih zavodih, ki za potrebe zavarovanja ali po njenih navodilih izpolnjujejo neštete obrazce. Žal se to ni zgodilo; služba socialnega zavarovanja je še prav tako draga; za letošnje leto si je odmerila prav tolikšna sredstva kot lani — zdravstveno službo pa je obremenila z dodatnimi nalogami, ki jih je prinesla vpeljava participacije zavarovancev. Če bo v tekočem letu razpisan dodatni prispevek za delovne organizacije, ki porabljajo največ sredstev skladov, bo na zdravstvene zavode zagotovo padlo vodenje posebne evidence porabnikov zdravstvenih storitev po skupinah in zaposlitvi.

4. Izračuni pritoka sredstev skladov za letošnje leto so sloneli na planirani rasti osebnih odhodkov (10%). Kot kaže, takega povečanja ne bo, kolikor se lahko oziramo na podatke o gibanju osebnih dohodkov v prvih mesecih. Ker so predvidevanja dvomljiva, so ubrali komunalni zavodi za socialno zavarovanje enostavnejšo in zase (ne pa tudi za za-

varovance) varnejšo pot ter izračunavali dohodke tako, da so upoštevali zvečine le 5% dvig osebnih dohodkov, ponekod malo višji in le izjemoma napovedani 10% dvig. Če je to previdnost, jim ni kaj oporekati, če pa se za tem skrivajo špekulativni nameni, potem ne zaslužijo le grajo, marveč tudi ostro obsodbo. Tako izračunavanje ima namreč za zavarovance in zdravstvene zavode izredno neprijetne posledice. Zavodi za socialno zavarovanje prikazujejo po tej računski logiki manjši dotok sredstev in ponujajo zato zdravstvenim zavodom za enak obseg storitev občutno nižja sredstva. Če naj zdravstveni zavod ob enakih obveznostih posluje z znatno manjšimi dohodki, lahko prikaže socialno zavarovanje likvidnost skladov ter se pojavi pred skupnostjo kot hvalevreden gospodarstvenik, ki bo ponekod izkazal celo presežek dohodka nad izdatki. Seveda je vso odgovornost za zdravstveno varstvo prevalil na ramena zdravstvene službe oz. zdravstvenih delavcev, ki naj uravnavajo medsebojne nesporazume in nesporazume v odnosu do zavarovancev, kakor vedo in znajo.

5. Od otipljivejših premikov na področju zdravstvenega zavarovanja in zdravstvenega varstva (razen onih, ki jih ureja zvezna zakonodaja) lahko omenimo še participacijo zavarovancev pri nekaterih oblikah zdravstvenih storitev. Ta je v sedanji obliki docela zgrešila prvotni namen ter postala le dohodek skladov za izravnavo primanjkljajev, ne pa vzgojen in koristen ukrep sistemske in trajne narave. Še pred njeno uvedbo smo slišali veliko zrelih in preudarnih mnenj o njeni funkciji in namenu, ki pa niso bila upoštevana; zato nič čudnega, da ni bila sprejeta z uvidevnostjo in razumevanjem, pač pa je vnesla med zavarovance obilo nejevolje ter ustvarila med zdravstvenimi delavci in zavarovanci vzdušje, ki škoduje enim in drugim. Večina zavarovancev je namreč prepričana, da je denar, ki gre neposredno iz njihovih žepov, čisti dohodek zdravstvenih ustanov. V resnici pa je zdravstvenim ustanovam in njihovim delavcem z uvedeno participacijo naloženo le dodatno delo. Ubadajo se z zapoznelimi predpisi in odločitvami o participaciji, zbirajo denar kot nekakšen prispevek k razmajanemu sistemu zdravstvenega zavarovanja, kot nekakšen »vbočajme« k svojim (po mnenju nekaterih visokim) dohodkom, potem zbrana sredstva obračunavajo in pošiljajo socialnemu zavarovanju. To so namreč dohodki skladov in so na voljo vsem porabnikom in ne samo zdravstvenim ustanovam. Za to dodatno delo niso posebej nagrajeni. Občine, ki zbirajo sredstva zavarovancev za sklade kmetijskega zavarovanja, si to pravilo povsem upravičeno obračunavajo.

*Trenuten položaj v zdravstvenem varstvu,
možnosti financiranja in predvidevanja*

Po vsem navedenem je očitno, da bo sredstev za zdravstveno varstvo v letošnjem letu zagotovo manj kot lani. Po zelo optimističnih računih, ki so upoštevali predvsem 10% dvig osebnih dohodkov (od katerih se izračunava 5% prispevna stopnja za zdravstveno zavarovanje), vse prispevke od kmetijstva, dopolnilno delo itd., lahko pričakujemo za najmanj 4% manjša sredstva kot lani. To je seveda republiško povprečje. Drugi, manj optimistični računi napovedujejo večje negativne razlike, ki napovedujejo v nekaterih komunalnih skupnostih socialnega zavarovanja tudi za 22% manjše dohodke kot v preteklem letu. Na primer v Ljubljani, v kateri so skoraj vse zdravstvene ustanove republiškega pomena, ki ima zelo razvito mrežo ustanov za specialistično in osnovno zdravstveno varstvo, bo dohodek za zdravstveno varstvo kar za 4 milijarde in 800 milijonov starih dinarjev manjši kot lani.

Sledeč tej računski logiki in intencijam krogov, ki imajo vpliv na socialno zavarovanje, skušajo zdaj zavodi za socialno zavarovanje zmanjšana sredstva kar najbolj »pravično« razdeliti zdravstvenim zavodom na svojem območju. Temu pravijo odkup programov zdravstvenega varstva — pri čemer naj socialnemu zavarovanju s strokovnimi močmi in naveti krepko pomagajo zavodi za zdravstveno varstvo; njihova dolžnost je, da ovrednotijo posamezne programe ter usklajujejo programe različnih zdravstvenih ustanov. Ker je pač sredstev za toliko in toliko manj, se ustrezno zmanjšujejo ponudbe zdravstvenim zavodom. Le-ti naj organizirajo delo in službo, kakor vedo in znajo, da le ne bodo oškodovane pravice zavarovancev!

Pri tem so našli različne možnosti: za nekatere dejavnosti so ponujena sredstva nižja za 20%, za druga celo 30%, za tretja recimo, samo 5%. Kadar gre za storitve v osnovnem varstvu, stoje argumenti za znižanje sredstev na dokaj trhljih nogah in jih je mogoče takoj ovreči. Za primer vzemimo plačevanje prevoznih stroškov z reševalnimi avtomobili. Zdravstveni ustanovi so ponudili kar za 39% manjši znesek v primerjavi z realizacijo v lanskem letu. V pogodbi je določilo, da socialno ne bo plačevalo »nepotrebni« prevozov, marveč le tiste, ki so izrecno navedeni. Večina zavodov je že doslej izredno racionalizirala prevoze bolnikov ter določala »brezplačne« prevoze po enakih merilih oz. indikacijah. Kako naj zdaj kar za 39% zmanjša stroške prevozov — če ne na račun pravic zavarovancev? Dejansko pa se bodo morali prevozi

zmanjšati še več kot za 39%, ker so od lani precej narasli tudi materialni stroški.

Pri ponudbah hospitalnim ustanovam predvidevajo 85% kritje stroškov oz. temu sorazmerno izrabo posteljnega fonda, torej plačilo dejavnosti, ki je pod zmogljivostjo teh ustanov.

Tako bi se nenadoma znašli v položaju, da imamo v Sloveniji kar 2000 postelj v hospitalnih ustanovah preveč. Račun bi bil kajpak razveseljiv, če bi lahko odmislili dejansko stanje: da zdaj pacienti čakajo na izpraznitev postelje ves teden ali celo mesec dni, da v nešteti primerih postiljamo nevarno poškodovanim in operirancem kar na tleh, na nosilih, da tlačimo po dva bolnika v eno posteljo itd. Če bo zdravstvena ustanova sprejela take pogoje, če bodo celo medicinski delavci zavodov za zdravstveno varstvo podpirali tako pot urejanja finančnih težav zdravstvenega varstva, potem najbrž tudi zavodom ne bo preostalo kaj drugega, kot odklanjati bolnike — ali proti koncu leta, ko bodo planirano dejavnost dosegli, za mesec ali več zavod zapreti. Nič bolj rožnato ni stanje v zobozdravstveni službi, kjer je vrh vsega participacija zavarovancev najbolj očitna. Tudi pri njih so pogodbeni zneski taki, da bi ob nezmanjšanem obsegu sedanje dejavnosti sredstev zmanjkalo že nekaj mesecev pred koncem leta.

Pri teh razmišljanjih ne smemo spregledati dejstva, da materialni stroški poslovanja zdravstvenih zavodov niso stagnirali, marveč so se tako kot v drugih dejavnostih, povzpeli. Ker teh izdatkov ni mogoče skrčiti (ne da bi prizadeli oskrbovance pri prehrani, zdravilih, obvezilnem materialu itd.), je mogoče ohraniti sedanji obseg dejavnosti le na rovaš zmanjšanja osebnih dohodkov zdravstvenih delavcev.

Ti dohodki so v marsičem sporni in često kamen spotike. Kot zdravstveni delavec se ne bi rad spuščal v njihovo opravičevanje oz. podrobno analizo. Poudarim naj le, da po vseh uradnih kazalcih dohodki v zdravstveni službi od prvih reformnih ukrepov sem nenehno nazadujejo in da so na lestvici dohodkov različnih poklicev ali panog zdaj na 24. mestu, torej daleč za dohodki v mnogih gospodarskih in negospodarskih dejavnostih. Če pri tem upoštevamo še strukturo zaposlenih v zdravstveni službi, pogoje za opravljanje poklica, odgovornost dela, potem pač ne moremo trditi, da družba posebno visoko ceni njihovo delo in da jih nagrajuje po vloženem trudu. Če so mesečni dohodki za zdravnika v višini 80 do 90.000 dinarjev ali bolničarja s 50 do 60.000 dinarji² za

² Navedeni podatki se nanašajo na povprečje mesečnih dohodkov za redno delo za zdravnike in zobozdravnike ljubljanskega področja; izračunani so na osnovi ponudb zavoda za socialno zavarovanje.

sedanje razmere nekaj izjemnega, potem z našim razsojanjem nekaj ni v redu. Tolikokrat ponovljene zahteve, naj se javno objavijo podatki o dohodkih zdravstvenih delavcev, zlasti zdravnikov, so bile doslej brez odziva — kot da bi komu koristilo, da se ob te neznanke neprestano spotikamo.

Ne moremo tudi mimo ponavljajočega se gesla, ki ga neprestano srečujemo v zdravstveni službi in ki zveni precej demagoško: naj vendar zdravstvena služba in njeni delavci sami uredijo, kar v zdravstvenem varstvu še ni urejeno. Čeprav se zdi ta zahteva v razmerah samoupravljanja zdravstvenih zavodov na prvi pogled povsem logična, pa že pri urejanju najbolj enostavnih konkretnih primerov odpove. Kaj naj, na primer, store vsi zdravstveni delavci v določenem kolektivu (skupno s samoupravnimi organi), ko se, obremenjeni z odgovornostjo za nudenje pomoči vsem, ki se nanje obračajo, srečujejo s pogoji gospodarjenja, ki jim ga v trenutni zagati narekuje socialno zavarovanje? Noben zdravstveni zavod ni nastal po volji kolektiva, torej se ne more niti ukiniti. Na mnoge predloge, ki prihajajo iz vrst zdravstvenih delavcev (ki jih resda često povzročajo trenutne težave), ustanovitelji ne reagirajo ali pa se predlogom zoperstavlja koristniki zdravstvenih storitev posameznih zavodov (za primer vzemimo spor zastran bolnišnice v Črni ter poskuse ukinitve obrobni ambulanc v Ljubljani itd.). Še huje je s kopalniškimi in klimatskimi zdravilišči, ki so kljub priporočilom socialno zdravstvenega zbora skupščine SRS brez pacientov, živijo z minimalnimi dohodki in ne vedo, kaj jih čaka jutri. Kako naj samostojno ukrepa zdravstveni kolektiv zdravilišča, ki že več kot leto dni posluša najrazličnejše razprave in predloge o svoji prihodnji usodi, čeprav se pošteno trudi ohraniti obstoječe kapacitete zavoda ter zbrani strokovni kader, ker je prepričan, da je še vedno potreben našemu delovnemu človeku. Po lastni presoji lahko stori le eno — da se razpusti. Ali pa to lahko imenujemo urejanje zadev v zdravstveni službi?

So seveda še druge možnosti za prebroditev krize. V nekaterih zavodih razmišljajo o odpustu večjega števila zaposlenih, predvsem administrativnih moči, čeprav jih sicer potrebujejo; del njihovih delovnih obveznosti bi prevzelo zdravstveno osebje. Drugod razmišljajo o odpustu celotnih ekip z zdravstvenimi delavci vred, o zapiranju posameznih oddelkov v zavodih, o iskanju drugih virov dohodkov itd. Kakšne posledice lahko rode taka dejanja, je težko predvideti, ker zdaj o njih šele razpravljajo. V nekaterih zavodih, ki si prizadevajo ohraniti kapacitete, ne iščejo rešitev v odpustih in

zapiranju oddelkov, pač pa bi poslovali s polno zasedbo ob minimalnih dohodkih, v prepričanju, da kritično stanje ne bo trajalo več kot leto dni. Ker jim bo primanjkovalo sredstev, se bodo dogovarjali za »proste dni« bodisi za posamezne delavce ali za ves zavod. Možnosti in kombinacij je vsekakor veliko.

Vprašanje pa je, ali se je to moralo zgoditi? Ob vseh teh predvidevanjih in kalkulacijah, ki naj za vsako ceno izravnajo dohodke in izdatke skladov zdravstvenega varstva pa, kot kaže, nismo pozabili le na zdravstvene delavce, marveč še bolj na zavarovance. Kako bo poslej z njihovimi pravicami iz zavarovanja, kolikokrat se bodo znašli v položaju, ko se bodo morali zadovoljiti z minimalno zdravstveno oskrbo, čeprav bodo kapacitete in kadri neizrabljeni in čeprav bi želeli sami plačati dejansko popolno zdravstveno varstvo? Najbrž ta vidik pri odločanju o znižani prispevni stopnji za zdravstveno zavarovanje ni bil zadosti razčlenjen, vsekakor pa so nanj pozabili tisti, ki so bili dolžni uresničiti obljube, na katerih je odločitev slonela.

Ob teh razmišljanjih se neodjenljivo vsiljuje spoznanje, da prihaja zdravstveno varstvo v letošnjem letu v krizo, v kakršni še ni bilo. Ob upoštevanju tega in še drugih kazalcev, zlasti nekaterih misli, ki so zajete v tezah za novi zakon o socialnem zavarovanju, pa se ne morem znebiti občutka, da mirne vesti postavljamo na kocko veliko tistega, kar smo v vseh povojnih letih s pridom gradili in namenili našemu človeku za njegovo zdravje. Mirne vesti črtamo mnogo takih elementov, ki so dajali našemu socialnemu zavarovanju pečat *socialističnega* ali vsaj socialnega v socialistični družbeni ureditvi. Le to postaja skoraj z vsako novo odločitvijo bolj zavarovanje kot socialno, kajti zavaruje se lahko le tisti, ki ima kaj zavarovati in to varstvo s čim plačati. Teh pojmovanj pri nas doslej nismo poznali, bila so nam tuja. Nič čudnega zato, da v novejših pojmovanjih o zdravstvenem zavarovanju in v konkretnih ukrepih pri nas najdemo manj socialnega ali celo socialističnega kot v pojmovanjih na tem področju v nekaterih državah s kapitalistično ureditvijo. Nad tem se je treba zamisliti!

Končno je vredno razmišljati tudi o nenapisanem stališču, po katerem lahko socialno zavarovanje odloča o vsem: o obsegu zdravstvenega varstva pa o razširjenosti in ureditvi zdravstvenih ustanov. Tendenc k zapiranju zdravstvenih zavodov, k preusmerjanju kopaliških in klimatskih kapacitet v gostinske in druge dejavnosti, k odpuščanju zdravstvenih delavcev itd. ni mogoče označiti drugače kot izredno kratko-

vidne in tudi pri najširših plasteh ljudstva nezaželene posege. Opustiti pri tem početju strokovna merila, se vračati daleč nazaj, se prepuščati nekakšnemu nagonu po rušenju in nekakšnemu vsemogočnemu usklajevanju sredstev skladov zavarovanja, pomeni, da se odrekamo vsem višjim ciljem družbe in se podrejamo ciljem matematično-finančne anarchije v skladih socialnega zavarovanja. Naši nasledniki, katerim ne bomo ohranili tistega, kar bi jim želeli in tudi lahko ohranili, nam za to najbrž ne bodo hvaležni.

Doslej me še nihče ni prepričal, da je početje, ki smo mu odprli duri na področju zdravstvenega varstva, resnično družbena odločitev, ki ji moramo slediti. Še manj sem prepričan, da so to resnično reformna prizadevanja. Ker o tem nisem prepričan, sodim, da bi morali najti rešitve, da bi ohranili v našem zdravstvenem varstvu (in zavarovanju) vse tiste vrednote, ki obravnavajo človeka kot človeka, ne glede na to, koliko premore in koliko za svoje zdravje lahko plača.

STJEPAN BUNTA

O nekaterih aktualnih stvareh

Že precej časa je političen položaj dokaj protisloven in na prvi pogled skoraj nerazumljiv. V zadnjih desetih, petnajstih letih smo zlasti po materialni plati napravili izredno hiter in uspešen razvoj. Že na prvi pogled so opazne izredno velike spremembe. Zgrajena so bila številna moderna stanovanja, gospodinjstva množično uporabljajo tehnične predmete, priča smo nenavadno hitremu razvoju motorizacije, ljudje so vedno bolj oblečeni itd. Že na zunaj je torej opazen velik napredek in, če upoštevamo zaostalost, ki smo jo podedovali, tudi precejšnje blagostanje. Sedaj se nam vse to zdi samo po sebi umevno, ker radi pozabljamo, kaj sta našemu delovnemu človeku še pred desetimi leti pomenila na primer dvokolo ali radio, in da se je o avtomobilih, televizorjih in pralnih strojih govorilo kot o čudežu zahodne Evrope. Vsa družba je tudi zelo hitro napredovala v smeri demokratizacije — odprli smo meje, sprostili možnost kritičnega obravnavanja vseh družbenih problemov itd. Logičen sklep bi torej bil, da bi glede na tak razvoj — kljub težavam, ki jih imamo — moralo prevladovati splošno politično zado-

voljstvo. V resnici pa je skoraj v vseh slojih precej negodovanja in pavšalnih ugotovitev, da doživljamo neuspehe. Vsako področje zase ugotavlja, da je bilo in da je še vedno zapostavljeno ter da je čas, da pokaže družba kot celota zanj več razumevanja. Po takem uspešnem razvoju je resnično težko razumeti, da so z večjim ali manjšim uspehom začeli manifestirati svoja stališča razni klerikalni, anarho-liberalni in malomeščanski elementi. Kje so vzroki za tak položaj? Na to lahko odgovori le temeljita družbenopolitična analiza stanja v naši družbi. Moj prispevek nima in ne more imeti takih ambicij, hočem le vzbuditi razmišljanje in morebitno razpravo glede na vprašanja, o katerih pišem.

Mislím, da povzročata politične težave med drugim neustrezno obravnavanje konkretnih problemov v naši družbeni praksi in neustrezno reagiranje državnih in političnih organov na posamezne pojave ter precejšnja neučinkovitost pri uresničevanju sprejetih načel. Te trditve bom poizkušal nekoliko obširneje opisati.

V prvem povojnem obdobju so bili pri vseh javnih obravnavah poudarjeni predvsem uspehi, zelo malo pa je bilo besed o problemih in napakah. Naloga tiska je bila, popularizirati delo državnih in političnih teles in pisati o uspehih pri graditvi socializma. Postopno, toda dosledno je začel tisk veliko bolj kazati na negativne pojave, dokler ni prevladalo splošno mnenje, da moramo to družbo vsi kritizirati. Da moramo, skratka, opominjati na njene napake, ni pa potrebno opominjati tudi na uspehe, ker so že itak vidni. To razširjeno stališče, čeprav nikjer uradno razglašeno, so mnogokrat izrabili tudi prikriti nasprotniki naše socialistične ureditve tako, da so posamezne napake posploševali ali napihovali in jim s tem dajali veliko večjo težo, kot jo objektivno imajo. Po IV. plenumu so liberalno anarhistični malomeščanski ter klerikalni elementi napačno sklepali, da je vendarle napočil njihov čas, ko bodo lahko ribarili v kalnem. Zveza komunistov in druge napredne družbene sile so bile v prvem obdobju po IV. plenumu usmerjene izključno v boj proti etatizmu in birokratizmu, medtem ko na ostale negativne pojave niso bile dovolj pozorne.

Kako kreatorji javnega mnenja niso imeli dovolj čuta za pravilno vrednotenje posameznih pojavov in problemov, se je jasno pokazalo v obravnavi rušenja v Godešiču in velike nesreče v Odrancih. V Godešiču je šlo za akt občinske uprave, ki je bil vsaj zakonit, v Odrancih pa je zaradi nezakonitega ravnanja izgubilo življenje več ljudi. Glede posledic se Godešič ne more primerjati z onimi v Odrancih, vendar je tisk

veliko bolj obsojal rušenje v Godešiču kot nezakonitost pri gradnji v Odrancih. Kako slabo znajo ustvarjalci javnega mnenja politično izrabljati naše uspehe, se zlasti vidi na področju kmetijstva. Na tem področju je bilo storjenih precej napak; res pa je tudi, da zasebni kmetje niso nikoli niti približno tako dobro živeli kot sedaj. Spomnimo se samo zadolžitev kmetov pred vojno, omejene možnosti prodaje njihovih proizvodov in vse to primerjajmo s sedanjimi razmerami na podeželju, pa bo očitno, da ta kmet le ni tako zapostavljen, kot imamo mnogokrat priložnost brati v našem časopisu. Pri nas se je na dolgo in široko pisalo o posameznih problemih hribovskih kmetov, malo pa o tem, kaj je naš razvoj prinesel kmetom pozitivnega.

Zlasti v »zabavnem« tisku pogosto beremo prispevke, katerih osrednja poanta je, da je pri nas vse naperjeno proti »malim ljudem«; da je bolj ali manj vse narobe in da je samo še nekaj piscev zabavno bulvarskega žanra, ki imajo resnično skrb za ljudi. Mnogi prispevki neokusno posnemajo zahodni tisk slabše vrste in nekritično hvalijo zahodni način življenja. Na take duhovne produkte, ki jih navadno proizvajajo ljudje s šibkim znanjem, pri nas nihče ne odgovarja, oni pa, kaže, za svoje pisanje tudi nikomur ne odgovarjajo. Tako pisanje, čeprav je izrazita intelektualna beda, ima veliko večji vpliv, kot navadno mislimo, ker ga objavljajo časopisi z visoko naklado.

Pisanje takšnih prispevkov ima lahko določen vpliv in je navidezno delno opravičljivo zato, ker nimamo dovolj konkretnih analiz negativnih pojavov v naši družbi in ne iščemo dovolj uspešno rešitev za odpravljanje le-teh. Namesto z vsakodnevnim konkretnim, analitičnim in kritičnim obravnavanjem naše prakse se precejšen del družbenopolitičnih delavcev ukvarja s tem, da posplošeno hvali in propagira samoupravljanje in prav tako posplošeno napada etatizem. Načelno in posplošeno obravnavanje samoupravljanja nam ne koristi kaj prida, ker je načelna bitka za samoupravljanje dobljena, pač pa bi bila potrebna stalna analiza samoupravnega delovanja na posameznih področjih, zlasti na negospodarskem področju. Kajti ne glede na to, da je samoupravljanje (posebno na gospodarskem področju) rodilo izredno dobre rezultate, ki jih v razmerah administrativnega socializma ne bi mogli doseči v tako kratkem času, je vendarle res, da tudi samoupravljanje, kot nobena družbena ureditev, ni brez senčnih plati. Predvsem lahko ugotavljamo, da smo našo družbo na marsikaterem področju preveč atomizirali. Hkrati z decentralizacijo ni bilo zagotovljenih dovolj

integracijskih elementov na novih osnovah, zato so samoupravljanje v mnogih delovnih organizacijah izrabile ožje vplivnejše skupine za uveljavljanje svojih posebnih, za družbo in kolektive škodljivih interesov. Čeprav je ta pojav opazen že precej časa, nismo napravili nič učinkovitega, da bi ga omejili. Politične sile se tako v delovnih organizacijah kot tudi zunaj njih v občinskem in republiškem merilu, pogosto izogibajo vsaki konkretni politični akciji in so preveč tolerantne do škodljivih početij posameznih skupin, posebno če se le-te znajo skriti za samoupravno formo. Prav zaradi tega, vsaj po mojem mnenju, izgublja naša politika ugled.

Pri številnih primerih nesocialističnega in nezakonitega ravnanja je zelo malo ljudi politično odgovarjalo. Sedaj je stanje tako, da je delavec, ki ga začne trpinčiti vplivnejša skupina, lahko vnaprej prepričan, da razen pred sodiščem ne more nikjer računati na učinkovito podporo, pa čeprav trpi zato, ker se je potegoval za zakonitost in za uresničevanje samoupravljanja. Na sodišču pa lahko doseže svojo pravico šele po letu ali dveh. Razen tega pa nedisciplinirani in neodgovorni delavci redko odgovarjajo za svoje napake, ker se vsak izogiba zameriti sodelavcem. Vse to ustvarja pri ljudeh občutek pravne labilnosti, nereda in neurejenosti. Zato se mnogi ljudje razočarajo, zapirajo vase ter sodijo, da se ne splača tvegati svoj materialni in družbeni položaj, če pa se družba na splošno malomarno obnaša do negativnih pojavov in če tisti, ki so najbolj poklicani kaj storiti (če drugega ne vsaj jasno izpovedati svoje stališče in obsoditi nepravilnosti), le ugotavljajo, da se ne smejo »vmešavati«.

Teorija o »nevmešavanju« je precej kriva, da reelekcija direktorjev večinoma ni uspela in da se lahko tudi manj zmožni organizatorji proizvodnje in poslovanja zavarujejo pred konkurenco sposobnejših, to pa povzroča in bo še povzročalo izredno politično škodo. Ekonomske posledice takega stanja se bodo sicer pokazale kasneje, bodo pa tudi zelo težke. Hitrejši ali počasnejši razvoj družbe je, kot vemo, zelo odvisen od tega, ali je nadarjenim omogočeno šolanje ali ne, in ali je zmožnim omogočeno, da zasedajo ustrezna delovna mesta, ali ne. Pri nas se v praksi stvari, žal, razvijajo v to smer, da tudi nezmožni lahko držijo monopol na delovna mesta in da zmožnost (lahko tudi v vseh ozirih dokazana) ni legitimacija za to, da se komu odprejo vrata delovne organizacije, v kateri (po objektivnih kriterijih) takega delavca sicer potrebujejo. Če se nam ne bo posrečilo tako ali drugače razbiti takih kolektivno-lastniških monopolnih tendenc, bo to stalen razlog za politično nezadovoljstvo. Žal se niso izpolnila

pričakovanja, da bo reforma delovala glede tega prav v nasprotno smer, kot je sedanja praksa. Sklep je bil formalno logično jasen in pravilen: reforma bo zaostрила pogoje gospodarjenja, kolektivi bodo morali bolje delati, za boljše delo pa bodo potrebovali čimboljše strokovnjake, ki jih bodo morali razvrstiti na najbolj ustrezna mesta. Na tej predpostavki je slonela tudi vsa akcija reelekcije. Poglavitno geslo je bilo: zunanji (politični) činitelji, roke stran od podjetij, kolektivi že sami vedo, kako in kaj. Tako stališče pa je bilo hočeš nočeš voda na mlin tistim, ki so hoteli ostati na svojih mestih ne glede na svoje zmožnosti. Prava volja in predvsem pravi interes podjetja nista prišla in ne prihajata dovolj do izraza, ker imajo tisti, ki imajo največ besede (vodilna struktura), pogosto drugačen interes kot družba in kolektiv v celoti. Najbrže bo to vprašanje zelo težko smotrno razrešiti, morali pa ga bomo. Če je kapitalizem spoznal (ne samo na splošno, temveč v dnevnem konkretnem življenju), da mora stalno skrbeti, da delovna mesta zasedajo čimbolj zmožni ljudje, in če vzhod temu vprašanju posveča največjo skrb, se tudi mi dolgo ne bomo mogli obotavljati.

Pri urejanju tega problema bi morali imeti pred očmi, da smo sicer napravili izredno hiter in uspešen razvoj, da pa je v povojnem obdobju tudi kapitalizem doživel velik napredek tako v razvoju materialnih sil kot tudi, kar zadeva medsebojne odnose. Tudi vzhodni socialistični svet je v petih, šestih letih v marsičem zelo napredoval. Mislim, da premalo analiziramo dosežke drugih in jih tudi premalo uporabljamo v lasten prid.

Na področju negospodarstva, kjer smo v nekaterih ozirih samostojnost delovnih kolektivov fetišizirali do absurda, se lahko vsak dan seznanjamo s čudnimi pojavi. Popolnoma nesmiselno je, da, denimo, 10-članski kolektiv odloča, kdo bo direktor šole, nekaj sto staršev otrok, ki je zanje pravzaprav šola ustanovljena, pa na to nima nobenega dejanskega vpliva. Že sedaj so znani primeri, ko so kolektivi iz čisto egoističnih in nazadnjaških vzrokov zavrnil kandidature strokovno sposobnih in družbenopolitično razgledanih kandidatov. So celo primeri, da kolektivi odkrito povedo, da kandidatov, ki ne bodo branili predvsem »njihove« interese, ne marajo. V zdravstvu se številne razprave in priporočila o integracijah, racionalizacijah itd. vedno razbijejo ob neprodušnem zidu ozkih skupinskih in cehovskih interesov. Zaradi takega in podobnega seveda ni čudno, da podatki, ki so bili že večkrat navedeni, dovolj jasno kažejo, da potrošnja v negospodarstvu ni majhna, da so sredstva, porabljena za te dejavnosti, rasla

hitreje kot družbeni proizvod, pa so zaposleni na tem sektorju vendar skoraj povsod nezadovoljni. Nezadovoljni so tisti, ki bi morali, gledano s stališča družbenih koristi, dobiti večja sredstva, kakor jih sedaj, kot tudi tisti, ki bi morali dobiti manjša ali pa jih sploh ne bi smeli dobiti. Namesto da bi začeli konkretno, na podlagi analiz in programa razvoja slonečo družbeno akcijo, ki naj bi na tem področju napravila red, govorimo o tem, naj mnoga vprašanja uredijo kolektivi sami. Ti pa, objektivno vzeto, tega mnogokrat niso in ne morejo biti zmožni niti kompetentni. Nujno je treba jasno ločiti tista vprašanja, ki jih kolektivi družbenih služb res lahko urejajo sami, od tistih, ki morajo biti urejena na višjih ravneh.

Ne glede na mnoge koristne pobude in ugotovitve v zvezi z vlogo zveze komunistov menim, da so vse razprave šle preveč v iskanje nekih novih organizacijskih oblik in metod dela in da je bilo preveč poudarjanja, da je glavna hiba zveze komunistov ta, da se preveč konkretno vmešava v pristojnosti organov samoupravljanja in operativnih vodstev padjetij. Po mojem mnenju je poglobljena hiba zveze komunistov oportunistem, ker se ne »vmešava« niti v stvari, ki so tipično idejno političnega značaja, in se marsikje ne ukvarja z ničemer konkretnim in koristnim. Res pa je, da so sem pa tja posamezne birokratske skupine uspele zvezo komunistov vpreči v lasten voz in za njeno fasado delati nepravilnosti. Ti posamezni primeri so bili potem generalizirani in osnova za tezo, da je poglobljena hiba zveze komunistov, da se preveč konkretno vmešava v samoupravljanje in v delo operativnih vodstev. Bojim se, da bo marsikaj ostalo po starem, če zveze komunistov ne bomo usposobili za konkretne družbene, idejno politične akcije in če se nam ne bo posrečilo iz njenih vrst izriniti oportunistem, ki je prav tako škodljiv kot birokratizem in etatizem. Sploh pa bi bilo treba analizirati, koliko kali oportunističnega nosi v sebi tudi samoupravljanje. Kajti — kot je pozitivna osnovna ideja, naj ljudje vse stvari med seboj uredijo sami v svojem delovnem kolektivu, je praksa vendarle pokazala, da se tako obravnavanje stvari mnogokrat spremeni v oportunistično delovanje po načelu: danes spregledam jaz tebi, jutri boš ti meni.

Mislim, da ustvarjamo občutek politične labilnosti in fluidnosti tudi z ocenjevanjem preteklosti. Vsakih nekaj let slišimo ugotovitve, da je vse tisto, kar smo delali in hvalili prej, zanič in da je edino pravilno in dobro to, kar delamo sedaj. Ljudje pa se seveda sprašujejo, kako bodo tisti, ki sami trdijo, da so v preteklosti imeli napačno politiko, sedaj naen-

krat zmožni voditi dobro. Po nepotrebnem ustvarjamo s takim ocenjevanjem preteklosti politično negotovanje. Zamislimo si, kaj bi bilo, npr., s katoliško cerkvijo, če bi v dolgih stoletjih svojega delovanja napravila vsakih nekaj let kako »prelomnico«. Celo v zadnjem času, ko se mora pod silo razmer odpovedovati marsičemu, kar je prej delala, in se prilagajati sodobni družbi, nikoli ne diskreditira svoje preteklosti. Ne mislim, da bi se morali učiti ravno pri cerkvi, toda nujno moramo zagotoviti drugačen odnos do lastne preteklosti. Nikogar ne bi smeli napadati, ki je deloval, glede na razmere, kakršne so v posameznem obdobju bile, vestno in strokovno ter politično odgovorno. Ne bi, npr., smeli ocenjevati ukrepov v dobi inflacije in ekstenzivnega gospodarjenja z merili, kakršna vladajo po reformi. Če delamo tako, potem lahko diskreditiramo slehernega, ki je delal kar koli odgovornejšega v pretečenem obdobju. Čisti bodo stali samo tisti, ki nič konkretnega ne delajo in ki tudi svoja stališča izražajo tako abstraktno in megleno, da nikoli ne veš, kaj mislijo. To pa ne pomeni, da ne bi bilo treba pri nas dejansko analizirati, kakšna stališča je kdo imel takrat, ko so se posamezne stvari sprejemale, še preden je bilo čisto jasno, v katero smer bo šel razvoj, oziroma kateri koncept razvoja je pravilen. To bi morali delati že zaradi tega, da bi se ugotovilo, kateri ljudje imajo največ znanja in posluha (s tem pa tudi resnične volje za realizacijo sprejetih konceptov), kar naj bi bilo merilo za kadrovske rešitve. Prav tako bi morali sproti ugotavljati, kdo je delal v okviru že dognanih družbenih in strokovnih norm napačno in zaradi svoje malomarnosti ter neznanja povzročal materialno in politično škodo. Taki ljudje bi se seveda morali umakniti in čutiti zaradi svojega slabega dela tudi morebitne druge posledice. Če osvojimo tako metodo ocenjevanja sedanjega in preteklega dela, bomo imeli precej manj težav.

Naslednje vprašanje, ki mu nismo vedno kos, je odnos med željami in možnostmi. Razumljivo je, da so želje vedno večje od realnih možnosti in da je vsakdo iskreno prepričan, da je prav področje, na katerem dela, ali področje, ki ga zastopa, še posebej upravičeno, da uživa družbeno pozornost. Toda dolga leta smo se premalo jasno zavedali, in to premalo odločno povedali, da so želje eno, možnosti pa drugo. Mnogih občutljivih vprašanj nismo urejali v skladu s svojimi možnostmi, temveč bolj na podlagi želja (npr. socialno zavarovanje). Taka politika povzroča, da zaradi prevelike potrošnje na enem področju zmanjka najnujnejših sredstev drugod. Dokler smo trošili več, kot smo ustvarjali in smo stvari urejali z emisijo denarja ter z zadolževanjem v tujini, je bilo vse

videti še nekako v redu. Ko pa smo z reformo napravili jasnejšo bilanco in se domenili, da bomo porabili le tisto, kar bomo ustvarili, so se naenkrat začele težave, ker nihče ni hotel odstopiti od že »pridobljenih pravic«. Ker nismo natanko planirali, kako bomo te stvari urejali tudi na negospodarskem področju, je prišlo do vsesplošnega nezadovoljstva in prerekanja ter do občutka, da smo bolj ali manj na vsem negospodarskem področju v popolnem neredu.

Ko nastanejo težave in začnemo ugotavljati vzroke, se nam večkrat dogaja, da ne ugotovimo pravih, včasih zelo preprostih in jasno vidnih vzrokov za nastalo stanje in iščemo neke druge, »globlje«, včasih neresnične razloge. Ko menimo, da smo jih odkrili, pa začnemo na tej podlagi obravnavati družbeno problematiko in včasih tudi ukrepati. Dogajalo se je tudi, da kak vplivnejši družbeno politični delavec pove razmeroma dobro idejo, ki je v svojem bistvu stvarna in zmerna, mnogi tisti, ki stvari za njim ponavljajo, pa tako idejo izmaličijo do nemogočega. (Mislim na tisto znano: »Veš, za tem pa stoji x!) *Celo samoupravljanje, kakor ga nekateri pojmujejo in obravnavajo, je postalo neke vrste dogma. Čim začnemo določeno idejo, pa četudi gre za samoupravljanje ali demokracijo obravnavati tako, kot da je v vseh ozirih samo dobra, in je ne gledamo več stvarno z vsemi dobrimi in slabimi lastnostmi niti se je ne trudimo čimbolje konkretizirati za posamezna področja družbenega delovanja in za vsak posamezen primer, potem lahko postane taka ideja dogma. Dogma pa zaslepi politične sile, da nočejo ali da niso zmožne videti stvari takšne, kakršne so, temveč takšne, kakršne želijo, da bi bile.*

Tudi obravnavanje reforme tako, da delimo ljudi na tiste, ki so za reformo, in na tiste, ki so proti njej, je precejšnja poenostavitev problemov, ki so z izvajanjem reforme v zvezi. Jasno je, da bomo pri reformi vztrajali. To pa še ne pomeni, da bomo ves čas branili vse rešitve, ki so bile z reformo sprejete, ker so nekateri konkretni ukrepi očitno v nasprotju s splošnimi intencijami reforme in jih bo zato treba postopno spreminjati. Nesmiselno je zavračati razne upravičene zahteve po spremembah na področju cen z argumentom, da so tisti, ki jih zahtevajo, proti reformi. Vemo, da odnosi med cenami z reformo niso bili idealno postavljeni in da tudi niso mogli biti ter da bodo vzporedno s sproščanjem cen potrebne korekture v predpisih — seveda postopno in ob upoštevanju stvarnih razmer. Če bi stvari tako pojasnjevali, bi bilo dosti manj nezadovoljstva v kolektivih, ki se čutijo neupravičeno prizadeti, pa morajo poslušati še to, da so proti reformi. V

zvezi z reformo zelo poenostavljamo vprašanje mednarodne delitve dela in se čedalje pogosteje zadovoljujemo s frazo, da so sedaj naše delovne organizacije v enakopravnem položaju, kar zadeva mednarodno delitev dela. Če bi se pri tem merilo na to, da so naše delovne organizacije v enakopravnem položaju med seboj, potem bi bilo to le deloma res. Vendar je očitno, da se meri na enakopravnost naših delovnih organizacij s sorodnimi delovnimi organizacijami zunaj naše države. To pa je še manj res. Nesmiselno je govoriti o naših velikih možnostih v mednarodni delitvi dela in ne upoštevati preprostega dejstva, da so z ekonomskega stališča za nas najbolj zanimive države (Italija, Zahodna Nemčija, Francija itd.) vse vključene v zaprte ekonomske grupacije, v katerih si med seboj dajejo velike ugodnosti, do zunanjih partnerjev pa se obnašajo diskriminatorno. Neodgovorno je govoriti, da je npr., finalna lesna industrija v enakopravnem položaju tako z našimi proizvajalci surovin in polproizvodov (hlodovine, desk, itd.) kot tudi s podobnimi podjetji zunaj. Če mora naše podjetje pri izvozu v Italijo, Francijo, Nemčijo itd. plačati od 20—50% carin in davkov, je jasno, da se lahko vključi v mednarodno delitev dela samo z izrednimi žrtvami. Torej le ni res, da so pogoji za mednarodno delitev dela urejeni in da vse zavisi od delovne organizacije. Treba bo doseči drugačen status naše države glede na ekonomske grupacije. Toda naivno bi bilo, npr., pričakovati, da bo EGS dovolila uvoz brez velikih carinskih in davčnih barier, dokler bomo imeli tako visoke zaščitne carine za nekatere njihove proizvode (npr. avtomobile).

Delitev dohodka po delu je bila kot načelo dobro sprejeta. Prav gotovo je dala tudi dobre rezultate. Toda nekatere stvari so se v praksi zasukale tako, da so morale ljudi ujeziti. Zlasti v negospodarstvu so osebni dohodki često bolj plod raznih naključnosti kot realizacije načela delitve po delu. Ne moremo zahtevati, npr. od sodnika višjega sodišča razumevanja za to, da zaradi kakršnegakoli že slučaja zasluži manj kot sodniki nekaterih nižjih sodišč, čeprav je njegovo delo odgovornejše.

Učitelj ne more razumeti, da gre za delitev po delu, če dobiva 20 ali 30 tisočakov manj kot kolega v šoli prek ceste samo zato, ker ima ena mestna občina drugačne možnosti ali drugačen posluh za šolstvo kot druga. Takih in podobnih primerov je, žal, na različnih področjih le precej. Teh stvari ne preprečujemo in jih ne odpravljamo učinkovito. Ljudje (zlasti tisti, ki so prizadeti) pa se seveda dalj časa ne pustijo odpravljati s posplošenimi pojasnili. Iz njihovega zornega

kota se taka delitev kaže kot nered in zato izgublajo zaupanje v sprejeta načela.

Težave nam povzročajo tudi to, da se vedno bolj izgublja smisel za zakonitost. Pod krinko boja proti formalizmu se je nezakonitost neverjetno razbohotila. Zakonitost je v vsaki družbi vrednota, ki jo je treba z vsemi sredstvi varovati in negovati, pri nas pa to premalo upoštevamo. Številni primeri našega ravnanja naravnost vzpodbujajo ljudi k nezakonitostim in k nasilju. Ob številnih primerih protestnih ustavitvev dela se je pokazalo, da vodstva podjetij (ali tudi drugi organi) na normalne, zakonite, mirne in dostojne zahteve delavcev sploh niso reagirali. Ko pa se je našel kdo, ki je organiziral ustavitvev dela ali izgrede, pa so obljube začele deževati v premem sorazmerju s stopnjo groženj »stavkajočih«. Podobnih primerov, ko lepe besede občanov niso zalegle, pot sile pa je bila uspešna, bi lahko našli precej (Črna). Politika bi morala biti seveda obratna. Tenko bi morali prisluhniti vsem predlogom in zahtevam občanov. V nobenem primeru pa ne bi smeli popuščati nasilnim akcijam.

Politična dejavnost v zadnjem času, zlasti priprave na VII. plenum CK ZK Slovenije in resolucija tega plenuma, ima zelo dober političen vpliv. Tudi politične akcije, ki niso neposredno v zvezi z zadnjo sejo CK — kot je bil npr. odgovor komunistov in drugih naprednih sil na univerzi na pisanje »Tribune« — so imele pozitivne politične posledice, ker so ljudje videli, da vendar ne bomo pustili, da nekateri blatijo vse, kar so oni s trudom ustvarjali več kot dve desetletji. Odločno reagiranje tudi na drobne politične diverzije in provokacije je nujno že zaradi tega, da jim ne sledijo večje, ki odvrtačajo pozornost in sile od bistvenih problemov izvajanja gospodarske in družbene reforme. Seveda pa so mnoge kritike resnično upravičene. Tudi nezadovoljstvo ljudi je čisto upravičeno in razumljivo, če upoštevamo slabosti, ki sem jih nekaj tudi navedel. Žal ni vedno in povsod dovolj razumevanja za stališča, da ima tudi samoupravljanje pomanjkljivosti in da je v naši družbi marsikaj neracionalnega in nesmotrnega. Vse preveč pogosto je praksa zelo daleč od sprejetih načel in splošnih dogovorov. Vsega tega ne gre dramatizirati, pa tudi ne idealizirati in lakirati. Samoupravljanje se bo konec koncev na vsakem posameznem področju uveljavilo toliko, kolikor bo dajalo dobre praktične rezultate. Nesmiselno bi bilo postavljati kake splošne sheme za zelo različna področja in pričakovati, da bo samoupravljanje enako v gospodarstvu, zdravstvu in državni upravi. Pravzaprav smo še precej na začetku in bo treba veliko prizadevanj, da bomo

splošna načela uspešno konkretizirali in prilagodili posameznim področjem družbenega življenja. Tudi če se bo sem pa tja pokazalo, da praksa zahteva drugačne, boljše rešitve, kot je bilo teoretično zamišljeno, ni to nobena tragika za osnovni samoupravni razvojni koncept. Če pa bomo hoteli prakso za vsako ceno posiljevati z določenimi apriorističnimi rešitvami, pa mora nujno priti do lažjih ali težjih družbenih pretresov.

FRANC UREVC

Privilegiji

Poziv k razpravi o privilegijih, ki je bil objavljen v 12. številki »Teorije in prakse«, me je spodbudil, da tudi jaz povem svoje mnenje ob zastavljenih vprašanjih oziroma poskusu opredelitve »problemov in pravic, ki vsaj diše po privilegijih, če že niso«, ki ga je napravil V. Trinkaus.

V sestavku se bom ravnal po šolski metodi: na zastavljeno vprašanje — odgovor.

Ali je privilegij vsaka materialna dobrina, ki ne izvira iz dogovorjenega dohodka in pravic, a to posamezniki uporabljajo?

Če se omejimo na to, da so v tem primeru v kategorijo dohodka zajete samo materialne dobrine, ki se določajo in pridobivajo samo z delitvijo dohodka, potem je pridobivanje dobrin, ki ne izvirajo iz dogovorjenega dohodka, privilegij, sicer pa ne. (Kaj pa dedovanje in drugo?)

Ali je privilegij biti desetletje v vodstvu, ko pri volitvah ni bilo nikoli več kandidatov kakor izvoljenih?

Je. To spoznanje le počasi prodira v prakso.

Ali je privilegij imeti zahteven vodilni položaj v podjetju s preveč pomanjkljivo izobrazbo?

S formalne strani je, po vsebini pa je in ni.

Ali je privilegij osebno uživati dobrine, ki so družbena last, pravica do uživanja pa izvira iz položaja: osebni avtomobil, počitniška hiša, lovišče, reprezentanca, materialne usluge?

Dokler ostaja takšno uživanje dobrin v razumnih mejah, to ni privilegij, sicer pa je.

Prav gotovo pa tukaj ni mogoče primerjati osebnega avtomobila z loviščem, počitniško hišo. Pojem same reprezentance je pa tudi preširok, da bi ga lahko primerjali z avtomobilom, loviščem, počitniško hišo in materialnimi uslugami na splošno. Počitniška hiša, lovišče na račun položaja sta npr. po mojem mnenju vsekakor privilegij.

Ali je določanje osebnih dohodkov po položaju, brez vsakršnih meril, ne glede na uspehe, kadar so ti dohodki med najvišjimi — privilegij?

Vsekakor je takšno določanje osebnih dohodkov privilegij.

Ali so potovanja v inozemstvu, če bi lahko delo bolje opravila strokovno usposobljena organizacija ali posameznik — privilegij?

Tu je vprašanje nejasno postavljeno. Čigava potovanja naj bi bili privilegij? Verjetno nestrokovnjakov. Če je mišljeno tako, potem so taka potovanja privilegij.

Ali je dodelitev kredita za gradnjo ali obnovo podjetja v okoliščinah, ko je razvrednotenje denarja višje, kot so bančne obresti — privilegij?

Do gospodarske reforme verjetno to ni bil privilegij, saj bi bilo potem preveliko privilegiranih podjetij (in drugih), med reformo in po njej pa bo to prav gotovo privilegij.

Ali so za petdeset ali sto odstotkov višji povprečni osebni dohodki v podjetjih, kjer kljub temu sklad za osebne dohodke lahko predstavlja manj kot trideset odstotkov čistega dohodka — privilegij?

Različno, da in ne. Če vzamemo današnje razmere in možnosti gospodarjenja, potem so takšni osebni dohodki privilegij posameznih podjetij, ki dosegajo zaradi posebnih razmer večji dohodek. Težava je v tem, da Janez ni kriv, da je v slabše idočem podjetju, Peter se pa tudi ni rodil za delo v podjetju, ki gre bolje.

Je delovno mesto v ustanovi — morda ne toliko v podjetju — na katerem imaš kljub nižji izobrazbi in manjši zahtevnosti dela večji dohodek kakor univerzitetni profesor — privilegij?

Analogija s prejšnjim odgovorom.

Je privilegij, če ima kdo možnost kreirati ideologijo, razglašati mite in tabuje, politično diskvalificirati resne izobražence?

Praksa je pokazala, da je to zelo nevaren privilegij.

Je privilegij, če si kdo pridobi večje komfortno stanovanje za neekonomsko najemnino, ko so ob njem hujši socialni primeri?

Prav gotovo je to privilegij.

Je privilegij, če komu hitro določijo želeno lokacijo, poceni zemljišče, ponudijo pomoč delavcev iz lastnega podjetja, ugodnejši prevoz?

Hitro dodeljena lokacija in poceni zemljišče sta navadno zasnovana na enem ali drugem privilegiju, vplivu, zvezah itd. Ker je največkrat tako, potem je to vsekakor privilegij. Ni pa privilegij, če delavci iz podjetja priskočijo na pomoč svojemu sodelavcu, da bi rešil svoj stanovanjski problem.

Svojega mnenja nisem na široko pojasnjeval, vendar mislim, da odgovori kljub temu prispevajo k razpravi »Kaj so in kaj niso privilegiji«.

FRANC BEG

Bralci o reviji

Uredništvo »Teorije in prakse« je konec lanskega leta poslalo večjemu številu naročnikov anketne liste z vprašanji o tem, kaj mislijo o reviji, kako ocenjujejo posamezne rubrike in značilnosti, in s prošnjo za morebitne predloge glede vsebinskega in oblikovnega urejanja revije. Čeprav je od izvedbe ankete minilo nekaj časa, bodo nekateri rezultati ankete in odgovori verjetno še vedno zanimivi tudi za širši krog bralcev.

Anketa je bila anonimna poštna anketa po vzorcu, izbranem po naključju iz kartoteke individualnih naročnikov. Anketo je vrnilo 227 bralcev ali 45% anketiranih; od tega je bilo 219 izpolnjenih anket, 8 pa vrnjenih neizpolnjenih zaradi odsotnosti anketirancev (služenje vojaškega roka, preselitev).

Nad 200 anketnih listov, bralcev, izbranih po naključju, praviloma zadostuje, da se povzamejo sklepi za celotno število bralcev (brez podrobnejših križanj; težava je v tem, da zaradi običajno velikega števila anketnih listov brez odgovora pri poštni anketi ni več zagotovljena slučajnost oziroma reprezentativnost vzorca. Podatki o starosti, izobrazbi, poklicu, dohodkih, času, kako dolgo je kdo naročen na revijo, tistih anketirancev, ki so odgovorili na anketo (v nadaljnjem besedilu kar »anketiranci«), nam vendarle dopuščajo sklep, da struktura anketirancev, če že ne ustreza popolnoma strukturi naročnikov (kar je nemogoče ugotoviti) — vsekakor ni izrazito enostranska; tj., ne kaže izrazite prednosti le ene starostne, poklicne itd. kategorije. Zato na podlagi rezultatov lahko sklepamo o razporejenosti večine bralcev. Nekateri anketiranci iz manjših krajev so izrazili pomislek glede anonimnosti — kar je

tudi razumljivo, ker v majhnem kraju navedba položaja (npr. direktor tovarne) omogoča identifikacijo; to je verjetno tudi vzrok, da nekateri niso navedli poklica oziroma so navedli le zelo splošno kategorijo.

Manjše število anket je bilo poslano tudi kolektivnim naročnikom (šolam, ustanovam ipd.); kakor je bilo pričakovati, je dobila revija od njih manj odgovorov (odgovoril je le vsak tretji): njihovi odgovori kažejo iste značilnosti kot odgovori individualnih naročnikov, zato o njih ne bomo posebej govorili.

1. Po podatkih ankete ima »Teorija in praksa« dokaj raznoliko sestavo individualnih naročnikov:

- kategorije, ki jim je revija blizu po tematiki in poklicu: ekonomisti, pravniki, sociologi, psihologi, socialni delavci (20%);
- vodilni uslužbenci v gospodarstvu in družbenih službah (15,5%)
- prosvetni delavci (po odgovorih bi se dalo sklepati, da je revija med univerzitetnimi delavci premalo razširjena) (13,5%);
- sorazmerno močno je zastopana tehnična inteligenca (13,5%);
- isto velja za kvalificirane delavce oziroma delavce z nižjo strokovno izobrazbo (9,5%). Težko je reči, ali so le-ti v odgovorih preveč ali premalo zastopani v primerjavi z dejansko sestavo bralcev. Znano je — in tudi odgovori pričajo o tem, da raje in bolj skrbno odgovarjajo na ankete kot npr. vodilni uslužbenci ali inteligenca sploh, ki ima že drugače večje možnosti, da izraža svoja mnenja. Kolikor pa gre med naročniki tudi za kampanjsko pridobljene naročnike med komunisti po osnovnih organizacijah, pa je takih naročnikov dejansko več, kot jih je med odgovori na anketo, saj taki na anketo skoraj gotovo niso odgovarjali;
- politični delavci, novinarji (ti prejemajo revijo — kot tudi vodilni uslužbenci in prosvetni delavci — tudi še preko kolektivnih naročilnic ustanov in organizacij) (9,5%);
- študentje, dijaki (8%);
- drugi (10,5%).

Vprašanje o izobrazbi daje takšne slike:

z osemletno šolo ali nižjo strokovno izobrazbo	10%
s srednjo šolo	29%
z višjo šolo ali prvo stopnjo visoke šole	24%
z visoko šolo	36%
brez odgovora	1%

Glede na starost je

11% starih do 25 let,
37% od 25—35 let,
28% od 35—45 let
18% od 45—55 let,
6% nad 55 let.

Morda so zanimivi še podatki o poprečnih mesečnih osebnih dohodkih:

dohodek do 700 N din	11%
od 700—900 N din	14%
od 900—1100 N din	19%
od 1100—1500 N din	29%
nad 1500 N din	25%
2% jih ni odgovorilo	

Članov ZK je med anketiranci 84%, razne družbenopolitične funkcije ima 80% anketirancev.

2. Anketiranci revijo na splošno ugodno ocenjujejo. Ocene so različno dobre, od priznanj brez pomislekov do ugotovitev, da pomeni revija *vendarle* korak naprej, »nov pojav v našem političnem in publicističnem življenju«, čeprav se je še drži frazerstvo, »načelnost«, nestrokovnost in drugi grehi našega političnega življenja. Tipična je ocena, da je »revija pogumna, a morala bi biti še bolj«, da je kritična, a še premalo konkretna. Na vprašanje o kritičnosti revije jih je 43% odgovorilo, da je premalo kritična, 40%, da je dovolj, in 5%, da preveč kritizira. Podobno je razmerje tudi pri drugih dveh vprašanjih o osnovni usmerjenosti revije: 40% anketirancev pravi, da je revija premalo odprta »za različna, pa čeprav nasprotujoča si mnenja«, 32%, da reviji v tem pogledu ni kaj očitati, in le trije odstotki, da se v njej pojavlja preveč različnih in nasprotujočih si mnenj (pač pa nekateri bralci želijo tudi ob objavljanju različnih mnenj več stališč uredništva); 40% anketirancev odgovarja, da revija ne odpira dovolj pogumno novih pogledov na pereča vprašanja in da ni dovolj pogumna pri načrtovanju občutljivih problemov, 30%, da reviji ni kaj očitati, in 3%, da se revija »prehitro, preveč lahkomišno loteva občutljivih vprašanj«. Drugi niso odgovorili ali pa se ne morejo odločiti.

Nekaj značilnih mnenj:

Revija na splošno zadovoljuje. Kar se tiče njenega lotevanja družbene tematike, pa se mi zdi včasih preveč šablonska, oprta na tradicionalizem, določene »avtoritete«, je premalo inventivna v odkrivanju novih idej, sodelavcev in tematik. Revija je korak naprej za slovenske razmere in naj se še bolj razvija v vsestranskega reprezentanta sodobne družbene misli in prakse. (Novinar.)

Pogrešam odkrito polemiko s stališči naših »političnih vrhov«, ki niso vedno življenjska. (Ravnatelj srednje šole.)

Pogrešamo boj mnenj med različnimi pogledi zelo vidnih funkcionarjev ter vidnimi znanstvenimi delavci. (Predsed. ObO SZDL.)

Včasih se zdi, da so nekatere kritične pripombe namenoma povedane bolj prikrito, kot bi bilo možno oziroma kot je bil tudi namen pisca spočetka. Revija je kritična, a bi bila brez škode za ugled — oziroma nasprotno — lahko še bolj... (Pravnik.)

Pozitivno je, da revija nima značilnosti »priročnika« za samoupravno dejavnost. Je podlaga za razčiščevanje problemov. Revija je pogumna, vendar bi lahko še odločneje posegala v vprašanje reforme in reorganizacije ZK. (Strojni ključavničar.)

Vaša revija je potrebna in koristna, zato je prav, da ostane aktualna, vendar napredno znanstveno utemeljena. Bolj naj se loteva vprašanj kulturne politike našega slovenskega prostora. Pričakujem, da bo vpliv revije dovolj močan in da bo spremenil nekatera gledanja in koncepte predvsem pri vodilnih kadrih v SRS. (Prof. sred. šole.)

Nujno je, da ste pogumni. Toda ne vsega kritizirati, ker ni vse slabo. Tudi pohvalite... Nezadovoljen sem, ker kritizirate preveč direktorje. Kot barabel (Direktor-elektroinženir.)

Največje kritike so deležni uvodniki, med katerimi mnogi, tako menijo nekateri, združujejo največ tistega, česar se mora revija čimprej otresti.

V celoti je z revijo zadovoljnih 63% anketirancev, deloma zadovoljnih pa 35%; le en anketiranec je izrazil nezadovoljstvo v celoti. Sami po sebi odgovori na to vprašanje nimajo posebne teže, ker je logično pričakovati, da so naročniki, zlasti pa še anketiranci, ki so odgovorili na anketo, do neke meje zadovoljni z revijo. Pomembnejši so odgovori na vprašanje o tem, koliko je revija anketirancem v pomoč pri samoupravni in družbenopolitični dejavnosti in kaj sicer menijo o tehtnosti in strokovni utemeljenosti prispevkov.

Na vprašanje: »Ali vam je revija v pomoč pri opravljanju kakšne družbenopolitične funkcije«, odgovarjajo anketiranci takole:

v veliko pomoč	5%
v precejšnjo pomoč	37%
nekoliko mi pomaga	35%
zelo malo mi pomaga	2%
nič mi ne pomaga	0,5%
Drugi se ne morejo odločiti ali pa nimajo funkcij.	

Skoraj enaki so odgovori o pomoči pri samoupravnih dejavnostih. Reviji priznavajo, da izvaja svojo politiko in da je že »pred IV. plenumom zastopala pozitivne ideje, kasneje pa da ni zašla v splošno razširjeno kritikastrstvo,« čeprav ji nekateri očitajo, da še vedno »preveč sledi in čaka, namesto da bi bila vsaj pet minut pred centralnimi komiteji«.

Prispevki so dovolj tehtni in strokovno utemeljeni

v veliki večini za	16% anketirancev,
v večini za	56%,
okrog polovice	23%;

da je takih člankov bolj malo ali celo zelo malo, pa menijo trije odstotki anketirancev.

3. Kot kaže že naslov revije, je »Teorija in praksa« po eni strani usmerjena v (obsežnejše) teoretično obravnavanje družbeno-ekonomskih, političnih in socialnih vprašanj, loteva pa se tudi filozofske in širše kulturne problematike, po drugi strani pa v bolj konkretno obravnavanje vprašanj našega družbenega življenja. Tudi med bralci sta opazni dve težnji v željah glede usmerjenosti revije: ena, ki izhaja iz obtožb o (še) preveliki odmaknjenosti revije od žgočih aktualnih vprašanj, se kaže v zahtevah, naj piše revija »iz prakse za prakso«, čimbolj konkretno, neposredno, dostopno; druga, manj številna, se odločno zavzema za višjo teoretično raven revije. (*»Čas je za teoretično obravnavanje problemov — revija je zanemarjala estetska in filozofska kritična stališča do kulture, umetnosti, znanosti, pedagogike.« — Profesor srednje šole.*)

Odgovori na vprašanje: »Ali se vam zdi, da je v reviji preveč daljših, strokovno pisanih razprav, ali pa narobe, preveč kratkih aktualnih zapisov, glos in komentarjev«, govorijo v jedru vendarle v prid sedanji razporeditvi; zanj se je odločilo 55% anketirancev, 22% se jih je izjavilo proti prevelikemu številu dolgih razprav, šest odstotkov pa meni, da je preveč kratkih zapisov. Enotne pa so si pripombe v želji po strokovnosti, znanstvenosti in utemeljenosti vseh prispevkov, kar da je doslej še marsikdaj pešalo. Več anketirancev se zavzema za to, da bi pritegnili k reviji čimveč strokovnjakov in znanstvenih delavcev. Tudi odgovori na vprašanje: »Ali posežete kdaj po kaki starejši številki revije, da bi znova prebrali kak članek«, govori proti temu, da bi bila revija zgolj aktualistično usmerjena (24% anketirancev »pogosto« poseže po starejših številkah, 64% »včasih« in le 12% »nikoli«).

4. Čeprav 70% anketirancev meni, da so prispevki v »večini« ali »veliki večini« dovolj jasno in razumljivo pisani, in le 8%, da je takih »malo« ali celo »zelo malo«, so vendarle prav opazke in kritike na račun stila in jezika, zlasti prepogoste uporabe *tujk*, najbolj številne. (*»Avtorji naj se bolj uveljavljajo z vsebino in ne s terminologijo.«*)

»Mnogi članki so včasih preveč papirnato in neprizadeto napisani — s formalne strani me moti nedognanost izraza in oblike. V tem so literarne revije pred »Teorijo in prakso«. (Direktor gimnazije.)

Številne pripombe in predlogi se zavzemajo za čim večjo racionalizacijo s prostorom (in časom bralcev): *»Bistvo dognanja, novost, odkritje, sukus svojih razmišljanj, rezultat analiz, predlog ali priporočilo naj avtor takoj za naslovom prikaže v kratkem povzetku (ni mogoče in ni več danes res, da bi moral vsak vse prebrati, to je samoljubje, ki želi luksuzno razpolagati z dragocenim časom svojih bralcev).«* (Agronom-univ. prof.)

To potrjuje tudi dejstvo, da med bralci revije prevladujejo taki, ki načelno preberejo le prispevke s področja, ki jih zanima (56%), ne pa vse revije »kot take«. V prid racionalizacije časa nekdo tudi predlaga, naj bi revija prinašala zgoščen kronološki

prikaz važnejšega mednarodnega in domačega političnega dogajanja.

5. S tehnično ureditvijo je večina (95%) zadovoljna; nekateri bi želeli primernejšo obliko in papir za vezavo, poživitev s skicami, vinjetami ali slikami (kot »Problemi«).

6. Glede vsebinske usmerjenosti revije se največ anketiranih ogreva za to, da bi več prostora in pozornosti posvetili »aktualni notranjepolitični gospodarski problematiki« (127) in »temeljnim teoretičnim vprašanjem našega družbenega razvoja« (105); druga področja so dobila naslednje število »glasov«: sociološko področje 68, kultura in kulturna politika 53, mednarodno delavsko gibanje 40, zunanjepolitično področje 39, filozofija 26.

Med rubrikami najbolj redno prebirajo uvodnike in aktualne intervjuje (le 5 anketirancev pravi, da jih sploh ne bere), najmanj pa prikaze knjig, beležke o revijah in bibliografijo; tega sploh ne bere 50 do 65 anketirancev.

Anketiranci navajajo še vrsto konkretnih tem, ki naj bi jih revija obravnavala: položaj šolstva v družbi, odnosi med ljudmi, morala in vrednote v naši družbi, gospodarstvo socialističnih dežel, deformacije pri delitvi po delu, demokracija v naši praksi na raznih ravneh, migracija, stanje na kmetih, nacionalni ponos, sociologija družine itd.

7. Naročniki »Teorije in prakse« redno bero največ še »Naše razglede« (87 anketirancev) in »Komunist« (80 anketirancev) (niso upoštevani »Delo« in časopisi kot »TT«, »Pavliha«, »Nedeljski Dnevnik« itd.); zelo malo jih je naročenih oziroma redno spremlja druge revije: »Problemi« (10 oz. 11), »Sodobnost« (13 oz. 2), »Socializam« (3 oz. 4), »Dialogi« (3, 2).

Križanj posameznih vprašanj nismo izvedli, ker bi bilo število odgovorov v posameznih kategorijah premajhno, da bi dopuščalo kakršnokoli statistično korektno sklepanje.

MARKO KERSEVAN

Samoupravljanje in mezdna miselnost

I

Samoupravljanje je skorajda že postalo sestavni del naših življenjskih potreb, četudi še ni zaživelo v svojem pravem bistvu. Mislim, da vzrok za tako stanje ni samo nedodelanost sistema, kot to nekateri trdijo, temveč tudi miselnost ljudi. Namesto da bi z njo vedno in povsod računali, smo se ob raznih nepravilnostih raje zatekali k utvaram (kot zgolj premajhna materialna podlaga, obrobna vprašanja), s katerimi smo dostikrat slepili sebe in tudi druge. Nekritičen in večkrat celo brezbrizen odnos do negativnih pojavov v samoupravni praksi ter odklonilen in sektaški odnos do tistih, ki so nanje opominjali, sta širjenje in poglobljanje deformacij pri uresničevanju samouprave naravnost vzpodbujala.

Ker mislim, da je tako pojmovanje samouprave škodljivo, bom skušal z nekaterimi ugotovitvami in spoznanji vzbuditi zanimanje za bolj stvarno in kritično obravnavo samoupravne prakse.

Samoupravljanja ne pojmem samo kot sistem, ki naj omogoči neposredno udeležbo proizvajalcev pri odločanju o vseh pomembnih vprašanjih pri ustvarjanju, delitvi in potrošnji ustvarjenih dobrin, temveč tudi kot sistem, ki naj omogoči in zagotovi svoboden in celovit razvoj sleherne osebnosti in bolj poglobljene in pristnejše odnose med ljudmi. Zato menim, da lahko iščemo razloge za tako počasno uveljavljanje samouprave tudi pri ljudeh — v njihovi miselnosti oziroma nazorih, in manj v nedodelanosti sistema. Sistem lahko le omogoča in vzpodbuja, ne more pa zagotoviti uresničitve ciljev. To lahko store le ustrezno organizirani in motivirani ljudje, ki vidijo v skupnih ciljih tudi možnost za uresničitev svojih teženj in potreb. Še več, menim celo, da prav povečevanje sistema, ki je včasih prehajalo že v fetišiziranje, dokazuje, da pri iskanju in utemeljevanju lastnih družbenih rešitev kaj lahko pozabimo na potrebno mero kritičnosti in na dialektiko.

Če bi na ljudi gledali bolj stvarno in dialektično, bi pravilneje ocenjevali pomembnost tistega, kar jim je prirojeno,

in tistega, kar so pridobili v času oblikovanja svoje osebnosti. Laže bi razumeli človeške stiske in reagiranja, ki so odsev protislovij med njihovimi potrebami in možnostmi, med željami in priložnostmi ter med njihovim notranjim svetom od včeraj in svetom, ki ga pravkar doživljajo. Ta včerajšnji svet pa je večina sedanjih upravljavcev doživljala na podlagi vtisov in spoznanj, ki so bila veliko bolj neugodna od teh, v katerih »zori«¹ povojna generacija.

II

Prve vtise o svetu, ki ga obdaja, in o odnosih med ljudmi dobi človek v družinskem krogu. Večina družin je bila v tistih časih patriarhalno urejena. Marsikje je tako še sedaj kljub proklamirani enakopravnosti. Središče oziroma osrednja oseba družine je bil oče. Njegova avtoriteta je bila zato, ker je bila od njega materialno odvisna cela družina, skoraj neomejena. O vseh najpomembnejših stvareh je odločal sam in kar je odločil, je bilo za vse družinske člane zakon. V takih razmerah tudi otroci kaj kmalu spoznajo, da obstaja povezava med položajem, denarjem in avtoriteto, ter da avtoriteta ni odvisna od moralnih vrednot, temveč skoraj v celoti od materialnih sredstev. V večini družin, še posebej v tistih, ki so bile bolj krščansko usmerjene, je bilo vedno prisotno reklo, da mora biti žena pokorna možu, in pogovor, da je treba vzgajati otroke v strahu božjem. Taka vzgoja omejuje ljudi pri uveljavljanju njihovih hotenj in potreb; namesto samozavestnih ustvarja omahljive, ponižne, zagrenjene ali uporne ljudi. Si morda lahko s tem razložimo, zakaj še sedaj toliko ljudi vidi na zemlji »bogove«, na katere gledajo tako ponižno, s precejšnje oddaljenosti in z ohlapno mero kritičnosti.

Pomembno vlogo pri oblikovanju osebnosti je imela (menda jo še ima) katoliška cerkev. Ta je v šoli in cerkvi oznanjala ponižnost in trpljenje kot vrednoti, zaradi katerih bodo ljudje zveličani. Nasprotno pa je bila nepokorščina cerkveni in posvetni oblasti obsojena na večno pogubljenje. »Prenašajte torej ponižno vse tegobe in krivice, ne iščite plačila in zadoščenja na tem svetu, kajti nehvaležnost je plačilo tega sveta.« Modrost teh oznanjanj »resnic«² je marsikdo lahko spoznal tudi v sedanji družbeni ureditvi.

Posebno velik vpliv na oblikovanje človekove osebnosti ima šola. Tudi ta s svojimi vzgojnimi in izobraževalnimi prijemmi ni ustvarjala samostojnih osebnosti. Dvom o resničnosti in pravilnosti tistega, kar je razlagal profesor, so ocenjevali

kot svojeglavost in napuh. Tega pa šola ni mogla trpeti, zato je bilo treba »krivce« kaznovati. Merilo znanja in avtoritete je bil profesor, ne pa njegovo dejansko znanje in ugled. Neenakost pri ocenjevanju, privilegiji premožnejših učencev in tistih iz »boljših družin«, telesne kazni, poniževanja revnejših itd. so porajali miselnost, da se je treba prilagoditi, četudi za ceno lastnih nazorov. Morda je prav šola precej prispevala k temu, da še sedaj mnogi »mislijo« in govorijo tako, kot je pogodu tistim, od katerih so odvisni; zakaj, kar se Janezek nauči, to Janez zna.

Če k tem izkušnjam dodamo še vtise o obnašanju ljudi v času gospodarske krize, o odnosu do viničarjev in dninarjev ter doživljanje ponižanj in groze med vojno, dobimo šele pravo predstavo o pogojih, pod katerimi je oblikoval svojo osebnost precejšen del sedanjih upravljavcev.

Tisti, ki so odslužili vojsko, so si spoznanje o nujnosti slepega podrejanja in zatajevanja osebnih potreb še bolj utrdili. Marsikoga so vsaj za določen čas prepričali, da nima kaj misliti, ker to opravljajo namesto njega drugi. Nekaterim je to ravnanje ostalo v navadi še sedaj. Morda prav od tod izvira smisel za »užitek«, ki ga doživljajo mnogi, kadar neprizadeto poslušajo govore drugih.

Tudi delo v družbeno političnih organizacijah ni prispevalo dovolj k ustvarjanju samostojnih in sproščenih ljudi. Direktivnost in avtoritativnost, vztrajanje pri doslednem izvajanju sklepov, ki so jih določili drugi, in zatajevanje osebnih potreb na račun višjih smotrov (katerih dostikrat sploh nismo razumeli), vse to je naša spoznanja o podrejanju še bolj utrdilo. Kasneje, ko je bil vpeljan demokratični centralizem, se prav zaradi vztrajnosti človeške miselnosti odnosi niso bistveno spremenili. To potrjuje tudi dejstvo, da so bili sklepi o demokratizaciji v ZK, sprejeti že na VI. kongresu in kasneje v programu ZKJ, natanko določeni, da pa se niso hitro in dosledno izvajali. Nič ni torej čudno, če so bili tisti, ki so se borili za uveljavljanje boja mnenj pri raznih političnih rešitvah, dostikrat spoznani za demagoge, politične iztirjence, sektaše in frakcionaše.

III

Vsa ta spoznanja so sestavni del miselnosti tako imenovane predvojne generacije. Osrednja vsebina te miselnosti je spoznanje, da v življenju povsod in vedno obstajajo avtoritete, od katerih smo stalno odvisni, da je avtoriteta združena

s položajem v družbi, z denarjem in oblastjo nad stvarmi in ljudmi. Zato jo moramo spoštovati, čeprav s tem nasprotujemo samemu sebi, kajti edino tako lahko uspevamo in se najlaže prebijemo skozi življenje. Tisti, ki ne mislijo tako, so bili še vedno tako ali drugače kaznovani za svojo lahkomišelnost. Tudi to je ljudem še en dokaz, da je najbolje biti ponižen, če hočeš, da boš dolgo živel in da ti bo dobro na zemlji. Tej miselnosti lahko rečemo tudi mezdna miselnost. Delavec prodaja svojo delovno zmožnost, skuša jo prodati čim dražje, s čim manjšim naporom, oprijema se tudi špekulacij, pripravljen je prenašati celo ponižanja in krivice. To dela zato, ker le tako lahko uveljavlja svojo osebnost, čeprav enostransko. Povsod drugod je namreč omejevan in onemogočen. Ne smemo se torej čuditi, če ljudje v takih razmerah posvečajo svoje sposobnosti edino pridobivanju denarja. Vedeti moramo namreč, da je denar splošno merilo vrednosti, torej tudi merilo vrednosti človeka, po tistem znanem pravilu: »kolikor denarja imaš, toliko veljaš«. Želje po denarju po navadi niso odsev eksistenčnih potreb, temveč so le kompenzacija za omejevanje potrebe in težnje na drugih področjih. To potrjujejo tudi ugotovitve sociologov, ki dokazujejo, da mezdna gibanja v večini primerov niso odsev denarne stiske, temveč neureničenih potreb, omejevanja, poniževanja itd.

Morda se bodo zdela marsikom moja razmišljanja preveč črno bela in enostranska. Toda ko sem iskal odgovore na ravnanje ljudi v samoupravnih organih, sem vedno znova prihajal do spoznanja, da iz njih govori preteklost — tisti svet od včeraj. Ta pa jih tudi ovira pri vživljanju v drugačne razmere, ki jih sicer daje samouprava. Zato toliko nesproščenosti, neodkritosti, taktiziranja in nepremišljenega podreja nja. Sedanja mladina (imenovana tudi povojna generacija) gleda na ta naša ravnanja precej kritično. Ker jih po navadi pravilno razpozna in ocenjuje, ji to nemalokdaj zamerimo. Zato jo, če se le da, pri vključevanju v samoupravo »odrivamo« kot nezainteresirano, neusposobljeno, premalo resno in podobno.

IV

Oglejmo si še, kako se mezdna miselnost izraža pri delu samoupravnih organov. Kmalu po uvedbi samouprave so nekateri spoznali, da lahko samoupravo uporabijo v svojo lastno korist. Videli so, da v ljudeh še vedno prevladuje mezdna miselnost, da družba daje samoupravi veliko podporo in veljavo ter da zadošča že, če si uradno (navzven) za samo-

upravo. Zato smo v mnogih kolektivih naleteli na zelo močno razvito samoupravno zakonodajo (teorijo) in stare izkoriščevalske odnose v vsakdanji samoupravni praksi. To ugotovitev nazorno ilustrirajo mnogi primeri samovolje na področju delovnih razmerij, materialna okoriščenja v denarju, storitvah in materialu. O teh primerih pišejo včasih celo v naših časopisih precej odkrito, toda dostikrat preveč senzacionalno, brez ugotovitve pogojev in globlje opredelitve izvorov in nosilcev negativnih pojavov. Ali nima morda zahteva po množici samoupravnih aktov svoj izvor v bojazni, da bi bili sicer ljudje izpostavljeni kljub samoupravljanju, vsemogočim oblikam izkoriščanja, trpinčenja in poniževanja?

V takih razmerah smo v prenekaterem podjetju priča nastajanja posebne vodilne skupine, ki jo sestavljajo demokratično izbrani »vidnejši« predstavniki samoupravnih organov in družbeno političnih organizacij. Če se k tej »eliti« posreči pridružiti še katerega od vplivnih predstavnikov politike ali uprave zunaj podjetja, dobimo zelo homogeno in udarno skupino, ki jo še tako prodorna samouprava ne more obvladati. Samoupravljanje postane burka, objektivnost zvođeni, subjektivna mišljenja »elite« postanejo čez noč edino objektivna in splošno priznana, samoupravna zakonodaja pa spoznana za okorelo in premalo uporabno pri razreševanju konkretnih primerov.

Povsod tam, kjer vlada tako organizirana »elita« ali druge neformalno organizirane skupine (klike), se ob vsakokratnih volitvah v samoupravne organe pojavljajo težave. Ljudje se skušajo izogniti kandidiranju z najrazličnejšimi izgovori. Ne gre toliko za nepripravljenost kot za spoznanje, da vse skupaj nima nobenega smisla, ker so vse stvari že vnaprej odločene, ali pa je v ozadju tudi strah, da bi zaradi razlaganja svojih stališč in mišljenj kasneje občutil posledice. Nekateri pristanejo na kandidiranje tudi zaradi ljubega miru, četudi se jim to upira. Ti se nato pridružijo tistim, ki pasivno in kot glasovalna gmota spremljajo zasedanje samoupravnih organov. Spretno, premišljeno ali po občutku pretehtajo, kdaj se jim splača poseči v razpravo in kako, da se ne bodo komu zamerili. Dobro vedo, kdaj se morajo zasedanju izogniti ali kdaj z zasedanja oditi hitro in neopazno. Če pogledamo v zapisnike samoupravnih organov, bomo lahko na objektivni način spoznali, kako majhen odstotek članov (navadno vedno isti) se udeležuje razprav in kako sorazmerno velik del članov je opravičeno ali tudi neopravičeno odsoten na zasedanjih, še posebno takrat, kadar so na dnevnem redu obsežne, neprijetne ali zahtevne zadeve. Če bi vsa ta leta, ko smo za take po-

jave vedeli in se o njih tudi zasebno pogovarjali, posvetili njihovi raziskavi toliko intelektualnih sil, kolikor smo jih posvečali nekritičnemu propagiranju samouprave, bi sedaj lahko te pojave bolj natanko spoznavali in določali.

V

Da bi samouprava v prihodnje bolj široko in poglobljeno zaživela, da bi razkorak med teorijo in prakso postajal čedalje manjši, je treba po mojem mnenju vpeljati nekaj sprememb. Med njimi se mi zdijo najpomembnejše naslednje:

— Z večjo javnostjo dela v samoupravi odpraviti iz naše prakse izgovarjanja na poslovne skrivnosti, poslovno strategijo, višje interese, interese domače hiše, konkurenco. Za njimi se dostikrat skrivajo samovolja in osebni interesi. Skrivnosti, ki ta izraz objektivno zaslužijo, je treba ponovno proučiti in natanko določiti, katere so, za koga so in za koga niso več skrivnosti.

— Odpraviti iz našega dnevnega časopisja tiste članke o samoupravljanju, ki so napisani v pretiranem zanosu in v slogu, ki baje navdušuje in mobilizira, dejansko pa ne prepriča, temveč le odbija. Namesto takih člankov bi kazalo bolj kritično in analitično ter manj senzacionalno in suhoparno (zgolj informativno) obveščati bralce tudi o negativnih pojavih in o tako imenovanih naplavinah samoupravnega toka. Če uredništva in izdajatelji menijo, da tak predlog ni sprejemljiv, prepustimo tudi v prihodnje to področje večernim in tako imenovanim bulvarskim časopisom.

— Politične organizacije v podjetjih, predvsem pa v komunah morajo zagotoviti in omogočiti večjo svobodo govora in boj mnenj. Odločno in dosledno je treba obračunati s posamezniki ali skupinami, ki dušijo samoupravo, boj mnenj in uveljavljanje naprednih idej. Pri tem bi kazalo opustiti apriorna naziranja, da je vedno napredno tisto, kar podpirajo večina ali vodstva samouprave in političnih organizacij, ter da je treba zato stvari najprej nepristransko raziskati in šele nato opredeliti in oceniti.

— Zagotoviti resnično samostojnost sodstva in s tem jamčiti tistim, ki se bodo zatekali k uporabi tega sredstva za uveljavljanje diktature proletariata, nepristranost in zaupanje. O vplivih UDV na sodstvo smo slišali marsikaj, o vplivih vodstev in drugih vidnih oseb iz vodstev politično teritorialnih organov in republiških organov lahko le slutimo, domne-

vamo ali v posameznem primeru celo trdimo, toda brez oprijemljivih dokazov.

— Dejansko (ne z resolucijami, priporočili ipd.) pričeti s sistematičnim izobraževanjem delavcev. Nizka izobrazbena raven ne samo da onemogoča večjo udeležbo posameznika pri odločitvah, temveč tudi vulgarizira vrednost strokovnega dela in omogoča porajanje elit in skupin s posebnim družbenim ali zgodovinskim poslanstvom. Družbene vede, kot sociologija, družbeni sistem SFRJ, politična ekonomija, bi morale postati sestavni del predmetnikov tudi na tehniških šolah in fakultetah.

Dejstvo, da moja razmišljanja niso podprta s statističnimi podatki (ker ne vem, da bi obstajali) prav gotovo delno škoduje objektivnosti tega sestavka. Vendar menim, da je to pomanjkljivost mogoče vsaj delno odpraviti, če temeljijo razmišljanja na večletnih opazovanjih. Tega pa sem se pri pisanju članka vseskozi oprijemal.

FRANC KRIZAJ

Ljubljana v širšem konceptu komunalne samouprave

Sprva, v prvi polovici leta 1965, smo govorili samo o gospodarski reformi. Kmalu nam je postalo jasno, da tako zajetni premiki v gospodarski sferi niso mogli dolgo ostati brez vpliva na našo celotno družbeno strukturo. Zato smo začeli govoriti, in danes že na splošno govorimo, o gospodarski in družbeni reformi.

Zato ni prav, da so pri tem ostajala vprašanja teritorialne družbenopolitične organizacije, ki se kajpak tudi ne morejo umakniti vplivom gospodarske reforme, bolj ob strani. Obravnavala so se, z izjemo aktivnosti Stalne konference mest Jugoslavije, bolj periferno. Besedo komuna, ki je bila prej tako aktualna, je bilo zadnja leta le malo slišati na kongresih, plenumih in skupščinah naših poglavitnih političnih organizacij.

Ni čuda, da se je zato začela v raznih oblikah pojavljati in ponavljati dilema, ali je ta občina, ki ji je brez dvoma dala družbenogospodarska reforma malo drugačen vsebinski in delovni okvir, še tista komuna, kakršno so imeli v mislih sestavljalci ustave iz leta 1963. Besedo o taki dilemi — nobena smisla nima, da se je molče izogibljemo — smo v zadnjih dveh letih večkrat slišali, zdaj kot besedo zaskrbljenosti za usodo naše osnovne družbenopolitične skupnosti, zdaj kot besedo ugotavljanja logične posledice, ki so jo povzročili znani premiki, najprej zgolj gospodarski, potem družbenogospodarski in družbenopolitični in nazadnje tudi izrazito politični.

V gradivu Stalne konference mest Jugoslavije, zbranim pod naslovom »Položaj komune v novih pogojih«, je npr. izražena dokajšnja zaskrbljenost, češ da se pojem občine-komune umika v okvire klasične občine, ki jo poznamo iz upravno-političnih sistemov zahodnih demokracij.

Če je taka zaskrbljenost upravičena, potem je tudi upravičeno opozorilo vsem, ki posegajo po pravicah in dolžnostih uzakonjene družbenopolitične fiziognomije občine-komune. Če pa je taka zaskrbljenost odveč, potem se je je treba zne-

biti in si razložiti, kaj se pravzaprav godi, in to dogajanje opravičiti s stališči intencij naše družbenogospodarske reforme.

Že takoj, ne da bi kaj več premišljali — zato naj bo to povedano v samem uvodu k temu razmišljanju — pa lahko sklenemo, da je zaskrbljenost za občino in komuno tem večja, čim več je ostankov pojmovanja občine kot upravno-teritorialne enote predsocialističnega tipa, občine kot podaljška države, in čim več je teženj po zapiranju občine, njenega družbenega in gospodarskega življenja ter interesov samih občanov v njen teritorialni okvir.

Namen tega prispevka je v zrcalu take dileme pokazati in pregledati problematiko in težnje komunalne samouprave v mestu Ljubljani, pojmovanem kot odprti skupnosti sredi širših družbenopolitičnih, komunalno-upravnih in komunalno-gospodarskih formacij.

Med občino in republiko

Leta 1965 je SR Slovenija, predvsem zato, da bi se bolj utrdila občinska samouprava, odpravila okraje, ki jih ustava SRS predvideva kot družbenopolitične skupnosti medobčinskega značaja. Tega ni razumeti tako, da med občino in republiko ne more biti samoupravnih ali družbenopolitičnih formacij. Taka razlaga odprave okrajev bi lahko podprla pojave teritorialnega zapiranja občin na eni strani in republiškega centralizma na drugi, kar bi prej ali slej nasprotovalo samoupravnim, integracijskim in drugim naprednim razvojnim procesom v družbi in gospodarstvu, saj ima vsako teritorialno zapiranje to neogibno posledico, da se krepijo etatiistični odnosi znotraj in zunaj samoupravne ali družbenopolitične skupnosti. Prav tako bi taka razlaga zanemarila dejstvo, da imajo posamezne družbene dejavnosti objektivne značilnosti, katerih narava, metode in smotri zahtevajo njim prilagojeno izbiro prostora, v katerem naj jih spoznavamo, organiziramo in razvijamo.

Odkar smo odpravili okraje, pripisujemo le občini in republiko značaj družbenopolitične skupnosti, skupnosti, ki poleg elementa samoupravnosti vsebuje tudi element oblasti. Ker ima potemtakem organe oblasti le družbenopolitična skupnost, bi se morala pravzaprav *vsaka pravica in dolžnost družbenopolitične skupnosti, ki se prenaša v širši prostor, kot je občina, in v ožji prostor, kot je republika, prekvalificirati v samoupravno funkcijo*, s tem pa bi moral odmreti ustrezeni del funkcije oblasti družbenopolitične skupnosti, do-

kler tudi ta ne odmre kot izpostava države. Očitno taka prekvalifikacija že poteka na področju financiranja (bančništvo), na področju stanovanjskega gospodarstva, socialnega zavarovanja, zaposlovanja, izobraževanja.

Za večjo stabilnost družbenopolitične organizacije zares ni zadosti opirati se samo na družbenopolitična načela o odnosih med ljudmi, marveč je treba težiti k integraciji teh načel z objektivno naravo posameznih družbenih dejavnosti ter prostorov, v katerih ljudje prebivajo in delajo. Posamezna družbena skupnost lahko vsestransko zaživi le v enovitosti prostora, ki ga določajo skupni interesi ljudi, ki tam prebivajo. Ti interesi niso na vseh področjih družbenega življenja enaki, pa tudi vsako področje družbenega življenja ima svojo naravo, zato so lahko tudi prostori, v katerih si jih družba zadovoljuje, različni.

Naš sistem pozna tele pglavitne družbene skupnosti: krajevno skupnost, občino, skupnost mesto, medobčinske komunalne skupnosti, narodno skupnost.

Skupnost največje integracije samoupravljanja in oblasti so družbenopolitične skupnosti, v Sloveniji občina in republika. Po svoji notranji naravi in ustvarjalni moči pa so prej ko slej najmočnejši dejavniki družbenega in gospodarskega življenja: *delovna organizacija, skupnost mesto* (pri tem mislimo na mesto z območjem dnevne migracije prebivalstva, na skupnost največje integracije družbenega življenja in dela, materialne osnove in družbene vrhnje stavbe), *narodna skupnost*.

V jedro te problematike sodi torej tudi vprašanje najustreznejše družbenopolitične organizacije v prostoru večjega mesta in njegovega gravitacijskega območja. Če hočemo biti pri tem zvesti načelu o »upravljanju stvari«, moramo tudi tu pripoznati naravo, nasprotja in samorodne razvojne težnje posameznih kategorij v profilu mesta in njegovega gravitacijskega prostora in, če je to v interesu napredka, vsako od teh kategorij priznati kot podlago za ustrezne oblike samoupravljanja in njej ustrezno materialno osnovo, ne da bi pri tem težili k izravnavanju objektivnih okoliščin v posameznih delih imenovanega profila, ki so prav zaradi svojih razlik in nasprotij nenehni pospeševalci napredka.

Prostor skupnih interesov

Zgodovinski razvoj in naš sistem sta z nedvomno objektivno nujnostjo prostorsko opredelila republiko, tako da je njena prostorska opredeljenost v okviru jugoslovanske države

stabilna. Prostorska opredeljenost občine, se pravi nanaša upravno-teritorialna razdelitev, pa se ne more pohvaliti s posebno objektivno pogojenostjo, saj se ni mogla spreminjati vzporedno z razvojem našega družbenogospodarskega življenja, z razvojem sodobnih komunikacijskih sredstev ter z razvojem in vplivom epicentrov urbanizacije.

Kljub takim ugotovitvam je seveda jalov vsak poizkus razdeliti ozemlje republike na takó zaokrožene teritorialne enote (na primer — »regije«), da bi njih okvir ustrezal vsem oblikam življenja in dela, vsem organiziranim dejavnostim hkrati. Neuspešnost takih poizkusov ima za posledico, poleg bojazni, da občina zgublja svoje ustavne pravice, tudi regionalistične občutke o nerazvitosti in zapostavljenosti.

Današnja shema komunalne samouprave v ljubljanskem vplivnem prostoru vsebuje tele pojme (družbeno-politične in prostorske):

1. *krajevna skupnost* — (soseska),
2. *občina* — (urbanistično zaokrožen del mesta),
3. *mesto* kot samoupravna skupnost — (mesto kot urbana aglomeracija),
4. skupnost 5 občin — (mesto z ožjim gravitacijskim območjem),
5. *medobčinske skupnosti*: socialno zavarovanje, izobraževanje, zaposlovanje itd. — (mesto s širšim gravitacijskim območjem).

Ugotavljanje prostorskih kategorij v profilu mesta in njegovega gravitacijskega območja nas nezadržno navaja k temu, da bi preverili, ali je sedanja upravno-teritorialna razdelitev ustrezna, k vprašanju, ali je taka delitev najboljša za razvoj in napredek mesta in njegovega vplivnega območja.

Ne glede na trditev, da je treba ustanavljati medobčinske skupnosti na področju družbenih dejavnosti vsakokrat v njim ustreznem prostoru, se nam vendarle ponuja osnovna opredelitev dveh prostorov, na katero naj se naslanja družbenopolitična ureditev v ljubljanskem prostoru: prostor mesta, to je prostor dnevne migracije med krajem prebivanja in krajem dela, to je mesto z ožjim gravitacijskim območjem, prostor, ki približno ustreza območju petih ljubljanskih občin, in prostor občasne migracije, mesto s širšim gravitacijskim območjem.

Nedvoumno lahko zatrdimo, da si ni mogoče v prostoru, kjer bo kmalu prebivalo 250.000 prebivalcev, kolikor bi jih štela Ljubljana, če bi razširila svoje območje do zunanjih meja petih občin, zamisliti zadovoljive organizacije komunalne samouprave, ne da bi ta prostor delili na manjše samo-

upravne enote. In dalje — kakršnekoli bi bile te samoupravne enote po svojem imenu in po svoji statutarini vsebini, si bo le-te *med seboj prirejene, ne pa podrejene ali nadrejene, si bodo med seboj delile družbenopolitično vsebino pojma komuna*, kolikor je ne bo absorbirala čedalje večja samoupravnost delovne organizacije.

Ne sme nas motiti nehomogenost organizacije komunalne samouprave, h kateri nas navaja diferenciacija prostorov, v katerih naj posamezni samoupravni mehanizmi kar najbolj naravno delujejo. Le pripadnost občana — ne samo eni, marveč več funkcijsko opredeljenim skupnostim — oblikuje te skupnosti, pa čeprav prostorsko določene, kot *odprte skupnosti*, in ruši etatiistične navade v njihovi notranjosti in v njihovih medsebojnih odnosih.

Ureditev komunalne samouprave v Ljubljani se opira na določila ustave iz leta 1963. Seveda bi bilo docela neskladno z bistvom naše socialistične ureditve, če bi ustava za organizacijo komunalne samouprave v mestih predvidela drugačne odnose kot so odnosi, ki veljajo za komunalno samoupravo nasploh. Zato je o specifičnih vprašanih medobčinskih formacij in komunalne samouprave v mestih, ki imajo več občin, ustava prav redkobesedna, s tem pa je seveda dala večjo svobodo samemu razvoju, zakonodajalcu in statutom mestnih in medobčinskih skupnosti. Prvotni zakon o mestih, ki so razdeljena na občine, se opira na načelo, da je lahko družbenopolitična skupnost samo občina, mesto kot samoupravna skupnost pa prevzema tiste občinske zadeve, ki so skupnega pomena za mesto, ni pa družbenopolitična skupnost.

Le priznavanje narave stvari, namreč, da je mesto neločljivo od svojega ožjega gravitacijskega območja, in pridobljene izkušnje v organizaciji in metodah lokalne samouprave nas navajajo k pravim sklepom. Ustava pravi, da se v občini *ustvarjajo in uresničujejo oblike družbenega samoupravljanja, iz katerih izhajajo organi*, ki izvršujejo funkcije oblasti. Po tezi, na kateri je zgrajen prvotni zakon o mestih, bi se tedaj reklo, da je občinska skupščina v mestu i organ samoupravljanja i organ oblasti, mestna skupnost pa organ samoupravljanja.

Preizkušanje ustavnih načel v praksi sami je pokazalo, da lahko družbenopolitična skupnost vsestransko zaživi v enovitosti prostora, v katerem občan prebiva in dela — kot pravi ustava — v območju, *ki je povezano s skupnimi interesi*, v enovitosti prostora, kjer je občan i proizvajalec i potrošnik, ker samo tu organi njegove samoupravne skupnosti lahko usklajujejo interese občana-proizvajalca in občana-po-

trošnika. Če imamo pred očmi, da ima npr. občina Ljubljana-Center več zaposlenih, kot ima prebivalcev, če upoštevamo, da pride v Ljubljano vsak dan na delo približno 20.000 ljudi iz neposredne okolice, potem lahko tudi sklepamo, v katerem prostoru se manifestirajo skupni interesi in v katerem prostoru je treba usklajevati interese občana-proizvajalca in občana-potrošnika. Če razumemo funkcijo oblasti kot *predpisovanje družbenih norm, ki so za družbeno skupnost tako važne, da uporabljajo metode prisiljevanja, je tudi razumljivo, da lahko pride do diskriminacije med pravicami in dolžnostmi državljanov, če se družbene norme ne bi predpisovale v prostoru, kjer le-ta živi in se giblje med mestom prebivanja in mestom dela.*

Ne smemo pozabljati, da se z razvojem sodobnih komunikacijskih sredstev (v Ljubljani ima danes osebni avto in televizor vsak osmi prebivalec) nesluteno širi prostor, v katerem občan prebiva in dela, saj mnogi občani delajo onkraj odprtih meja, čeprav imajo svoje prebivališče še vedno v domači občini. Ustava je zagotovila občanu pravico do svobodnega gibanja in nastanitve. Naš občan ima čedalje več materialnih možnosti, da uveljavlja in uživa take v ustavi zapisane pravice. S tem se tudi interesi občana razširjajo prek meja njegove matične občine. Čedalje več svojih interesov rešuje občan zunaj občine, ne samo v občini in mestu, tudi drugje.

Občina — komuna

Menim, da je sklicevanje na ustavo, kadar govorimo o dilemah komunalne samouprave v Ljubljani, malo pretirano, posebno takrat, ko z ustavo v roki branimo nedotakljivost občinskih pristojnosti in, sklicujoč se na ustavo, izražamo dvome o skladnosti samoupravne organizacije mesta z ustavnimi določili o občini. Govorimo tako, kot da je občina že z ustavo tako dokončno opredeljena, da je treba le braniti njeno pristojnost, ne pa naprej in naprej proučevati in razvijati njeno vsebino. Ko pa pregledujemo gradivo, ki je spremljalo sprejemanje ustave, najdemo in beremo, da je komunalni sistem »živ organizem, ki se nenehno razvija«, in da je naloga ustave, da »dâ splošne okvire za tak razvoj komunalnega sistema, ki bo zagotovil progresivno smer v razvoju komune«. Ta progresivna smer ne more biti drugje kot v krepitvi samoupravnosti in odmiranju državnosti občine.

»Nadaljnji razvoj komune na teh temeljih naj zagotovi, da bo komuna kot osnovna celica enotnega družbenega orga-

nizma javna in odprta organizacija, vsi njeni organi pa podvrženi javni kontroli in kritiki državljanov ter njihovih organizacij. V nadaljnjem razvoju naj bo komuna čedalje manj organ oblasti.« (Tito.)

Kljub takim priporočilom in izhodišču, da je »prav republika vsestransko politično odgovorna za stanje in razvoj v komunah in da mora zato imeti vsa potrebna pooblastila in sredstva, da zagotovi zdrav razvoj komun«, in da bodo »nastale razlike v odnosih med komunami in posameznimi republikami«, je fiziognomijo komune v poustavni dobi bolj krojila praktična zvezna in republiška zakonodaja s svojimi 1.600 predpisi kot pa proučevanje njene samoupravne, demokratične, humanistične vsebine.

Zares dvomim, da smo za razvoj fiziognomije in vsebine komune storili kaj več kot za proučitev oblik medobčinskega sodelovanja in samoupravnosti mesta. Ko smo pri vsem uklepanju občin v mreže predpisov samostojno iskali in izbirali oblike za medobčinsko sodelovanje in »skupne mestne zadeve«, se nismo potegovali za oblast niti za samoupravno lastnino komune, marveč za »centralizacijo določenih funkcij in sredstev — ki jo narekujejo sodobni procesi ekonomskega in tehničnega napredka«, ki je »ne le progresivna in ne le nujna, temveč v pogojih družbenega samoupravljanja tudi možna«. Iskali smo primerno aplikacijo načela, da mora postajati socialistična država čedalje bolj »okvir skupno sprejetih norm družbenega samoupravljanja«.¹

Zato delna nestanovitnost odnosov med ljubljanskimi občinami in mestom ni samo naša hiba, marveč izvira tudi iz težnje po kvalitetah, ki jih je narekovala ustava sama s tem, ko je pripisala skupnosti mesto samoupravni, ne pa družbenopolitični status. V »nevzdržnosti« ljubljanske družbenopolitične organizacije je vedno prisotna tudi nepomirljiva nuja po sporazumevanju, po samoupravnem reševanju medobčinskih zadev.

Seveda mora biti za vse nas politična vsebina ustave močnejši imperativ kot pa njena črka in črke zakonov, ki so ji sledili. Zato lahko tisto, kar ocenjujejo kot protiustavnost, v našem primeru normativne dejavnosti samoupravne Ljubljane, ki jih je ustava predvidela, ne pa do podrobnosti naštela, ocenimo tudi kot napotilo za prekvalifikacijo nekaterih funkcij oblasti v samoupravne funkcije družbene skupnosti.

¹ Vse besede v narekovajih so vzete iz VI. knjige E. Kardelja: »Problemi naše socialistične graditve«.

Ne glede na take razlage je zaradi prostorsko pogojene skupnosti ljubljanskih občanov, zaradi prehitevajočega razvoja družbenopolitične ureditve Ljubljane in zaradi pomanjkljivosti 115. člena ustave, ki naj bi bil prva pravna osnova za družbenopolitično ureditev mest, ki so razdeljena na občine, sprememba tega dela ustave potrebna.

Ta sprememba ne sme porušiti principialnosti 115. člena, vendar mora zagotoviti:

— da ima mesto v zadevah, ki so skupnega pomena za mesto, družbenopolitične pravice in dolžnosti občine (zdaj je to zapisano le v zvezni ustavi),

— da ima mesto izvirne in stabilne dohodke, s katerimi financira skupne mestne zadeve (zdaj piše v usatvi, »kako se financira mestni svet«).

— da se člani predstavniškega organa mesta, mestnega sveta, volijo iz vrst občinskih odbornikov na predlog volivcev (zdaj jih volijo občinske skupščine same).

Pri tem pa se je treba zavarovati pred predlogi za spremembe, ki bi lahko zavedle v obnavljanje posameznih elementov okraja ali celo v njegovo restitucijo. Kolikor bi novi 115. člen ustave vseboval take elemente, bi se sedanja nasprotja med ustavo in zakoni na eni strani ter razvojem družbenopolitične ureditve Ljubljane na drugi strani preselila v samo notranjost ustave.

Neprimerni pa so predlogi, ki za novi 115. člen dovoljujejo variantne rešitve. Ta člen izrecno obravnava primer, ko je mesto razdeljeno na občine. Druge oblike družbenopolitične ureditve v mestih in druge možnosti medobčinskega sodelovanja obravnavata že 88. in 89. člen ustave.

Poizkus sistemizacije družbenopolitičnih funkcij

Deetatizacija ne pomeni zmanjševanja vloge javnih služb. Deetatizacija pomeni na eni strani intenzifikacijo, večjo strokovnost, racionalizacijo, pa tudi samoupravljanje in uveljavitev načela dohodka na področju javnih služb, na drugi strani pa odvzem možnosti javnim službam, da bi samovoljno uporabljale ali celo predpisovale družbene norme.

Za prostorski okvir in število prebivalstva SR Slovenije pomeni brez dvoma število 62 občinskih skupščin preveč organov za predpisovanje vseh družbenih norm, ki so jim zdaj naložene. Večkrat se je pokazalo, posebno pa v mestih, razdeljenih na občine, da tako zdrobljeno predpisovanje družbenih norm nima zadostne strokovne ravni, pač pa zahteva velik upravni aparat, ki ima ponavadi več ambicij za

predpisovanje dodatnih norm ali za diskrecijsko tolmačenje le-teh kot pa za to, da bi jih strokovno vestno izpolnjeval.²

Pri zagotovitvi neposrednega sodelovanja na relaciji občan—občinski odornik—občinska skupščina—poslanec—republiška skupščina bi se najbrž izdajanje predpisov na ravni sedanje občine lahko bistveno zmanjšalo, občinski politično-izvršilni organi, ki bi bili nekoliko razbremenjeni normativne dejavnosti, pa bi lahko prevzeli nekatere zadeve občinske uprave, ki danes marsikdaj po uradniško deli pravico in resnico med občane.

Za ustrezno razdelitev družbenopolitičnih funkcij med subjekte samoupravljanja in uprave, za sodobno organizacijo služb, ki te funkcije opravljajo, je treba le-te natančneje opredeliti glede na njihovo vsebino, glede na način samoupravljanja in glede na način financiranja.

Nesmiselno je, terminološko, vsebinsko in metodološko, uvrščati kulturo, znanost in umetnost v kategorijo »družbenih služb«. To niso nikakršne »službe«. Kultura, znanost in umetnost so ustvarjalne dejavnosti s specifičnimi metodami spoznavanja in pospeševanja družbenega razvoja ter obnavljanja in razvijanja človekovih ustvarjalnih sposobnosti, so ustvarjanje samo. Zato je vsaka prostorska ali hierarhična delitev kulture, znanosti in umetnosti kot družbenih ali javnih »služb« nesmiselna, zato jih pod tem naslovom ne obravnavam. Poskusimo pa pojem in običajni termin »družbene službe« razdeliti na družbene in javne službe. Tako bomo morda lažje poiskali zanje ustrezne medobčinske organizacije.

Tudi značaja *planiranja* ni mogoče enačiti z značajem družbenih in javnih služb. Planiranje je sporazumevanje najvplivnejših družbenih subjektov o skupni akciji.

Urbanizem je metoda planiranja. Kolikor je mogoče urbanistično politiko izraziti v urbanistično-tehničnih normah in odobreni urbanistični dokumentaciji, lahko urbanizem postane služba, sicer pa tudi zanj velja ista definicija kot za planiranje.

Družbene službe — zdravstvo, šolstvo, izobraževanje, prosveta, telesna vzgoja, socialno varstvo, zaposlovanje — naj se organizirajo kot medobčinske skupnosti zainteresiranih delovnih in družbenih organizacij in občanov. Imajo svoje ustanove in službe, ki izpolnjujejo notranje norme posamezne skupnosti, njihovi kolektivi pa se upravljajo sami. Finan-

² Še več: pri predpisovanju davkov na primer občinskega maloprodajnega davka na avtomobile in kmetijsko mehanizacijo se je pokazalo, da občine, tekmujoč v tem, da bi privabile kupece na svoj teren, s tem pa tekmujoč v zniževanju davka, same sebi znižujejo dohodek, s tem pa dohodek republike v celoti.

cirajo se iz sredstev, ki so pri delitvi narodnega dohodka namenjena za osebno in družbeno potrošnjo, se pravi iz osebnih dohodkov in iz prispevka od delovnega razmerja. Kolikšen je delež enega in drugih, je stvar vsakokratne politike na področjih posameznih družbenih služb. Odnosi med samoupravnimi organi skupnosti in njihovimi ustanovami in službami so enaki kot pri javnih službah. Le-tam je subjekt službe organ družbenopolitične skupnosti, tu pa organ medobčinske samoupravne skupnosti.

Javne službe — služba proračuna in obče uprave, narodna obramba, sodstvo, notranje zadeve, javni red in mir, civilna zaščita, javno tožilstvo, zemljiška, urbanistična in gradbena regulativa, geodetsko-katastrska služba, inšpekcijske službe, statistika — strokovno izvršujejo zakone in druge predpise. Kolektivi javnih služb se upravljajo sami po načelu dohodka. Financirajo jih družbenopolitične skupnosti na podlagi letnih pogodb in s pomočjo dohodkov davčnega izvora, kolikor ni možnosti, da se službe financirajo z dohodki — plačili za svoje storitve.

Poglejmo, kakšno je organizacijsko stanje družbenih in javnih služb v Ljubljani in okoli nje, se pravi, kako so družbene in javne službe organizirane glede na načela o medobčinskem sodelovanju (glej razpredelnico na nasled. straneh!).

Ta razpredelnica kaže, da se je medobčinsko združevanje družbenih in javnih služb v ljubljanskem prostoru dobro začelo in da dobro napreduje. Če primerjamo ta proces z združevanjem služb, ki ga predvideva ustavni zakon SR Srbije za Beograd, ne vidimo velike razlike v predmetu združevanja, pač pa so v Beogradu s popolno centralizacijo proračunskih dohodkov zmanjšali vlogo občin na izpostave ene mestne občine.

Tako združevanje doživlja splošno odobravanje posebno zato, ker naj bi pocenilo upravo. Isto pričakujejo tudi od združitve ljubljanskih občin v eno samo. Vendar mnenja o pocenitvi javne uprave, ki se opirajo le na račune, temelječe na možnosti, da se zmanjša število uslužbencev, poenostavljajo stvar.

Ni prav iskati možnosti za pocenitev uprave le v zmanjšanju števila uslužbencev. Bolj jo je treba iskati v kakovosti uprave in njeni učinkovitosti. Prav razlagamo, da ima modernizacija proizvodnje, posebno avtomatizacija, za posledico zmanjšanje števila fizičnih delavcev in povečevanja števila tistih, ki delajo v razvojnih in drugih funkcionalnih službah proizvodne organizacije. Mar ni tudi mesto s svojo komunalno tehnično infrastrukturo delovna organizacija posebne

LJUBLJANA V STRUKTURI MEDOBCINSKEGA SODELOVANJA	Jesenice	Radovljica	Tržič	Kranj	Škofja Loka	Idrija
	1	2	3	4	5	6
MESTO LJUBLJANA						
Zavod za planiranje (analize in cene) Ljubljanski urbanistični zavod Zavod za izmero in kataster zemljišč						×
DRUŽBENE SLUŽBE						
Skupnost (in zavod) socialnega zavarovanja						
Skupnost za izobraževanje in šolstvo						
Skupnost (in zavod) za zaposlovanje						
Ljubljanska turistična zveza						
Zavod za spomeniško varstvo Ljubljana					×	×
Zavod za prosvetno pedagoško službo Lj.						
Zavod za prosvetno pedagoško službo Lj.—Vič						×
Sklad za financiranje šol II. stopnje	×	×	×	×	×	×
Zdravstveni center Ljubljana						
Sklad za izgradnjo kliničnih bolnišnic	×	×	×	×	×	×
JAVNE SLUŽBE						
Uprava za dohodke						
Uprava za notranje zadeve						
Gasilska brigada Ljubljana						
Uprava za narodno obrambo						
Uprava inšpekcijskih služb						
Javno tožilstvo Ljubljana						
Mestno javno pravobranilstvo						
Medobčinsko javno pravobranilstvo						
Občinsko sodišče Ljubljana I						
Občinsko sodišče Ljubljana II						
Sodniki za prekrške						
DODATEK						
Kreditna banka in hranilnica Ljubljana						
Zavarovalnica Ljubljana						
SKUPAJ ZDRUŽENIH FUNKCIJ:	2	2	2	2	3	3

VPRASANJA POLITIČNEGA SISTEMA

Zagorje	Trbovlje	Hrastnik	Kamnik	Domžale	Lj.—Bežigrad	Lj.—Center	Lj.—Moste—Polje	Lj.—Šiška—Medvode	Lj.—Vič—Rudnik	Litija	Grosuplje	Ribnica	Vrhnika	Logatec	Cerknica	Kočevje	Črnomelj	Trebnje	Novo mesto	Metlika	SKUPAJ OBČIN	O P O M B E	
7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27			
					X	X	X	X	X												5		
X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X						18	predlog
					X	X	X	X	X												5		
					X	X	X	X	X												5		
X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X						17	
					X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X						5	predlog
X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X						17	
X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X						16	
					X		X	X	X	X	X	X	X	X	X							12	
X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X												10	
								X		X	X	X	X	X	X							8	
X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X		26	
X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X						17	
X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X		26	
					X	X	X	X	X													5	predlog
					X	X	X	X	X													17	
		X	X		X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X							13	predlog
					X	X	X	X	X													5	
					X	X	X	X	X													5	
					X	X	X	X	X	X	X											7	
					X	X	X	X	X													5	
		X	X		X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X						8	
					X		X	X		X												3	
					X			X														3	
					X	X	X	X	X													5	
X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X					18	
					X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X							10	
10	10	10	12	12	24	23	24	24	24	16	15	14	14	14	14	12	11	3	2	2	2		

vrste, če bi se bolj potrudili, da bi ga tako organizirali. Integracijske možnosti delovnih zmogljivosti, ki jih povezuje mestna infrastruktura, so še vse premalo proučene. Lahko rečemo, da integracijski procesi v mestu nikdar ne izčrpajo vseh svojih možnosti.

Vloga epicentrov urbanizacije

»Podlaga vsake razvite delitve dela, ki jo uresničuje menjava blaga, je *ločitev med mestom in deželo*. Reči smemo, da se reducira vsa ekonomska zgodovina družbe na gibanje tega nasprotja, v katero pa se tu ne bomo poglobljali.

Kakor je materialni pogoj za delitev dela znotraj manufakture določeno *število* istočasno zaposlenih delavcev, tako je materialni pogoj za delitev znotraj družbe *število prebivalstva* in njena *gostota*, ki pomeni tu isto, kar v eni in isti delavnici aglomeracija delavcev. Vendar je ta gostota nekaj relativnega. Relativno slabo obljudena dežela, ki ima zelo razvita prometna sredstva, ima gostejše prebivalstvo kakor bolj obljudena dežela z nerazvitimi prometnimi sredstvi in na ta način so npr. severne države ameriške Unije gosteje naseljene kakor Indija.« (Karel Marx: »Kapital«, I, Cankarjeva založba 1961, stran 402.)

To se pravi, da je mesto ne le komunalna, marveč tudi delovna skupnost po svoji naravi, da je mesto pomembno torišče proizvodne kooperacije, tedaj najsodobnejših proizvodnih procesov, in da razvoj prometa razširja gravitacijsko območje mesta ter ga z njim povezuje v celoto.

Potemtakem višja razvojna stopnja sodobnih komunikacijskih sredstev omogoča pri večji razsežnosti prostora enako ali večjo integracijsko stopnjo družbenega življenja in dela. Vendar se le-ta najbolj manifestira v težiščih — epicentrih urbanizacije. Zato je treba sistem družbenopolitične teritorialne ureditve graditi na obstoju in razvojnih tendencah težišč urbanizacije, ne pa samo na kriterijih tradicije, finančne uravnovešenosti posameznih teritorialnih enot, politične primernosti in podobnega. Upravno teritorialna delitev je za državnost nepogrešljiva, a je samo etatistična kategorija, kolikor se ne opira na zakonitosti geoekonomskih gibanj in njihovih tendenc.

Gotovo je v prid odpravljanja razlik med mestom in deželo, da so sedeži medobčinskih skupnosti in služb v epicentrih urbanizacije. Samo le-ti lahko zagotove relativno najvišjo raven posameznih služb. Zato je v Ljubljani nesmiselno, da smo, na primer, v službi spomeniškega varstva in v pe-

dagoški službi razdelili vplivnost tega centra tako, da posamezne organizacije teh služb zajemajo eno mestno občino in po nekaj občin v zaledju. Grupiranje občin je lahko za posamezne službe ali medobčinske skupnosti različno, njihov sedež, njihovo središče, pa mora biti — v tem pogledu — nerazdeljeno urbano središče.

Če bomo organizirali medobčinske službe in skupnosti po različnih teritorialnih kriterijih, pač po kriteriju narave njihove dejavnosti, čeprav vselej s sedežem v urbanih središčih, ni upravičena bojazen, da bi tako združevanje in sodelovanje občin lahko navajalo k restituciji okrajev. Dobro pa bi zavračalo ugovore, da občutimo po odpravi okrajev nekakšno vrzel v družbeno politični organizaciji in da je za Slovenijo 62 občin preveč. V kompleksu razvitih, sodobno in samoupravno organiziranih medobčinskih skupnosti, ustanov in služb bodo seveda dobile občine, kolikor jih pri tem ne bo zadrževala praktična zakonodaja, drugo vsebino, bolj samoupravno, bližjo občanu in njegovim interesom, bolj družbeno-nadzorno. Občina bo drugačna v pogledu svojih etatskičnih funkcij, ne pa v pogledu svojih samoupravnih funkcij, in razlagati jo je treba tako, da se tu, na isti ravni, fiziognomija družbeno politične skupnosti sporazumno deli med občinami in komunalnimi skupnostmi, med katere sodi tudi skupnost mesta. Le-ta ima specifično nalogo pospeševati razvoj ustvarjalnih sposobnosti mesta, najbolj razvitega komunalnega organizma, in s svojimi izkušnjami in dosežki pomagati svojemu gravitacijskemu območju. Ker so le v integrirani strukturi mesta možni nekateri sodobni dosežki, prispeva, pri razvitem obmestnem prometu, uspešen razvoj mesta več k odpravljanju razlik med mestom in deželo kot pa uravnilovske težnje po nekakšnem vzporednem razvoju mesta in zaledja.

Če se na koncu spet spomnimo na zaskrbljenost, da občine zgublajo vsebino, ki jo je zapisala naša ustava, in da se njihova fiziognomija umika v okvir klasične občine, to ne bo primer le za Ljubljano — kolikor je to sploh res — in prej ko slej ne bo treba več govoriti, da so ljubljanske občine v manjvrednem položaju kot druge občine v Sloveniji.

Vse pa naj bi začele znova črpati svojo družbeno politično vsebino iz tistih teoretičnih osnov, na katere se opira ideja komune in na katerih je zgrajena celotna naša ustavnost.

MARJAN TEPINA

Sodelovanje med občinami pri upravljanju mesta Ljubljane

Ko govorimo o sodelovanju med občinami in posebno o sodelovanju med občinami v Ljubljani, moramo imeti vedno pred očmi položaj in funkcijo občine, ki ju določa naša ustava. Nihče ne more občini vzeti njenih pravic, niti se jim občina sama ne more odpovedati, ker je samoupravljanje v občini politični temelj enotnega družbenopolitičnega sistema.

Sodelovanje med občinami je čedalje bolj pogosto — nekatere oblike so predpisane celo z zakonom. V vseh, tudi v obveznih oblikah sodelovanja med občinami pa se funkcije občine ne spremenijo, ne zmanjšajo, le način izvajanja je drugačen. Tako se bosta npr. s formiranjem izobraževalnih skupnosti organizacija in financiranje šolstva in izobraževanja izvajala v posebni samoupravni obliki, vendar pa to občine ne odvezuje od njenih nalog na tem področju, ker so ji le-te naložene z ustavo.

Posebna oblika sodelovanja med občinami so v mestih, ki so razdeljena na občine, organi samoupravljanja mesta, ki se ustanove s statutom, v skladu z ustavo in zakonom, za opravljanje zadev, ki so skupnega pomena za mesto kot celoto in katerim se lahko zaupajo določene pravice in dolžnosti občine in okraja.

Tako je ustava Jugoslavije omogočila na dokaj prožen način, da se v mestih, ki so razdeljena na občine, lahko ustanovi poseben organ za opravljanje zadev, ki so skupnega pomena za mesto. To je specifična oblika sodelovanja med občinami, ker imajo te na območju mesta prav gotovo posebne, specifične skupne interese.

Možnost, dana v ustavi Jugoslavije, je bila v SR Sloveniji uresničena tako, da je bil v obeh mestih, razdeljenih na občine (v Ljubljani in v Mariboru do združitve občin) obvezno ustanovljen tak organ. To je mestni svet, ki kot organ samoupravljanja opravlja zadeve, pomembne za mesto kot celoto. Te zadeve se določijo s statutom mesta in z zakonom. Statut morajo poprej obravnavati občinske skupščine.

Druge republike so ustanovitev, položaj in funkcije samoupravnih organov, ki naj v mestih, razdeljenih na občine, opravljajo zadeve skupnega pomena, uredile drugače.

Ustava SR Bosne in Hercegovine določa, da sprejmejo odlok o ustanovitvi mestnega sveta vse občinske skupščine občin na območju mesta. Statut pa sprejme mestni svet in dobi veljavo, ko vse občinske skupščine občin na področju mesta izjavijo, da z njim soglašajo.

Ustava Hrvatske določa, da se pravice in dolžnosti mesta določijo s statutom. Tega sprejme skupni predstavniški organ mesta in velja, ko ga sprejmeta najmanj 2/3 občinskih skupščin. Zadeve skupnega pomena za mesto se lahko določijo tudi z zakonom.

Ustava Makedonije določa, da se za opravljanje zadev skupnega pomena za mesto ustanovi mestna skupščina (dvo-domna), pravice in dolžnosti te skupščine pa se določijo s statutom in zakonom. Statut sprejme mestna skupščina, velja pa, ko ga potrdi večina občin na področju mesta.

Ustava Srbije določa le, da se lahko ustanovi v mestih, razdeljenih na občine, mestni svet ali drugi organi upravljanja za opravljanje zadev skupnega pomena za mesto (področja so določena z ustavo). Pristojnosti mestnega sveta določi statut, sprejet s soglasnostjo 2/3 občin na področju mesta. Na področju mesta Beograd je opravljala zadeve mestnega sveta skupščina mesta Beograd, ki je do odprave okrajev v SR Srbiji imela pravice in dolžnosti okraja. S sprejetjem ustavnega zakona o uresničevanju pravic in dolžnosti občine v mestu Beograd je izvrševanje pravic in dolžnosti občine na teritoriju mesta Beograd razdeljeno med mesto in občine, ki so v njegovem sestavu. Pravice in dolžnosti mesta se določijo v okviru pravic in dolžnosti občine z ustavo in statutom mesta, lahko pa tudi z zakonom. Statut mesta Beograd sprejme mestna skupščina s soglasjem najmanj 2/3 skupščin občin na območju mesta.

SR Slovenija je edina republika, kjer za sprejetje statuta, s katerim se določijo pristojnosti organa mesta in se s tem hkrati odvzamejo iz pristojnosti posameznih občinskih skupščin — in potrebno soglasje vseh ali vsaj večine občinskih skupščin, ampak zadošča, da ga obravnavajo v občinskih skupščinah.

Ljubljana je danes razdeljena na 5 občin. V preteklosti se je njena politično-teritorialna organizacija pogosto spremenjala. Ves čas po prvi svetovni vojni do danes je na območju, ki ga zajema sedanjih pet občin, bilo vedno po več politično-teritorialnih enot in vse območje nikoli ni bilo združeno. Leta 1955 je bila v Ljubljani, v skladu s splošnim zakonom o ureditvi občin in okrajev, izvedena nova družbenopolitična ureditev. Na ožjem območju mesta je bilo z zakonom določene

nih 9 občin (Center, Črnuče, Bežigrad, Moste, Polje, Rudnik, Št. Vid, Šiška in Vič). Razen Centru je bila tedaj občinam priključena ožja ali širša okolica Ljubljane, ki je neposredno gravitirala k mestu. Te občine so bile po svojem položaju in funkcijah bistveno drugačne od vseh poprejšnjih »občin«, ki so bile predvsem politično-upravne enote. Nove občine kot politično-teritorialne in ekonomske enote so postale osnovne celice našega samoupravnega sistema, naše komunalne samouprave, kot smo jo imenovali.

V letu 1961 in 1963 so se nekatere občine združile, tako da imamo danes, kot smo že omenili, pet občin.

V skladu s položajem, ki ga določa ustava občini kot samostojni, samoupravni družbenopolitični skupnosti in hkrati družbenoekonomski skupnosti, je to pomenilo devet oziroma pozneje pet samostojnih planov razvoja občin, pet občinskih politik, pet normativnih središč z vsem, kar spada zraven, to je s petimi politično izvršilnimi in upravnimi organizmi.

Okrajni ljudski odbor Ljubljana (do leta 1963, ko je bil odpravljen) in mestni svet sta sicer opravljala določeno, zlasti koordinacijsko vlogo, vendar ne dovolj uspešno, saj tega ob ustavno zagotovljenem položaju občine in njenih pravicah tudi nista mogla.

Občine v Ljubljani so v tem času dosegle lepe uspehe in visoko stopnjo razvoja na vseh področjih gospodarskega in družbenega življenja. Dosti so storile za razvoj tistih dejavnosti, ki neposredno služijo občanu. Prav gotovo je res, da je podoba Ljubljane prav zaradi učinkovitega delovanja občin na periferiji mesta danes drugačna, kot bi bila v primeru, če bi bila cela Ljubljana ena sama občina. Mesto kot celota pa se je zelo neenakomerno razvijalo, zanemarjene so bile mnoge službe in dejavnosti, ki so po svojem pomenu mestne oziroma še širšega pomena, ker je Ljubljana kulturno, politično, gospodarsko in upravno središče SR Slovenije.

Leta 1964 je skupščina SR Slovenije sprejela zakon o mestih, razdeljenih na občine, in ga leto kasneje spremenila z zakonom o spremembah in dopolnitvah zakona o mestih, razdeljenih na občine. S tem zakonom so bile določene zadeve, ki so skupnega pomena za mesto in jih opravlja na podlagi zakona ali statuta mestni svet kot organ samoupravljanja mesta.

Mestni svet sestavljajo člani, ki jih vanj delegirajo občinske skupščine izmed svojih članov, izvoljenih na območju mesta, in sicer po ključu, ki je določen s statutom mesta.

Kot zadeve, ki so skupnega pomena za mesto, so bile določene zadeve na področju urbanizma, stanovanjsko-komu-

nalnih zadev, kulture in prosvete, zdravstva in socialnega varstva, prometa in notranjih zadev, na področju predpisovanja prispevkov, davkov in taks ter na področju narodne obrambe. Zakon določa, da se s statutom mesta lahko določijo še druge zadeve iz občinske pristojnosti kot zadeve, ki so za mesto skupnega pomena. V navedenih zadevah (določenih z zakonom ali s statutom) imajo mestni svet in njegovi organi pravice in dolžnosti, ki jih imajo sicer organi občine, in občine ne smejo sprejemati predpisov oziroma opravljati zadev, ki spadajo v pristojnost mestnega sveta.

Za nekatere zadeve izmed zgoraj naštetih je bila pristojnost mestnega sveta določena pogojno, glede na to namreč, ali imajo pomen za celo mesto, (npr. izvrševanje pravic in dolžnosti občinskih skupščin nasproti zdravstvenim in socialnim zavodom, ki imajo pomen za mesto, ali izvrševanje pravic in dolžnosti občinskih skupščin nasproti komunalnim organizacijam, ki imajo pomen za mesto).

Končno mestni svet lahko opravlja še druge naloge, ki jih določijo sporazumno z občinami kot medobčinske zadeve.

V postopku za spremembo statuta mesta Ljubljane, s katero naj bi bil ta usklajen z novim zakonom in določene pristojnosti mestnega sveta — so bile najprej izdelane teze. V teh je bila določena, poleg zadev, določenih že z zakonom, še vrsta drugih zadev, ki naj bi bile skupnega pomena za mesto. Občinam bi ostalo prav malo, na posameznih področjih pa nič.

Mestni svet je sprejel zatem več odlokov o ustanovitvi nekaterih skupnih upravnih služb. Na njegovo pobudo so sprejele skupščine ljubljanskih občin odlok o ustanovitvi skupne službe na notranje zadeve (kot medobčinske službe). V okviru mestnega sveta pa so bile ustanovljene: službe za narodno obrambo, inšpekcijske službe, sodnik za prekrške, mestni javni pravobranilec (kot mestne službe).

Mestni svet je prevzel na sebe tudi nekatere pravice in dolžnosti, ki jih imajo občine nasproti nekaterim samostojnim organom družbene skupnosti, npr. nasproti sodiščem (prvememu za območje občin Center, Moste—Polje in Litija in drugemu za območje občin Bežigrad, Šiška, Vič—Rudnik) ter javnemu tožilcu za območje petih ljubljanskih občin, Grosuplje in Litijo.

Mestni svet je sprejel tudi odlok o določitvi virov in višine sredstev, ki so jih dolžne prispevati občine za kritje potreb, ki so skupnega pomena za mesto, in ta odlok je konec leta 1966, ko mu je zmanjkalo sredstev, s sklepom spremenil tako, da je naložil občinam dodatne obveznosti.

Tako stanje, ki ga je predvsem povzročil navedeni zakon o mestih, razdeljenih na občine, je pomenilo čedalje večji razmik med formalno družbenopolitično ureditvijo Ljubljane z njenimi petimi občinami in dejanskim nastajanjem nove družbenopolitične skupnosti — mesta Ljubljane. Navedeni zakon je bil sicer pozitiven po svoji intenciji, po svoji težnji, da pospeši integracijo mesta Ljubljane, ki je kot urbanistična, ekonomska, družbena in teritorialno bolj ali manj zaokrožena celota idealen primer komune, kot jo predvideva naša ustava.

Ta zakon pa ni v skladu z načeli in določbami ustave, v nasprotju pa je tudi z določbami nekaterih zveznih zakonov. Glede skladnosti tega zakona z ustavo Jugoslavije, ustavo SR Slovenije in z nekaterimi določbami zveznih zakonov je v teku postopek pred ustavnim sodiščem SR Slovenije.

Neskladnosti z ustavo Jugoslavije, ustavo SR Slovenije in zakoni so zlasti tele:

Določba, s katero se prenaša v pristojnost mestnega sveta izvrševanje pravic in dolžnosti nasproti komunalnim delovnim organizacijam, ki imajo pomen za mesto, je v nasprotju z ustavo Jugoslavije, ustavo SR Slovenije in s temeljnim zakonom o podjetjih, ki dajejo določene pravice oziroma dolžnosti izključno občinski skupščini in njenim organom v odnosih do gospodarskih delovnih organizacij, ker komunalne delovne organizacije glede tega nimajo izjemnega položaja.

V nasprotju z ustavo Jugoslavije, ustavo SR Slovenije in temeljnim zakonom o zavodih so vse tiste določbe, ki dajejo mestnemu svetu take pravice nasproti delovnim organizacijam na področju kulture in prosvete, zdravstva in socialnega varstva, ki so izključena pravica občinske skupščine oziroma njenih organov.

V nasprotju z ustavo Jugoslavije, s temeljnim zakonom o financiranju družbenopolitičnih skupnosti in temeljnim zakonom o prispevkih in davkih občanov so tiste določbe, ki dajejo mestnemu svetu pravico predpisovati davke, prispevke in takse. Iz navedenih določb ustave in zakonov izhaja, da občine v mejah zakonov samostojno določijo svoje dohodke in samostojno gospodarijo s svojimi sredstvi. To je njihova temeljna samoupravna in ustavna pravica.

Potemtakem je v nasprotju z določbami ustave tudi določba, da mestni svet vsako leto z odlokom določi odstotek, ki ga morajo prispevati občine od svojih dohodkov za opravljanje zadev, ki so skupnega pomena za mesto.

Protiustavne in nezakonite so še druge določbe zakona o mestih, ki določajo pristojnosti mestnega sveta na področju

urbanizma, vodogradbenih zadev, javnega reda in miru, no-
tranjih zadev in narodne obrambe.

S prenosom pristojnosti, ki so z ustavo ali zveznim za-
konom dane občinskim skupščinam, na mestni svet je re-
publiški zakonodajalec prekoračil svoje pravice, ker je dru-
gače uredil pristojnosti in medsebojne odnose, kot so ti ure-
jeni z ustavo in zveznimi zakoni.

V nasprotju z duhom in načeli ustave je tudi način do-
ločanja zadev, ki so skupnega pomena za mesto. V zakonu
so kot taka navedena cela področja, čeprav predpisuje usta-
va Jugoslavije, da se organu mesta lahko zaupajo le d o l o-
č e n e pravice in dolžnosti. Tako določanje utegne biti v
nasprotju z ustavo in zakonom že zato, ker je vprašljivo,
ali so res vse zadeve s tega področja skupnega pomena za
mesto. Zadeve vodnega gospodarstva, narodne obrambe, iz-
vrševanja pravic in dolžnosti nasproti komunalnim, zdrav-
stvenim, socialnim, kulturnim in prosvetnim zavodom so taka
področja, na katerih prav gotovo niso vse zadeve po svoji
naravi skupnega pomena za mesto.

Pomisleki, da vendar ne gre za prenos pristojnosti, am-
pak le za odločitev, katere občinske naloge so za mesto skup-
nega pomena in so zato zaupane organu mesta — niso ute-
meljeni. Gre za prenos pristojnosti — sicer ne z organov ene
družbenopolitične skupnosti na organe druge družbenopoliti-
čne skupnosti, ampak z enega organa na drug organ, če-
prav na ravni občine, ker občinske skupščine in njihovi
organi ne smejo sprejemati predpisov in opravljati drugih
zadev v zadevah, ki pripadajo MS in njegovim organom.

Zakon o mestih, razdeljenih na občine, pa tudi globoko
posega v samoupravne pravice občanov. Pravice in dolžno-
sti občine namreč izvršujejo prvenstveno občani na zborih
volivcev in v drugih oblikah neposrednega samoupravlja-
nja, pa tudi tedaj, kadar uresničujejo svoje samoupravne
pravice po svojih delegatih v občinskih skupščinah, torej
posredno, imajo na delo predstavniškega telesa neposredni
vpliv in politično kontrolo nad njegovim delom. Odbornike
občinske skupščine neposredno volijo, ti jim neposredno od-
govarjajo za svoje delo in lahko jih tudi odpokličejo. Nepo-
sredno lahko sodelujejo pri delu občinskih svetov, obvezno
morajo biti konsultirani, kadar sprejema občinska skupšči-
na statut občine, dolgoročni razvoj občine, letni družbeni
plan, proračun in zaključni račun o izvršitvi proračuna ter
urbanistični načrt občine.

Na odločitve mestnega sveta občani nimajo vpliva, niti
nimajo nad mestnim svetom politične kontrole. Odbornikov

mestnega sveta ne volijo, ti jim neposredno ne odgovarjajo in tudi odpoklicati jih ne morejo. Tudi ob takih odločitvah, ki imajo za občane velik pomen, niso konsultirani (mestni svet je sicer v zadnjem času dal sam od sebe občanom v razpravo predloge nekaterih splošnih aktov, npr. predlog odloka o prispevku za uporabo mestnega zemljišča, predlog finančnega načrta mesta itd.). S tem so občani prikrajšani v svojih samoupravnih pravicah, toliko bolj, kolikor več je zaupanih mestnemu svetu, kar pomeni velik korak nazaj v razvoju komunalne samouprave.

Nepomembno tudi ni to, da opravlja zadeve, ki so skupnega pomena za mesto, organ, ki ni sestavljen po dvodomenem sistemu, kar je tudi eno izmed temeljnih načel našega družbenopolitičnega sistema.

Zelo specifičen in v nasprotju s skupščinskim sistemom je položaj upravnih organov pri mestnem svetu. Upravne organe lahko ustanovi le skupščina družbenopolitične skupnosti (kar mestni svet ni!). Upravni organi so za svoje delo odgovorni skupščini in njenim politično-izvršilnim organom, ki jih v okviru mestnega sveta sploh ni.

Takšno je danes sodelovanje ljubljanskih občin pri upravljanju mesta, občin, ki so to le po imenu, ne pa tudi po položaju in funkcijah, ki jih za temeljno družbenopolitično skupnost določa ustava. Nedoločenost pristojnosti povzroča pravo zmedo, pa tudi pravno negotovost in nezaupanje pri občanih, delovnih in drugih samoupravnih skupnostih. Posebno ostra so nasprotja, ki nastajajo pri razdeljevanju sredstev, ker je mestni svet pristojen, da o tem odloča, občine pa s sredstvi, ki ji ostanejo, ne morejo izpolnjevati vseh tistih nalog, ki so jih dolžne opravljati.

Vsako podaljševanje takega stanja je skrajno škodljivo. Če imamo v Ljubljani pet občin, pet temeljnih družbenopolitičnih skupnosti, ne more mestni svet kot organ samoupravne skupnosti v nedogled, s preglasovanjem delegatov ene občine v mestnem svetu, po svoje urejati zadev, ki so po vseh načelih in določbah ustave samoupravna pravica občine.

Kakšna naj bo rešitev? Pri iskanju najustreznejše ureditve je treba najprej oceniti dosedanje stanje in izkušnje. Življenje in praksa sta pokazali dobre in slabe strani pretirane razbitosti v samoupravljanju mesta, pa tudi prevelike centralizacije. Treba je ugotoviti, ohraniti in dalje razvijati vse, kar se je pokazalo kot dobro.

Na forumih in v drugih oblikah dela političnih organizacij, na splošnih zborih občinskih skupščin, na zborih vo-

livcev in zborih delovnih skupnosti, v tisku in drugod razpravljamo danes o štirih možnih rešitvah.

Ne da bi hoteli stvar poenostavljati — sta varianti dejansko le dve. Pet občin — ali pa ena sama!

Če ostane v Ljubljani pet občin, te, kot smo že v uvodu poudarili, ne smejo in ne morejo imeti drugačnega položaja in drugačnih funkcij, kot jih imajo sicer občine v Jugoslaviji. Občine pa lahko pri opravljanju zadev, ki so skupnega pomena za mesto, ki so torej v skupnem interesu vseh občanov mesta, med seboj sodelujejo tako v mestnem svetu kot tudi v drugih organih in oblikah samoupravljanja, katerim lahko naložijo določene naloge. Statut mesta, s katerim se določijo tiste zadeve, ki so skupnega pomena za mesto, bi morale potrditi vse skupščine, ker bi s tem tudi izrazile svoje soglasje s tem, da bo nekatere njihove funkcije opravljal neki skupen organ, da torej res lahko govorimo, da nekaj zaupajo.

Če se mesto Ljubljana uredi kot ena komuna, potem bo ta opravljala vse funkcije občine, kot so te določene z ustavo, lahko pa opravljanje zadev, ki niso pomembne za celo mesto, prepusti organom ožjih samoupravnih skupnosti (ki pa jih ne bi smeli več imenovati občine in ki bi se lahko tudi teritorialno ustrezneje formirale). Tudi take zadeve bi bilo treba določiti s statutom mesta, katerega naj bi, kot velja sicer za sprejemanje občinskega statuta, obvezno obravnavali občani.

Odločitev za eno ali drugo varianto je nujno potrebna v sistemu, kjer je občina temeljna družbenopolitična skupnost, kar pomeni med drugim, da iz nje izhajajo vsi organi drugih družbenopolitičnih skupnosti, da se v njej formirajo »občinske delegacije«, to je, da se volijo poslanci za vse zbere republiških skupščin in zvezne skupščine, in kjer imajo ti poslanci posebne pravice in dolžnosti.

Varianta, ki predvideva, da se opravljanje nalog občine porazdeli med organe mesta in organe občin, ni posebna varianta, ker je v obeh zgornjih že vsebovana. Tako bo treba v primeru, da ostane Ljubljana razdeljena na pet občin ali pa da se organizira mesto kot občina, če hočemo ohraniti vse pozitivno, kar se je v dosedanjem razvoju pokazalo kot tako, zaupati ali prepustiti ožjim samoupravnim skupnostim, pa naj bodo to občine ali posebne samoupravne skupnosti, ki bi jih prav lahko imenovali krajevne skupnosti. Praktično to pomeni, da ima lahko mestna skupščina oziroma mesni svet v obeh primerih enake pristojnosti. V prvem primeru bi mu jih zaupale občine, v drugem pa bi si jih

določil sam. Situacijo bi nekako lahko primerjali s federacijo in močno decentralizirano unitarno državo. Samoupravne enote imajo lahko v enih kot drugih enake pravice, različna sta le smer določanja in način razmejevanja pravic.

Ustrezna razdelitev pristojnosti je torej poglavitni problem. Tega pa ni mogoče uspešno razrešiti brez zelo vestnega strokovnega proučevanja in analiz. To ni več samo ali pretežno politično vprašanje, ampak v veliki meri strokovno vprašanje. Temu je bilo doslej posvečeno mnogo pozornosti in na njem bo tudi v prihodnje pri pripravljanju določitve o bodoči družbenopolitični ureditvi Ljubljane vsa teža. Od pravilne ocene pomena posameznih zadev in razmejnitve pristojnosti bo odvisno, ali bo nova ureditev trajnejša ali bosta utrjeni zakonitost in pravna varnost.

Hkrati s tem pa je seveda treba proučiti najprimernejši način razdeljevanja sredstev in najti po možnosti zanesljiv avtomatizem, ki bo upošteval obseg pristojnosti vseh, ki bi opravljali določene naloge.

Če so vsa druga vprašanja bolj ali manj tudi strokovne narave — je prvo vprašanje — ena ali pet občin — eminentno politično vprašanje. Odločitev bo nujno odvisna zlasti od naslednje ocene: Ali so dosedanje občine tako zaokrožena območja, ki so povezana s skupnimi interesi in na katerih obstajajo možnosti za samostojno opravljanje nalog občine, za njen gospodarski razvoj in za razvoj samoupravljanja, ali pa je tako območje mesto. Vemo, da smo doslej formalno vztrajali pri prvem, v praksi pa je čedalje bolj prihajala do izraza povezanost interesov na območju celega mesta, ki je urbanistična, ekonomska, družbena in tudi teritorialno dokaj zaokrožena celota.

Zoper združitve ljubljanskih občin in organiziranje Ljubljane v eno komuno navajajo nekateri pomisleke, češ da bi to pomenilo korak nazaj v samoupravljanju. Mislim, da drži prav nasprotno! Če bi občani, ki uresničujejo svoje samoupravljanje v raznih oblikah neposredne demokracije in po svojih delegatih, ki jih sami volijo v predstavniška telesa, torej tudi v mestno skupščino, ki so njim odgovorni in ki jih lahko odpokličejo — lahko odločali oziroma vplivali na odločitve glede vprašanj, ki so pomembna za celo mesto, ne samo glede vprašanj njihovega ožjega območja — bi to pomenilo korak naprej pri uresničevanju njihove pravice do samoupravljanja.

Zelo pogosto slišimo zahtevo, naj bi o tem eminentno političnem vprašanju odločili občani sami z referendumom. Politični referendum se pri nas še ni uveljavil, razen kadar

gre za odločanje o samoprispevku občanov. Če ta oblika neposrednega odločanja vobče lahko ima pri nas kakšen pomen in če je vobče kakšno vprašanje primerno, da se odločitev prepusti občanom, je to prav gotovo odločitev o družbenopolitični ureditvi v Ljubljani. Seveda pa bi morali, če bi se za tak način odločili, storiti mnogo več, kot smo storili doslej. Če se naj občani zavestno odločijo in če naj ima taka odločitev politično vrednost, morajo biti v s i občani podrobno seznanjeni o vsebini in pomenu svoje odločitve. Politična aktivnost kot priprava, potrebna za izvedbo referendumu, bi morala biti še veliko bolj intenzivna, kot je npr. pri volitvah, ki so za mnoge občane še vedno bolj politična manifestacija kot pa odločanje o predlaganih kandidatih. Če takih priprav ne bi bilo, tudi referendum ne bi mogel dati takega rezultata, kakršnega pričakujemo — zavestne odločitve občanov o tem zanje zelo pomembnem vprašanju.

Pred očmi moramo imeti še drugo okolnost, da z odločitvijo za pet občin ali eno samo v Ljubljani spričo tega, kar je bilo zgoraj povedano, še ne bi bilo vse rešeno, da bi bil to komaj začetek in da bi bilo najtežje delo z razmejevanjem pristojnosti glede na pomen, ki ga imajo posamezne zadeve za mesto ali za ožje skupnosti v njegovem okviru, z določanjem medsebojnih razmerij, z določanjem organizacije itd., z vsem tistim, kar z referendumom ne bi moglo biti rešeno.

Končno izražajo nekateri mnenje, da bi v primeru združitve ljubljanskih občin in ureditve Ljubljane kot ene same komune ožje samoupravne skupnosti, kakorkoli bi jih že imenovali, ne mogle opravljati funkcij oblasti. Po mnenju nekaterih bi s tem spodrezali korenine sedanjim občinam, ker ne bi imele pravega smisla za nadaljnji obstoj in delo.

Ne vidimo nobenega zadržka, da bi te samoupravne skupnosti ne imele tudi funkcij oblasti — seveda res samo glede tistih zadev, ki so v skupnem interesu občanov z ožjega območja in ki so kot take določene s statutom mesta. Če občine lahko zaupajo mestu kot širši samoupravni skupnosti opravljanje nekaterih zadev, ki so skupnega pomena za mesto, in jih te lahko opravljajo tudi kot oblast, ne more veljati drugačno pravilo glede pravice mestne občine, da prepusti posamezne zadeve tudi ožjim skupnostim.

Vračamo se torej k temeljnemu vprašanju — vprašanju razdelitve pristojnosti. Od rešitve tega vprašanja bo odvisno, ali bo upravljanje v Ljubljani dobro in vsaj nekoliko bolj stabilno.

MAJDA STROBL

UMBERTO CERRONI

Predstavniška država in množična družba

Zadnja desetletja v Evropi veliko govorijo o krizi države glede na spremembe, ki jih doživlja sodobna družba. Tako poudarjajo navzkrižje, ki je značilno skoraj za vso Evropo: neravnovesje med elitnimi državnimi strukturami in družbo, v kateri se množice osveščajo in uveljavljajo. To neravnovesje v resnici je, toda izkušnja kaže, da je pogosto rabilo le kot pretveza za zelo različne namene; zato je treba znova raziskati njegove korenine. 1. Prvi pomemben vzrok za ta pojav je nedvomno v starosti državnih struktur skoraj vseh zahodnoevropskih držav. Le-te večinoma izhajajo vsaj iz obdobja med leti 1848—1880 in so očitno dokaz za teoretični kompromis med absolutizmom »ancien régime« in liberalno demokracijo. Ni namreč naključje, da je bila parlamentarna monarhija zelo dolgo vzor evropskih političnih sistemov in da so moderne države nastale po celi vrsti zaporednih konstitucionalnih in parlamentarnih izboljšav nekdanjih absolutističnih in legitimističnih monarhij. Lahko celo rečemo, da je konstitucionalna, predstavniška država, kakršno je ustvarila Evropa, urezana po meri okostenele in zaprte družbe, ki naj bi ji vladala ozka prosvetljena elita. Nemara je to tudi razlog, da evropski konstitucionalni model ni uspel pri ljudstvih drugih celin, ki so se v zadnjih desetletjih otresla vladavine kolonialne manjšine. Prav zato — in to je treba dodati — pa je tudi pri najbolj razvitih evropskih državah politični sistem v resnici ostal brez široke vsebinske ljudske podlage, ki bi ga mogla marsičesa obvarovati v trenutkih kriz in nevarnosti. Benjamin Constant je uvidel, da je bila moderna predstavniška država oblikovana z namenom, da zagotovi ločitev med politično in družbeno sfero in da tako z individualno svobodo omogoča tudi neomejene možnosti za zasebno pobudo v tekmi za bogastvom in egoistično srečo.

Posebno zanimivo je ugotoviti, da potekajo prav v teoretičnem okviru predstavniške države protislovni procesi, ki se zelo hitro širijo. Opomnim naj le na dvoje pglavitnih procesov: prvi je povezan z idejo o ljudski suverenosti, drugi pa z idejo o človekovih pravicah.

Ni dvoma, da je ljudska suverenost postala teoretična podlaga za ureditev laične predstavniške moderne države. Dvomljiv pa je, kot vemo, pomen, ki ga pripisujemo izrazu »ljudska suverenost«.

Predvsem gre tu za dvoje razlag. Po prvi pomeni ljudska suverenost to, da ljudstvo voli predstavniško telo, in sicer prek selekcije po sposobnostih; po drugi razlagi pa pomeni to, da ljudstvo izraža svojo politično voljo prek telesa izvoljenih mandatarjev, ki jih voli, nadzoruje in lahko odpokliče. Prva teza o bistvu ljudske suverenosti izhaja iz skoraj celotne evropske ustavne prakse z bežnimi izjemami, kot so Francoska konvencija iz leta 1893—94. Pariška komuna leta 1891 in morda še kateri revolucionarni trenutek.

Resnici na ljubo priznajmo, da se druga teza, ki pelje vse do Rousseauja in do Marxa, v praksi ni uresničila in da jo je tudi teorija dokaj slabo izrabila. Toda to je najbrž manj zanimivo, kot je zanimivo dejstvo, da je ta druga teza vedno znova opozarjala nase v evropskem ustavnem dogajanju in da je vedno znova prihajala na površje v teoretičnih diskusijah: to pa dokazuje, kako vztrajno je bilo vedno iskanje nove oblike povezave med državo in moderno družbo.

Medtem ko je po prvi interpretaciji ljudska suverenost nekakšen most do temeljne konstrukcije ločitve oblasti in individualnih poroštev, pa po drugi interpretaciji ljudska suverenost pomeni, da ostane funkcija oblasti v rokah ljudstva ali njegovih pooblaščenecv, ki jih ljudstvo strogo nadzoruje. Obe interpretaciji države, zasnovane na ljudski suverenosti, sta doživeli ostre razprave prodornih konstitucionalistov, kakršna sta bila Carré de Malberg in Georges Burdeau. Prvi je predstavniški vladi zoperstavil čisto demokracijo, drugi pa je proti vodeni demokraciji postavil vodečo demokracijo. Kljub vsemu pa je zgodovinski razlog za to teoretično in praktično protislovje še vedno nejasen ali, z drugimi besedami — neznan je družbeni izvor obeh koncepcij. Analiza Benjamina Constanta je v mnogočem še sedaj zgledna, predvsem ko ugotavlja zgodovinsko družbene vzroke kake predstavniše vladavine, ki brez antične ustanove suženjstva, zato pa z moderno trgovino omogoča posamezniku, da doseže svojo zasebno srečo, pri čemer javno oblast v določenih mejah — prepušča nekemu ozkemu telesu izvoljenih odličnikov. Toda ta analiza očitno ni dojela nadvse pomembnega pojava: moderne težnje k združevanju in posebno k organiziranju odvisnih delavcev. Z drugimi besedami: Constantova analiza (kar je sicer značilno za klasike liberalizma nasploh) se izogne obstoju in možni uveljavitvi širokih množic odvisnih delavcev. Prezrla je možnost, da se lahko ločitev med državo in družbo sprevrže v zagotovilo svobode samo za lastnika in ekonomsko neodvisnega državljana nasploh, da pa bo nemara porajajoči se četrti stan to isto zagotovilo iskal v zanikanju takšne ločitve in torej v politični organizaciji, ki bo uresničevala socialne zahteve in ki bo iz zasebnih in individualnih zadve naredila javne. In verjetno je prav tu jedro, iz katerega raste nova možnost za razumevanje in uporabo načela ljudske suverenosti, načela, ki ga moderna država sprejema v spremenjeni obliki, ki pa je slejkoprej dovzetno tudi za drugo varianto. To pa ravno manjka teoretični misli tistih, ki so bistvu »politične emancipacije« zoperstavili bistvo »človeške« ali družbene emancipacije. Marx, ki se je vprašanjem teorije države sistematično posve-

čal samo v mladosti, je pozneje, prav v času Pariške komune, znova načel vprašanje takšnega tipa države, ki naj omogoči družbeno emancipacijo, toda zastavil ga je bolj kot političen in manj kot teoretičen problem. Čutiti je precejšen razkorak med politično nujnostjo takšne države, ki naj temelji na spremenjeni varianti ljudske suverenosti, in med slavno »mladostno« teoretično kritiko politične emancipacije.

Našo tezo lahko na kratko označimo takole: klasično pojmovanje predstavniške države kot države — poroka, ki temelji na priznavanju suverenosti nekega avtonomnega političnega telesa in njegove politične volje, je rezultat parcialne družbeno-ekonomske analize, ki ne računa z nastopom četrtega stanu; marksistična teorija družbene emancipacije pa priznava, da je osrednja točka moderne družbe četrty stan in nasploh ljudske množice, vendar ni dovolj izdelala koncepcijo prehodne države, zaradi česar postaja v delih nadaljevalcev tudi enostranska in omejena. Kljub vsemu pa se zdi, da sta tudi še sedaj to dve poglavitni stališči, med katerima se bo morala odločiti teoretična raziskava, ko bomo iskali razrešitve za dileme med moderno predstavniško državo in sodobno množično družbo.

2. Res je, da obstaja tudi še tretja varianta, ki skuša lastniški duh klasičnega liberalizma in predstavniške države »popraviti« ter hkrati tudi povzeti »družbeno vsebino« četrtega stanu. To varianto zagovarjajo t.im. »tretje sile«. Trdijo, da je demokratična država, ki daje in ohranja individualna poročstva in izvaja celo vrsto »družbenih reform«, mogoča in uresničljiva. Toda če naj sprejmemo to tezo, bi bili morali vedeti, kje so meje poročstev in do kod bodo segale reforme. Kajti, če bi v »poročstva« vključili — razen poročstva o politični in javni svobodi tudi zagotovilo za neomejeno zasebno prisvajanje, tedaj ni jasno, v čem naj bi bila resnična vrednost t. im. »družbenih reform«. Le-te očitno ne bi segle dlje od obrobnihih spreminjanj in popravkov tradicionalnih institucij. Zdi se, da temeljno protislovje med privatniškimi poročstvi in med reformistično voljo bolj ali manj ogroža vse sodobne države. Treba je konec koncev tudi priznati, da je doslej še vedno šlo boljše privatniškemu delu tega nasprotja. Mika nas, da bi odkrili, kakšne spremembe vnaša v teoretično shemo ljudske suverenosti, in torej tudi v politični organizem države, moderna težnja po združevanju. Nedvomno je prihod velikih modernih partij na politični oder globoko razburkal tradicionalno strukturo političnega predstavništva. Na to dejstvo so opomnili že mnogi znanstveniki. Večina le-teh pa poudarja le, rekli bi — negativni del tega procesa, namreč nastajanje velikanskih partijskih aparatov, ki dobivajo zelo pomembne funkcije političnega odločanja in ki predstavljajo določen filter in prepono med ljudsko voljo in izbranimi. Tega zares ni mogoče zanikati. Res pa je tudi, da so takšni posegi manj pomembni, ker se vključujejo v okvir politično pomembnejšega procesa, namreč v proces vezanosti izvolitve poslanca na sedaj anonimni, brezosebni politični program. Tega dejstva navsezadnje ne more zmanjšati niti pritisk aparatov, ki so tudi sami vedno, celo v trenutkih najhujših

kriz, izpostavljeni oceni in nadzorom množic (volitve, politične in družbene agitacije itd.). Ne verjamem, skratka, da je mogoče sprejeti pesimizem Michelsa in Mosce. Ta avtorja sta povsem pravilno ugotavljala izredno togost političnih elit v moderni družbi, toda mislim, da sta se premalo poglobila v spremembe, ki se dogajajo v družbi in sčasoma vplivajo tudi na politične procese.

Sicer se mi pa zdi, da nastajajo najresnejše disfunkcije v moderni družbi iz naslednjega vzroka: uresničene ali zahtevane družbene spremembe se niso dovolj hitro izpričale v institucionalnih preobrazbah države, ki se je, če lahko tako rečem, pogosto znašla v dvoumnem položaju, ta pa je nudil vse možnosti za globoka protislovja v politični ureditvi. Morda je najbolj očitni dokaz za to italijanska ustava. Člen 67 te ustave določa, da je poslanec neodvisen od volivca, in zavrača imperativni mandat. Ta člen je očitno nasproten drugim normam, ki določajo in utrjujejo npr. javno glasovanje o zaupnici vladi in ki sankcionirajo ustavni značaj političnih strank. Ta zadnja določila vidno presegajo tradicionalni okvir poslanske »neodvisnosti« in namigujejo na neke vrste »imperativni mandat«, ki je implicite priznan. V isti italijanski ustavi je, kljub utrjeni ustavni tradiciji, našla pomembno mesto cela vrsta institutov neposredne demokracije (zakonodajna ljudska iniciativa, referendum kot oblika potrditve ali zavrnitve zakonov), ki očitno zanikajo predstavo o državi, v kateri je vsa vsebina ljudske suverenosti zožena na prenašanje oblasti odločanja na neodvisne predstavniško telo. Treba pa je dodati, da se ravno ti instituti v praksi najpočasneje uresničujejo in izpopolnjujejo.

Naslednji primer za to, kako protisloven razplet lahko povzročijo novejši politični procesi, je — se zdi — izraba institutov neposredne demokracije za krepitev izvršne oblasti za to, da bi le-ta postala še avtonomnejša in bolj neodvisna od parlamenta. Zdi se mi, da gre v to smer na primer francoski primer in na splošno vsi (v Evropi dokaj običajni) poskusi, da se šefu izvršne oblasti zaupa direktno investituro, kar dejansko teži k slabljenju političnih konfliktov med različnimi strankami; odločanje je tako zapupano osebi, možnost ljudske in parlamentarne kontrole nad administracijo pa je izključena.

Naj povzamem z mislijo, da odpira moderna politična ureditev, ki se skuša prilagoditi nastalim družbenim spremembam, nove možnosti uveljavljanju ljudske suverenosti pod pritiskom zgodovinskih in objektivnih teženj, da tako rečem, pozneje, v trenutkih zaostaja, pa skuša vsaj prekriti s sodobnejšimi oblikami stare sheme avtoritarizma.

3. Naslednji pojav, ki tudi nemara dokaj natanko označuje življenje sodobne države, je nasprotje med zahtevo po socializaciji političnega življenja in vztrajno obstojnostjo visokega birokratskega obzidja, ki loči državljana od javnega upravljanja in vključuje veliko žrtvovanje svobode. Zahteva po podružbljenju socialnega življenja je vsak dan odločnejša in tako demantira stari koncept države »nočnega čuvaja«; toda načelo družbenosti bi se

moralo uveljaviti prek progresivne socializacije javne oblasti, v resnici pa si prizadeva za krepitev družbenih posegov javne oblasti, ki je v bistvu elitaristična. Skratka, kolikor moderna država demantira klasično liberalno tezo o ločitvi med državo in družbo, to počne s tem, da krepi zunanje posege v družbo, namesto da bi razvijala resnično socializacijo medosebnih odnosov in njihovo dejansko družbeno integracijo. Konec ločevanja med državo in družbo se izpričuje torej kot proces naraščajoče birokratizacije družbenih odnosov, ki prinaša tveganje, da bi se povečali avtoritarni pritiski in da bi še razločnejše izstopila nenavadna skrajnost individualizma — konformizem. Tu bi morali besedo prepustiti književnikom, ki so doslej veliko bolje od pravnikov ali sociologov razkrili fenomen birokracije in družbenega konformizma. Le-ti so namreč spoznali (od Gogolja do Kafke, do Saltikova-Ščedrina do Brechta, od Balzaca do Pirandella in Musila), da so družbe, ki so kolikor mogoče individualistične, tudi močno konformistične in natrpane z birokratsko iracionalnostjo, čeprav sicer dajejo drugačen videz. Pojave take vrste pa je docela prezrl celo sociolog, kot je Max Weber, ki še vedno vlada v sociologiji. Ta vprašanja, ki se v sodobnem svetu vrtoglavo kopičijo, je kritično prodorno proučeval, kot je znano, pokojni Wright Mills.

Napetost med silami individualizma in socializacije, ki je hkrati napetost med konformizmom in samousmerjanjem, se bo nemara ublažila predvsem na enem področju, na področju planiranja. Očitno je, da mislim na zahodne države, toda zdi se, da je ta proces, z nekaterimi bistvenimi razlikami, danes značilen tudi za socialistične države vzhodne Evrope. Področje planiranja je namreč novo. Nanj stavi sodobna država vse svoje upe, ko si prizadeva za politično in družbeno ureditev. S tem, da so moderne države sprejele načelo planiranja in zavrnilo teoretične in tehnične pomisleke neoliberalistov (Von Mises, Hayek, itd.), so tudi priznale problem t. im. družbene integracije in socializacije individualnih dejavnosti. Kljub temu pa so se znašle pred dilemo: ali se opreti na zasebno lastnino, da bi s tem dosegli učinkovito socializacijo in široko možnost programiranja, ali pa ohraniti sistem državnih posegov v območje »indikativnih«
dejavnosti in tako rešiti zasebno lastnino in individualne svoboščine. Izkušnja zadnjih 50 let pa, žal, dokazuje, da se je sicer upravičena skrb za ohranitev individualne svobode organsko združila s težnjo po varovanju zasebne lastnine, proces socializacije s planiranjem pa si le počasi in z velikimi težavami prizadeva doseči stopnjo, ko bo lahko nudil zadostno zagotovilo individualnim svoboščinam. Vendar pa mislim, da je čas dozorel, in to v dvojnem smislu: prvič tako, da v zahodnih državah dozoreva prepričanje, da učinkovito planiranje — takšno, ki onemogoča anarhične privatistične ekscese in omogoča zaposlovanje, večjo produktivnost in višji standard — ni izvedljivo brez temeljite revizije lastniškega sistema in brez intenzivne socializacije produkcijskih sredstev; drugič pa tako, da se v socialističnih državah krepi neubranljiva zahteva po reviziji prisilnega planiranja, po samostojnosti podjetij in večji avtonomiji nasploh, po dosledni prestrukturi-

raciji politično-pravnega sistema, da bi le-ta zmožel varovati individualne svoboščine.

Naj sklenem z vprašanjem: zakaj naj bi se morala moderna svoboda nujno ustaviti pred zasebno lastnino velikih proizvajalnih sredstev? Zakaj naj bi bila družbena lastnina nad temi sredstvi in zakaj naj bi bilo z njo povezano planiranje nezmožno zagotoviti moderne svoboščine? Zdi se mi, da teoretično ni ničesar, kar bi opravičevalo takšne trditve, in da so zgodovinske izkušnje, ki so v tem ali onem smislu sicer dvomljive, predvsem dokaz, kako počasi napredujejo človeške zadeve.

4. Od pojavov, ki smo jih doslej omenili, je posebno zanimiva težnja predstavniške države, da bi še razširila že tako obsežne birokratske strukture. V tej zvezi je treba omeniti predvsem dvoje elementov: čisto iracionalne posledice, h katerim vodi simbioza individualistična družba — predstavniška država — birokracija, in težnjo moderne družbe industrijskega tipa, da to simbiozo preseže.

Predvsem je treba priznati, da o fenomenu birokracije v resnici še nimamo prave znanstvene analize. Vsega skupaj imamo dve tezi, Webrovo (ki na neki način nadaljuje in razvija nekatere Heglove predpostavke) in Marxovo. Prva poudarja predvsem odnos med birokracijo in racionalizacijo političnih in pravnih dejavnosti, druga pa, narobe, razglša iracionalni značaj birokracije. Gre torej za dvoje povsem različnih tez, ki ju velja na kratko pregledati.

Racionalizacijo kot prevladujočo značilnost birokracije je Weber utemeljeval s pojavi, ki iz dneva v dan izgubljajo veljavo in neogibno zahtevajo nadomestitev. Postavlja se namreč vprašanje, če moderna birokratska organizacija v resnici kaže to racionalno učinkovitost, kakršno ji je pripisoval Weber, ali pa se ni izkazala prav za eno izmed največjih ovir za racionalen in učinkovit razvoj produkcijskega življenja. Načelo delitve dela je nedvomno zelo pomembno za večjo učinkovitost. Toda — kakšno je razmerje med delitvijo dela in birokratizacijo? To je vprašanje, kajti zdi se, da je proces birokratizacije popolnoma sklenjen takrat, ko dobimo vsemogočnega in vsevednega birokrata, ki je formalno odtujen delitvi dela in specializaciji. Zdi se, da je to položaj, ki naravnost kliče po Marxovi tezi o »celovitem človeku«, ki bo — zato, ker bo presegal specializacijo — zmožen tudi zavestno premagati etično omejenost svojega poklica in urada. Seveda je res, da so birokratske operacije v modernem svetu povezane s širjenjem abstraktnih ali čisto pravnih norm in torej s težnjo po uniformiranosti ponašanj, z vokvirjanjem le-teh v enake in formalne standarde, toda ravno ta formalna standardizacija pogojuje konformizem, pa tudi druge nevarnosti, ki jih je ugotavljal že Aristotel, ko je trdil, da more biti pravo enako samo za enake in da bi dosledno pravično pravo moralo na neenak način obravnavati tiste, ki so v neenakih razmerah. Če je to res, potem je rezultat ne samo nepravično vrednotenje in torej zgolj formalno izenačevanje, ampak tudi nepravično obravnavanje, ki se uveljavlja v neotipljivih in nejasnih oblikah modernega brezosebnega in anonimnega pravnega zakona.

Na prvi pogled je res, da — nasproti diskrecijskemu odločanju in srednjeveškim privilegijem — omogoča formalnost in abstraktnost birokracije drugačno raven javnega življenja, toda res je tudi, kakor je trdil že Aristotel, da je tudi enako obravnavanje lahko privilegij. Sicer je pa tako znano, po koliko poteh poteka birokratsko poslovanje, da nazadnje spremeni belo v črno in nezakonito v zakonito.

Nasproti webrovski oceni učinkovite birokracije, zaverovane v procedure, v usužnjene shematičnosti tipov, zakoreninjene v objektivnostih urada in zagledane v svoj proceduralni ritual, stoji trdna vsakdanjost, ki pripoveduje o neverjetni, grozljivi neučinkovitosti, o nesluteni počasnosti, o nepopisnih privilegijah. Človek neutegoma pomisli, koliko je pač resnice v Marxovem bežnem orisu, v mladostnem spisu o Heglovi filozofiji javnega prava. Spoznal je, da je vzrok omejenosti birokratskega ponašanja v delitvi, ki jo le-to sama vceplja med zasebno in javno, med stvarni svet dejavnosti, ki ga omejuje privatnost, in med zgolj formalni svet izključno politično-pravnega izenačevanja. Če se hočemo prepričati o sedANJI vrednosti teh ugotovitev, je čisto dovolj, da preberemo strani, ki jih je birokraciji namenil veliki sociolog, kot je bil Wright Mills.¹ Le-ta je zelo dobro prikazal tudi psihološke posledice, ki jih poraja grozotna birokratska zapletenost. Tu bi želel pripomniti predvsem, da je birokrat po bistvu najbolj očiten dokaz, kako nadvse nujno je individualno-privatne dejavnosti in ponašanja postaviti na podlago splošno-javne povezanosti; po drugi strani pa je tudi dokaz, da je takšno splošno-javno povezavo nemogoče doseči s pomočjo čistih političnih in pravnih shem, postavljenih nad kompleksno družbeno stvarnost. Še več — nastane nevarnost, da bi se še povečala odmaknjenost posameznika od javne sfere, kar ne pomeni le, da mu je daleč, ampak da mu postane tudi nerazumljiva. In še druga nevarnost je: da se bo namreč vprašanje poenotenja in socializacije ljudi pogreznilo v kult oblik in obrede konformizma. In končno se lahko zgodi celo, da bi v isti kulturi zmagalo to, kar je Wright Mills bistrroumno imenoval »birokratski etos«, po katerem je svet zgolj objekt, s katerim je treba upravljati, in družba le družba odvisnih, ki so v vsem in vedno zlahka nadomestljivi; tak svet in takšna družba ne poznata nobenega resničnega človeškega interesa in tudi ne občutka soudeleževanja. Birokracija je seveda zmožna, kot je ugotovil Weber, predpostavljati ta in takšna človeška ponašanja — toda zato nima resničnega interesa; zna tudi narediti klasifikacijo, nikoli pa ni zmožna imaginacije. In vendar, mislim, predvsem imaginacijo potrebuje moderni svet, da bi odkril nove probleme ljudi in narodov.

5. Zaradi teh porazov, ki nevarno ogrožajo vse sedaj obstoječe zgodovinsko družbene ureditve, se znova zastavlja vprašanje kritike predstavniške države, kritike, ki naj bi v središče naše kulture vrnila človeka in vprašanja njegovega življenja, kljub nujnim pro-

¹ Glej C. Wright Mills: »Birokratski značaja«, Teorija in praksa 1965, št. 1 — op. ur.

ceduram in formalnostim. Ravno tu je globok smisel moderne demokracije. Zdi se, da je Wright Mills zelo natančno zadel, ko je pisal: »Demokracija pomeni, da imajo tisti, ki jih zakon kontrolira, pravico in možnost, da zakon spremenijo na podlagi ustreznih pravil, da spremenijo tudi ta pravila; in pomeni še več — pomeni neke vrste kolektivno samonadzorstvo nad strukturalnim mehanizmom zgodovine.« Demokracije, skratka ni mogoče enostavno enačiti z legalizmom, proceduralizmom, formalizmom, kot bi mnogi še vedno želeli, ne da bi s tem tvegali, da jo degradiramo na birokracijo. V svetu, kjer se uresničuje webrovska »univerzalna birokratizacija«, gre v resnici za to, da ugotovimo, kakšen je strukturalni mehanizem zgodovine, in da iščemo način, da bi ga obvladali; za to, skratka, da spoznamo, da je naloga moderne demokracije tesno povezana z vprašanji moderne emancipacije, z vprašanji osvobajanja človeka vseh ovir, ki še pritiskajo nanj, kot so privilegiji denarja ali rase, moči ali veroizpovedi. Moderna demokracija danes in jutri ne more biti bistveno drugačna, kot je bila včaraj, ko se je rodila: vedno je bolj proti privilegijem vsake vrste in kakršnegakoli izvora. Tako priznavamo, da je demokracija enakost in da je samo enakost porok svobode. Vemo tudi, da teoretični problem demokracije še zdaleč ni izključno tehnični problem, torej ozko in strogo pravno-politični problem, ampak da je obsežen, rekel bi, vseobsegajoč družbeni problem. Hkrati je treba vedeti, da se bomo do razrešitve vprašanj moderne demokracije dokopali le, če bomo premagali celotno in težko presegljivo področje ekonomskih, družbenih in rasnih ovir, ki še ločujejo ljudi. Če smem še enkrat citirati Wrighta Millsa, bi rekel, da dandanes problem demokracije zadeva sedanost kot zgodovino in prihodnost kot odgovornost: zahteva kritično izmenjavo mnenj, ki naj problematizira in pozgodovini našo sedanost, in zahteva tudi vrednostno oceno, ki naj da perspektive nekemu modelu samoupravljanja enakih ljudi, h kateremu se bo mogla usmeriti naša prihodnost in kjer se bo izkazalo, kolikšna je naša idejna in praktična moč. Demokracija postaja, skratka, jedro naše moderne kulture: bodisi zato, ker ji je predpogoj temeljita sprememba družbenih in ekonomskih odnosov, povezana z globoko obnovo navad in psihologije, bodisi zato, ker postaja področje, na katerem se uveljavlja in uresničuje vsa kultura. Celo znanost opravlja dandanes izpit svoje družbene učinkovitosti v demokraciji.

Zavedam se, da je mogoča groba opomba, ki temelji na t. im. »kvantitativnem« značaju, ki da je lasten demokraciji: zakaj, je mogoče vprašati, naj bi bilo mnenje več ljudi pravilno? Doslej navedena dejstva nam omogočajo, da učinkovito odgovorimo. Če je demokracija družbenopolitični status in, natančneje, izenačevanje vseh tistih razmer, ki lahko vplivajo na druge, se zdi, da je jasno, da je vrednejše mnenje več ljudi, ker pač izraža družbenopolitične pogoje večine, izraža torej neke vrste družbeni interes, ker se torej pojavlja kot odklonitev privilegijev manjšine. S tega izhodišča je demokracija kot eminentno družbena demokracija vse kaj drugega kot pa kvantitativna in amorfna: odklanja namreč

tudi mnenje večine, kadarkoli je le-to uslužnostna podpora privilegiranim. Na področju družbene enakosti pa demokracija zahteva politično enakost; le-ta je torej že očiščena individualističnih privilegijev in se kaže predvsem kot avtentična možnost, da se uveljavi mnenje kogarkoli proti zagovornikom prosvetljenjskega privilegija, ki menijo, da lahko »vzgjajajo« množico. To pa je možnost, ki se uresničuje s soglasjem, ali drugače povedano, zaradi možnosti, da se interesi večine izrazijo in da so razumno utemeljeni.

Konec koncev je demokracija kot hkrati politična in družbena demokracija ravno zanikanje nivelizacije; odklanja in obsoja »družbo odvisnih«, o kakršni sanjari birokrat, družbo, ki le nekaterim nudi privilegij, da smejo imeti svojo egoistično individualnost, in ki vse ostale sili, da se gibljejo v ozkih sferah konformizma. Demokracija, ki je antikonformistična in antiindividualistična, je po bistvu egalitaristična in stimulatívna. Njen končni ideal je navsezadnje isti, kot je bil ideal grške demokracije. Ta je sicer izgnala tistega, ki je kršil harmonijo kolektivnosti, toda voditelje je izbirala z žrebom, nato pa od njih zahtevala, da dajejo obračun svojega dela, in si vzela pravico, da jih po potrebi odpokliče. V takšnem okviru je kolektivizem sposoben odkriti in uveljaviti najboljše individualne talente. Demokracija tako postane podlaga osebne družbeno integrirane iniciative, tistega »celovitega človeka«, ki je še sedaj cilj, h kateremu naj bi si prizadevala kultura. Tudi zato je popolnoma jasno, da lahko samo resnična enakost množic izraža polno svobodo posameznika. In da, navsezadnje, lahko samo integralna demokracija omogoči, da se sedanja množična družba spremeni v družbo svobodnih ljudi in sedanje konformistično in birokratsko barbarstvo v civilizirano skupnost. Demokratični egalitarizem je edino sredstvo, s katerim je dandanes mogoče preprečiti privilegije, ki bi zaradi mehanizma moderne tehnike razpolagali z mnogo večjo in bolj despotsko močjo, kot so jo nekoč imeli fevdalni gospodje; sposobnost samoupravljanja, vzajemne kontrole in iniciative, ki se izraža v demokraciji, je edino sredstvo, ki more rešiti človeka, da se ne bo zrušil pod težo strojev, tehnike in specializacije. Skratka, prav zares verjamem, da je v demokraciji edino upanje, da bi naš planet postal človeška skupnost.

(Prevedla Neda Pagon-Brglez)

(Ne)politična policija

Ni mogoče doomiti, da pomeni prispevek Ljuba Babconca »Služba javne varnosti« (»Naši razgledi«, št. 8, 22. april 1967) dragocen poskus ovrednotiti vsaj nekatere vidike vloge, poslanstva, funkcije in značaja službe javne (in državne!) varnosti v naši socialistični skupnosti. Prispevek vnaša po mojem mnenju novo kvaliteto v razmerje med javnostjo in varnostno službo. Poslej dialog o javni in državni varnosti ni možen in potreben le na zasedanjih družbenopolitičnih forumov, v skupščini ali v izvirnem svetu. Nujno in dopustno je (in Ljubo Babcon nas v to imenitno uvaja), da pri tem sodelujejo vsi, ki žele ali celo morajo povedati tudi svoje osebno mnenje o teh stvareh. En sam pogoj bi navedel za sodelovanje v tem dialogu: iskreno zavzetost za našega človeka (za varstvo njegovih pravic, svoboščin in dostojanstva) in socialistično družbeno skupnost. Trezen pogled na stvar je potreben tembolj, ker so se v postbrniskem ozračju kljub vsemu pojavili nekateri pogledi, iluzije in mnenja (namerna in nenamerna), da so korenine vsega »zla« pri nas v obstoju in delu organov za notranje zadeve, od prometnega miličnika do uslužbenca državne varnosti. Že večkrat niso pomagale ne politične intervencije, ne pojasnila o tem, da je treba razločevati položaj organov za notranje zadeve kot sistemsko vprašanje od zlorabe pooblastil pri posameznikih. Žal tudi te intervencije dostikrat niso preprečile, da se nekateri ljudje ne bi vsaj spogledovali ob srečanju z nekdanjim ali sedanjim delavcem v organih za notranje zadeve. Ah, to je bivši... je bilo tu in tam slišati, in že je bila to oznaka, pečat, epiteta ali karkoli že hočete. To je, vsaj po mojem, tudi eden izmed socialnopsiholoških vzrokov pri tistih, ki se lotevajo obračunavanja, celo ubijanja miličnikov, npr. huliganske tolpe, o čemer je bila naša javnost obveščena. — Kar zadeva zlorabe pri posameznikih, mislim, da so bile le-te predvsem posledica birokratične koncepcije o vodenju in usmerjanju družbe ter o razreševanju njenih nasprotij. Večinoma torej nosilci zlorab niso avtonomno »ustvarjali« birokratične težnje, kar se, žal, še vedno nasplošno misli.

V tem smislu in zaradi tega se seveda ne morem strinjati z Ljubom Babconom, ko pravi, »da ni prav, da so brez potrebne diferenciacije doživeli enako kritiko (kot organi državne varnosti — op. p.) tudi organi javne varnosti (milica in kriminalistična služba)«. Pravzaprav bi samo dopolnil njegovo misel in dejal, da so brez potrebne diferenciacije doživeli (ali intimno doživljali) enako kritiko vsi delavci v organih za notranje zadeve, od vratarja, telefonista do najodgovornejšega. In zato negativne posledice, ki so se izražale, kakor pravi avtor, »predvsem v demoralizaciji in dezorientaciji delavcev na tem področju«. Moralne krize,

obračunali z lastno vestjo in osvestitev na novi moralni in politični ravni bi morali biti pri delavcih v varnostni službi predvsem posledica notranjih moralnih vzgibov, ne pa zgolj frontalnega pritiska anonimne atmosfere, ki sili v ponarejeno prilagajanje ali konformizem, v pojav, s katerim bi morala samoupravna družba obračunati mnogo hitreje in dosledneje, kolikor smo temu sodobniki pač priče. Mislim, da je bistvo premikov, ki jih je povzročil brionski plenum, v resnici prevrednotenje v odnosih med družbo in posameznikom, resen političen napor, da popolnoma onemogočimo vsakršno ozračje, ki je bilo zanj značilen, aprioren doom v poštenost in dobronamernost državljanov, mrzlično listanje po preteklosti in merjenje državljanske pravovernosti po zelo dvomljivih kriterijih, kakor sem to svoj čas že zapisal.¹ In če so takšna ozračja bila, so bila le posledica čisto nepotrebnega podaljševanja post-revolucijske situacije in neustreznega statusa organov za notranje zadeve v našem političnem in pravosodnem sistemu. In dalje. Če je bil položaj teh organov privilegiran, npr. v kazenskem postopku, če se je v tem postopku položaj advokature včasih zdel kot nujno in nepotrebno zlo, potem to ni bilo bistveno odvisno od miselnosti ali volje posameznih delavcev v organih za notranje zadeve, marveč je bilo posledica (in morebiti kot taka še obstaja) neustrezne sistemske rešitve. Vse to pa velja (v načelu) v enaki meri za vse vrste varnostnih organov (za javno ali državno varnost, za milico ali kriminalistično službo). Tu pa se spet pridružujem toku mišljenja Ljuba Bavconca in podpiram njegove intervencije, da nam je potrebna strokovno močna, kvalificirana in sodobno opremljena javna varnost kot element demokratičnega političnega sistema, ki odpravlja prav vse formalne in dejanske oznake policijske države. Dodal bi le dvoje, troje mišljenj, ki Bavconove napore dopolnjujejo, če sem ga, seveda, prav razumel.

»Ne potrebujemo politično močne policije,« pravi avtor. To utemeljuje s tem, da je bil svoj čas važen predvsem kriterij politične zanesljivosti. Strinjam se s premikom k strokovnosti, dodajam pa še poudarek na političnosti. Prava političnost namreč ni v zanesljivosti tiste vrste, ki temelji na slepi poslušnosti v strogi hierarhični organizaciji, kjer ima vodilni vedno v vsakem primeru in povsod prav. Političnost je v tem, da delavec v varnostni službi, poleg tega, da je res strokovnjak, dojema našo stvarnost tudi kot politično stvarnost s svojo lastno dinamiko in zakonitostmi, s protislovji in konflikti, ki jih moramo premagovati s politično in družbeno dejavnostjo, z bojem, polemiko in dialogom in le izjemoma z nezaželenimi administrativnimi ukrepi javno- ali državno-varnostne narave; da dojema človeka ne le kot objekt v kriminalistični kartoteki, kot potencialnega prestopnika, na katerega bi napotila mehanografska ali elektronska obdelava podatkov, kot številko v sodnem aktu, marveč kot sočloveka, ki je navzlic storjenemu (kaznivemu) dejanju vseeno še zmerom človek, ki bi moral po določenem času družbene izolacije spet zaživeti kot enakopre-

¹ »Kriteriji pravovernosti«, »Teorija in praksa«, 11/1966.

dno bitje. Služba javne varnosti mora biti torej ne le strokovna služba, delavci v njej ne le »finomehaniki« v svoji stroki, marveč tudi sociološko, politološko izobraženi ljudje, ljudje z globokim občutkom za čas, prostor, dogajanja in za soljudi. V tem smislu potrebujemo torej tudi »politično močno policijo«.

Se beseda o državni varnosti. Avtor se je temu izognil, če izvzamemo uvod v njegov tekst. Bolj natančno povedano: omejil se je »samo na družbeni položaj in vlogo organov javne varnosti«. Tudi tu si dovoljujem dopolniti njegovo misel. Slovenska in jugoslovanska socialistična skupnost bivata v realnem svetu, svetu profitislovnih interesov svetovnih velesil, v svetu, v katerem se socializem prebija kot svetovni družbeni sistem ne predvsem zaradi nekakšnih fatalnih zgodovinskih zakonitosti, marveč z voljo, delom in akcijo ljudi v svetu, v katerem so in delujejo sile, ki vlečejo nazaj, ki se krčevito upirajo. Zaradi tega nam ne sme biti nelagodno tudi popolnoma jasno reči: potrebujemo tudi strokovno, politično in sodobno tehnično opremljeno državno varnostno službo.² Najbrž bi bilo skrajno naivno misliti, da tuje obveščevalne službe velesil Jugoslaviji kakorkoli prizanašajo. In če je temu tako, potem ni odveč vprašanje, ali in v kakšni meri so se nedavno razkrite metode in akcije CIA odražale tudi pri nas? Zaveščevalni interes tujih obveščevalnih služb bi morala biti sestavni del patriotične in socialistične zavesti naših državljanov, nas vseh. In v tej zavesti bi morali organi državne varnosti predvsem videti svojo oporo in svoje korenine. Ustvarjanje ozračja za oblikovanje take zavesti pa je dolžnost tudi mnogih drugih institucij, od fakultet do družbenopolitičnih organizacij.

Da, globoko se strinjam z Bavconovim mnenjem, da pri nas ne bi smelo vladati, »sicer resda po tihem, a vendarle prepričanje, da je policist (bivši, sedanji ali prihodnji — op. p.) ali nekakšna skrivnostna ali pa manjvredna figura«. Res, da je družbeni status organov varnostne službe odvisen od njih samih in od odnosa vodilnih družbenih sil do njih. Odvisen pa je tudi od odnosa naše celotne javnosti, zlasti kvalificirane. Prispevek Ljuba Bavcona je po mojem prepričanju navzlic omejitvam, ki sem jih označil, eden prvih znanilcev ustvarjalnega ravnanja kvalificirane javnosti.

ZDENKO ROTER

Nepotrebna zaskrbljenost

Da je naše šolstvo v samoupravni, organizacijski in gmotni krizi, o tem smo si že dolgo na jasnem. Radi ali neradi priznavamo, da je poglavitni vir vseh težav v našem šolstvu pomanjkanje de-

² Na to opozarja tudi resolucija VII. plenuma CK ZKS: »Gre za njeno (varnostne službe — op. p.) modernizacijo, jasno usmeritev k odkrivanju socializmu sovražnih pojavov, k preprečevanju vsakršnega vmešavanja od zunaj in k doslednemu čuvanju suverenosti socialistične skupnosti.« (»Komunist«, 31. 3. 1967, str. 3.)

narja. To so ugotovili tudi pomembni politični zbori v zadnjih letih, posebej kritično in zaskrbljeno pa VIII. kongres ZKJ.

Kljub temu se še najdejo taki, ki skušajo bolj ali manj prikrito dokazovati z raznimi analizami in dokumenti malone to, da stanje v šolstvu sploh ni kritično.

V enem od takšnih dokumentov na primer beremo naslednje: »Sredstva, ki so jih za šolstvo zagotovili proračuni družbenopolitičnih skupnosti, so skoraj enakomerno naraščala. Prav tako je videti skoraj konstanten dvig deleža za šolstvo v celotni proračunski potrošnji. Ta delež se je v letih 1962 do 1966 dvignil od 30% na 39,4% v povprečju za 2,7% letno. Globalno za republiko je bilo torej gibanje deleža za šolstvo v proračunski potrošnji za področje izobraževanja razmeroma ugodno.«

O resničnosti navedenih podatkov sicer ne dvomimo, toda statistika je, kot vemo, zelo varljiva stvar, s katero se da dokazovati vse mogoče. Vendar bi se bilo umestno vprašati, kakšna sta bila struktura in obseg proračuna leta 1962 in kakšna lani. Dobro je namreč znano, da se proračun zadnja leta čedalje bolj krči (vsaj realno), ker že zdavnaj nima več vseh tistih funkcij, ki jih je imel nekoč, in zato tudi nima na voljo tolikih sredstev. Potemtakem so citirani odstotki v proračunski potrošnji, ki da so šli za izobraževanje, lahko zelo relativni. 30 odstotkov leta 1962 in 1966 sta bržčas dve povsem različni vrednosti, tako bi vsaj dejali.

Če torej ni razlogov za očitke, da je bilo izobraževanje zapostavljeno, zakaj potem prosvetni delavci kljub vsemu ven in ven negodujejo, da s sredstvi, ki jim jih dodeljujejo družbenopolitične skupnosti, ne morejo izhajati. Ne vemo, če bi kdo od ljudi iz šolstva pritrdil statističnim podatkom, ki dokazujejo, da je imelo lani šolstvo precej več denarja kot pred petimi leti. Kajti če bi bilo to res, potem močno dvomimo, da bi nekatere šole (in teh zadnje čase v Jugoslaviji niti ni tako malo) »prekinjale delo«, saj dobro vemo, da so precej skromne v svojih materialnih zahtevah. Hkrati ko skušamo opozarjati, da dajemo iz proračuna več za šolstvo, ugotavljamo, da so bili osebni dohodki v osnovnem šolstvu v primeri s povprečnimi osebnimi dohodki zaposlenih v Sloveniji še leta 1962 na boljšem za 24,3 odstotka, toda ta prednost učiteljev je v letu 1966 zdrknila na 1,5 odstotka. Ali — z ne docela primerljivimi podatki (ker je bila sredi leta 1965 izvedena reforma, tudi reforma cen, ne pa skladna reforma proračunov) lahko ugotovimo, da smo dali leta 1962 4,8 odstotka narodnega dohodka za šolstvo, leta 1966 pa 4,3 odstotka.

Zasledili smo tudi že uradne primerjave o tem, koliko znašajo javni izdatki za izobraževanje v nekaterih drugih državah po svetu in koliko pri nas. In tako izvemo, da smo v Sloveniji dajali za šolstvo večji del narodnega dohodka kot pa na primer v Franciji, Bolgariji, Avstriji, Zahodni Nemčiji in celo na Danskem. V isti sapi se, seveda, pripominja, da ti podatki »niso povsem primerljivi s podatki za Jugoslavijo«, a jih vendar navajamo. Morda kot še en tih dokaz, da ni razlogov za hudo kri pri vseh tistih, ki jih vznemirja gmotni položaj našega šolstva?

Prevelika vnema

Ko je v lanskem aprilu v okviru tako imenovanega postkoncilskega misijona bila na programu v eni od ljubljanskih cerkva tudi tema »Naši bratje ateisti«, je to vzbudilo veliko zanimanja. Tako med tistimi katoličani, ki so bili pred vojno, med vojno in tudi še po njej pod pritiskom neprestanega dopovedovanja, da so ateisti in komunisti ne-ljudje, ki bi jim morali obrniti hrbet, ki z njimi ni mogoče nikakršno sodelovanje in zoper katere je celo v imenu vere treba bojevati krvav boj. Pa tudi za nas komuniste, marksiste in ateiste je bilo to znamenje nekega novega dogajanja, drugačnega odnosa, najmanj, kar lahko rečemo: znamenje realistične politike Cerkve. Prisluhnilo smo, nekateri z nezaupanjem, drugi z upanjem, da si načelo dialoga počasi, a vendarle vztrajno utira pota tudi v cerkveno strukturo.

Prav zato sem z zanimanjem, neprikrito radovednostjo in z velikim pričakovanjem prebral aktualni intervju »Verni in neverni med seboj«, ki ga je v verskem listu »Družina« (št. 4, 15. februar 1967) objavil škof in apostolski administrator za Slovensko Primorje Janez Jenko. Pred tem se je vrnil iz Rima; tam je sodeloval na zasedanju tajništva za neverne — apostolske stolice tajništva, ki ga vodi dunajski nadškof kardinal König. Prebral sem intervju in pritrdil bi lahko marsikateri misli v njem. Zaustavil sem se ob tejle in pomislil: »Preprosto, naravno, neprisiljeno se vedimo med neverniki! Naravnost nikogar nikoli ne skušajmo spreobračati...« (Podčrtal R. Z.)

In tu so se začeli moji dvomi o tem, ali in v kolikšni meri in kako nekatere vodilne cerkvene osebnosti pojmujejo in osmišljajo dialog. Naravnost moram reči, da je z dialogom vsako (s katerekoli strani) spreobračanje nezdržljivo, pa naj bo neposredno, posredno, odkrito ali prikrito. V prepričanju, da je nujno spreobračanje, živim takrat, kadar o svojem nazoru mislim, da vsebuje popolno, celotstno Resnico, kadar sem prepričan, da je moj sogovornik sicer čisto simpatično bitje, ki pa ni na pravi poti, ki živi v krivi veri. Spreobračanje je vedno povezano z nasiljem, fizičnim ali duhovnim; najmanj pa s podcenjevanjem sočloveka, ki je drugačnih misli in pogledov na svet. Mislim, da so posledice teorije in prakse spreobračanja med drugo svetovno vojno v našem družbenem prostoru in v našem spominu še vedno živo prisotne. Škof in apostolski administrator Janez Jenko sicer na drugem mestu poudarja, da »drug drugega morajo upoštevati. Pripravljeni morajo biti eden drugega poslušati, resnico sprejeti ter se tako od drugega tudi nekaj naučiti«, in dalje: »vera je najbolj notranja, celostna, svobodna odločitev za Boga«. Vendar z idejo, o spreobračanju, čeprav ne neposrednem, v bistvu dialog zanika ali vsaj bistveno omejuje.

Toda če bi ostalo različno pojmovanje dialoga* zgolj beseda, stvar ne bi bila niti težka niti nepremostljiva. Vznemirja pa nas tudi določena praksa. O nekaterih prispevkih o ateistih, ki jih je

prinašala »Družina« v preteklosti, smo svoje stališče javno že povedali, a nanj nismo dobili niti pravega niti zadovoljivega pojasnila. Poleg tega pa gre tudi za pastoralno prakso nekaterih duhovnikov. Čeprav maloštevilni (morda zato, ker vemo zanje le iz pripovedi svojih znancev in prijateljev?), so vendarle primeri, ko nagovarjajo otroke komunistov, naj obiskujejo verski pouk; duhovniki v osebnih pogovorih nagovarjajo komuniste, naj se spreobrnejo; nekateri med njimi prigovarjajo vernike, naj izolirajo komuniste in njihove otroke; duhovniki nepovabljeni obiskujejo komuniste ter jim kot odgovornim za vzgojo otrok priporočajo verouk; v nekaterih krajih pošiljajo komunistom pismena vabila, naj se udeleže misijona ...

Ali naj navedemo konkretne primere?

Ali si lahko razlagamo vse te in podobne primere kot popolnoma slučajne spodrsjlaje posameznikov, ki v (pre)veliki vnemi pozablajo celo na osnovno koncilsko intonacijo glede ateistov in komunistov? Ali pa prihaja do določene modifikacije načela o dialogu pri nekaterih naših, domačih cerkvenih hierarhih? Morda imajo prav tisti, ki menijo, da poizkuša tajništvo za neverne apostolske stolice na poseben način shematizirati dialog v socialističnih deželah? Kakorkoli že. Mislim, da smo dolžni javno povedati svoje dvome, osuplost ob tem, da se dialog pojmuje kot spreobračanje, in svoje odločno stališče, da se bomo uprli vsakemu posameznemu poskusu tega spreobračanja. V socialistični skupnosti se morajo v življenjski praksi srečevati enakopravni in enakopredni delovni ljudje, ne glede na njihovo svetovnonazorsko prepričanje. Svetovnonazorska odločitev mora biti v resnici stvar svobodne, notranje odločitve posameznika. Zgodovinska resničnost in dejanske vrednote posamezne ideologije naj bodo tiste, ki vplivajo na te odločitve. In v tem smislu si bomo komunisti prizadevali tudi v prihodnje uveljavljati našo, marksistično ideologijo. Kljub temu, pa tudi zaradi tega, se v celoti pridružujem stališču, ki meni: »Mi komunisti ne samo da verjamemo v dialog, ne od danes ali včeraj, ampak verjamemo in se borimo za njega že dolgo časa. Dialog torej za nas ni taktika. Če bi bil za koga v Vatikanu zgolj politični manever, tedaj smo lahko mirni, kajti izigrali bodo sami sebe. Če bi vabilo na dialog komurkoli bilo zgolj nastavljena zanka, je precej verjetno, da se bo on sam ujel vanjo. Dialog je za nas sestavni del boja za napredek človeka. To je sredstvo boja proti podcenjevanju kogarkoli, ki se iskreno vključuje v demokratična in napredna ljudska gibanja. To je sredstvo boja proti različnim političnim, moralnim, znanstvenim, pedagoškim in drugim diskvalifikacijam. Zato torej dialog ni oportunistem ali izdaja interesov revolucije, ampak je združevanje vseh sil za napredek naše socialistične družbe, za miroljubno sporazumevanje med narodi.«**

Z. R.

* Glej o tem članek »Dialog med marksisti in kristjani«, »Teorija in praksa«, št. 5/1966.

** Stane Kavčič, »Samoupravljanje«, IV, str. 190, 191, »Delavska enotnost«.

Ocene in marginalije

V letu 1966 so izšle v Sloveniji štiri knjige, ki bi jih lahko označili za *filozofske*. Marihorska založba Obzorja je izdala Platonov dialog PROTAGORAS; iz grščine ga je prevedel Marijan Tavčar. V knjižni zbirki *Iz antičnega sveta* so izšla še Senekova PISMA PRIJATELJU (L. Annaei Senecae AD LUCILIUM EPISTULAE MORALES); iz latinščine jih je ob tisočdevetstoti obletnici filozofove smrti prevedel dr. Fran Bradáč. Uvodni študij (*Filozofija in umetnost Platonovega Protagore in Seneka — stoik*) je napisal Jože Kastelic. Založba Mladinska knjiga je izdala dve deli, ki smo ju že prej imeli v slovenskem prevodu. Voltairov KANDID je izšel spet v bleščecem prevodu Otona Župančiča s spremno besedo in opombami Boga Stoparja. Machiavellijevega VLADARJA* je tokrat prevedel Niko Košir; pred štiridesetimi leti je to sijajno renesančno delo poslovenil Abditus — Albin Prepeluh. Spremno besedo je napisal Vlado Vodopivec.

PLATON: PROTAGORAS

Trditve, da je stara filozofija deloma še vedno zanimiva, da še kar naprej živi, da še zmeraj lahko zaposluje naše mišlje-

nje, presodnost, emotivnost itd., izrekamo pogosto kar preveč z lahkoto, nekritično, brez globljega premisleka. Toda Platon je res nesmrten. Njegova filozofija je največji in najpopolnejši sistem objektivnega idealizma in racionalizma v antiki, obenem pa so njegova dela sijajne umetnine — sodijo v vrh tedanje atiške proze. Ta filozofija je aktualna, ker je čist in močan izvir enega najmogočnejših miselnih tokov naše civilizacije. O umetniški vrednosti pa naj napišemo samo to, da je več dialogov (in med njimi tudi PROTAGORAS) napisanih do kraja dovršeno; sicer pa Platon kot esteta in umetnik prižiga luč intelektualno in intelegibilno *lepega*. Platon je *filozof* — *umetnik*.

Ni golo naključje, da je Erich From zapisal kot *moto* izhodiščni formulaciji problema v knjigi *Človek zase* (Man for Himself) prav tiste modre in preproste Sokratove besede iz PROTAGORE, ki z njimi mislec svari mladega, zaletavega Hipokrata pred dvomljivo vrednostjo sofistovega znanja in pouka (glej str. 31—32). Vsebinsko karakterizira dialog težnja — postaviti trden, vsestransko miselno poglobljen temelj moralnim pojmovanjem in vrednotam. V tem delu ne gre za soočenje Sokratove etične koncepcije, katere je-

* O tej knjigi bomo posebej poročali — op. ur.

dro je stališče da je *pravo vedenje pogoj pravemu ravnanju*, in Protagorovega moralnega relativizma, ki temelji na ideji o *človeku kot merilu vsega*. Težišče je drugod; gre za splošno pojmovanje kreposti oziroma vrline.

Jože Kastelic pojasnjuje osnovno problemsko navzkrižje:

»... Sokratovo stališče je, da je vrлина neke vrste spretnost, tehnična lastnost človekovega ravnanja, in je kot taka priučljiva, da pa se ni mogoče naučiti neke ‚splošne vrline‘ kot stanja duha. Protagorovo osnovno stališče pa je, da je vrлина neka obča kategorija duha in da vzgoja pospešuje možnosti krepostnega ravnanja in življenja, ne pa da bi morala in mogla biti vrлина neka konkretna lastnost v neki konkretni obliki, npr. poštenost, brez odvisnosti in sovisnosti z drugimi lastnostmi duha. Tega osnovnega mnenja je očitno tudi Platon, pisec dialoga, ki sicer dovoljuje, da Sokrat Protagoro zavaja k napačnim sklepom, a v tej prozorni sofistiki s Sokratove strani vsekakor polemizira s Sokratovim in ne s Protagorovim stališčem. Končni rezultat dialoga je, da zdaj Sokrat dvomi, da je vrлина samo tehnična spretnost, potem ko je Protagoro prisilil k priznanju, da je tako, ostane pa pri mišljenju, da so pri človeku možne posamezne vrline brez odnosa do drugih, enako dobrih in koristnih lastnosti.« (Str. 9.)

Ena izmed posebnosti dialoga je vsekakor tudi ta, da tokrat Sokrat ne nastopa kot Platonov literarni alter ego, ki govori izključno le njegove misli, temveč Platon Sokratovim tr-

ditvam celo nasprotuje. Ali je mogoče iz tega sklepati, da je Sokrat v PROTAGORI bližji *izvirnemu, historičnemu Sokratu*, kakor v veliki večini drugih dialogov? Na to vprašanje, ki je prav tako pomembno kot težavno, na tem mestu ne bomo niti poskušali odgovoriti.

V dialogu bomo seveda zaman iskali tistega *zrelega in starega Platona*, ki je tako ali drugače opisan v učbenikih zgodovine filozofije. V času, ko je pisal PROTAGORO, Platon še ni ustvaril jedra svoje filozofije — teorije idej. Še zlasti zato, ker je to mladi, razvijajoči se, le malo znani Platon, smo lahko knjige še bolj veseli.

SENEKA: PISMA PRIJATELJU

Kako naj zapišemo karkoli zares tehtnega ob teh petstotih straneh življenjske modrosti? Ob dognanih, premišljenih besedah rimskega filozofa, ob tej žlahtni preproščini so vse naše sodbe neogibno kar se da revne in plitve. Kolikovo vprašanj in situacij, ki se jim ljudje v nobeni dobi ne morejo izogniti, je Seneka premislil pred nami in globlje od nas; kar verjeti ne moremo, da sta svet in zavest, ki se nam razodevata s strani te knjige, že skoraj dve tisočletji za nami. Branje Pisem Lucilu se kar naprej spreminja v neposredni *žiotljenjski dialog s filozofom*.

Seneka je živel v obdobju vse globlje krize rimske sužnjelastniške družbe in človeka v njej. Pisma Lucilu zrealijo to krizo in so seveda sama njen produkt. So tragična izpoved individualne eksistence v civilizaciji, ki

je načeta z neozdravljivo boleznijo. Človek je ogrožen in medčloveški odnosi so zrahljani.

Eno središčnih vrašanj, ki so v dobi helenizma priklepala nase filozofsko misel, je bilo: Kako doseči in ohraniti *duševni mir*, kako premagati vse tegobe, ki vznemirjajo človeka na njegovi poti od rojstva do smrti? Helenistična filozofija je v znamenju resignacije in skeepse; ne išče več univerzalnih, družbenih razrešitev, pač pa le še parcialne oziroma individualne; ker ne more spregovoriti o *človeku nasploh*, oblikuje »ideal modreca« ... Različne filozofske šole so odgovarjale na vprašanje o duševnem miru zelo različno. Senekovi odgovori v Pismih Lucilu so tipični odgovori stoika: Modrec naj se podredi občemu (naravnemu in družbenemu) determinizmu; svoboden bo samo toliko, kolikor ne bo nasprotoval večnemu logosu, slepi usodi, in kolikor bo ravnal tako, da bo njegova osebnost čista, neomadeževana, naravna; svoje potrebe bo omejeval, ničesar ne bo pričakoval od prihodnosti, ne bo se predajal strastem ... Stoik je gospodar svojega mikrokozmosa; ve, da je absolutni ujetnik vnanjih okoliščin, toda v tem brezupnem ujetništvu gradi svet svoje lastne npravnosti. Stoicizem je filozofija sužnosti, je pa tudi filozofija osvobajanja iz sužnosti. To je prva velika filozofija človeške stiske in tesnobe.

VOLTAIRE: KANDID ALI OPTIMIZEM

Začnimo pri koncu te genialne, bleščeče in paradokсне *filozofske satire*:

Kunigunda je bila resda zelo grda, zato pa je postala izvrstna slaščičarica; Paquetta je vēzla, starka je imela perilo na skrbi. Vsak, še brat Giroflée, se je izkazal; postal je zelo dober mizar in celo poštenjak. Pangloss je včasih rekel Kandidu: »Vsi dogodki so med seboj prepletene na najboljšem vseh svetov; kajti pogledjte, da vas niso zaradi vaše ljubezni do gospodične Kunigunde z brkami v zadnjico zapodili iz prelepega gradu, da vas niso postavili pred inkvizicijo, da niste peš obredli Amerike, da niste barona z mečem pošteno sunili, da niste izgubili vseh svojih ovac iz krasne dežele eldoradske, ne bi jedli zdaj vkuhanih citron in pistačev.« — »To ste imenitno povedali,« je odgovoril Kandid, »toda čaka nas vrt.« (Str. 71.)

Leibniz-Panglossova teodeceja je do konca osmešena. Pred nami je Voltairov *happy end*: vsi ti čudni popotniki — pustolovci, pokveke, mučeniki, omračenci, sanjači — so se končno ustalili in umirili; našli so zavetje navadnega vsakdanjega življenja in dela. Pangloss bi še tu in tam rad pofilozofiral, toda Kandid ga opominja, da je delo na vrtu važnejše. Leibnizov jalovi in abstraktni optimizem, zasnovan na filozofski spekulaciji, je premagan z realnim, izkustvenim optimizmom, ki ga poraja skupno življenje in delo ljudi. To je svojevrstna *etika dela* in ne nekako trpno spoprijaznjenje z usodo.

Delo na vrtu simbolizira neposredno človekovo dejavno razmerje do narave, posredno pa tudi novo rast, svežino, spremijanje nasploh — sveta in človeka. Voltaire nam na koncu

Kandida, po vseh podobah *empiričnega zla*, naslika *empirično dobro* — povsem navadno sicer, toda lepo in prepričljivo, seveda še vedno *ironično*. Ironija je osnovni ton *Kandida*; veliki prosvetljenec se roga grozljivemu panoptikumu življenja; dvoumno se smehlja tudi, ko »rešuje« svoje *junake*; prisili nas, da motrimo vso človeško moralno, miselno in fizično bedo z njegovimi smejočimi se očmi.

Branje *Kandida* je sila nenavadno in bogato doživetje tudi dandanes. Nietzschejeve besede o Voltairu, da je namreč »zadnji veliki pisatelj, ki je imel za jezik proze uho Grka, umetniško zavest Grka, preprostost in čar Grka«, poskušamo razumeti predvsem skozi prizmo občutij in misli, ki jih v nas zbuja zlasti to delo.

Kandid je močna intelektualna provokacija. Je poln navzkrižij: gotovost v negotovosti, vera v neveri, optimizem v pesimizmu, odpor in upor v spoprijaznjenju, *kosmos* v *kaosu*... Zdi se, da je temeljni problem, ki ga vsebuje, *večen*: človek, razpet v navzkrižja izkustvenega dobrega in zlega... *Kandid* je eno najpomembnejših del francoske prosvetljenske filozofije, ker v veliki meri *kot umetnina* presega obzorja prosvetljenskih idej; kot da je v tej filozofski satiri že zametek kritike prosvetljenskih iluzij.

André Maurois je zapisal, da je »nemirni Voltaire najboljši, zakaj to je Voltaire, kakršen je v *Kandidu*«. Nevedni filozof, ki

je poskušal prehoditi vse poti, preskusiti vse možnosti.

Za konec naj pripišemo le nekaj pripomb o našem »filozofskem« založništvu.

Teh štirih knjig smo veseli, toda ne moremo in ne smemo prezreti, da lani ni izšlo niti eno filozofsko delo novejšega datuma (po Voltairu). Nemška klasična filozofija, marksizem (klasični in današnji), postklasična meščanska filozofija — to je tisto, kar bi moralo biti vsako leto vsaj skromno, v mejah možnosti, zastopano v založniških programih vseh večjih slovenskih založb. Tako pa je naše »filozofsko« založništvo v znamenju tradicionalizma in anarhije. Bolj kot doslej si moramo prizadevati, da bo postalo zares sodobno in načrtno. Predvsem je treba uskladiti napore. Preprosto ne moremo verjeti, da večje slovenske založbe ne bi mogle izdati vsako leto tri ali štiri filozofske knjige. In to je tudi nujno. K marksistični izobrazbi oziroma miselni kulturi vsekakor sodi tudi *študij* filozofije. V Zagrebu, Sarajevu in Beogradu so nas na tem področju močno prehiteli. Najbolje bi bilo, če bi naše založbe izdajale samo filozofske knjige, ki jih založbe v bratskih republikah še niso izdale; že nekajkrat se je zgodilo, da je prišel slovenski prevod kakega dela za srbohrvatskim; v takšnih primerih — naj nam jezikovni brambovci oprostijo — knjige seveda niso kupovali.

VLADO SRUK

Beležke o tujih revijah

ATEIZEM IN SODOBNA KATOLISKA TEOLOGIJA

(Concilium 1967/5)

Tretja številka »mednarodne teološke revije«, izhajajoče v šestih jezikih, je v celoti posvečena »problemom ateizma«. Zaradi svoje tematike in reprezentativnosti, zlasti pa zaradi nekaterih zanimivih novih stališč zasluži kratek prikaz tudi v »Teoriji in praksi«.

Eden izmed največjih živečih katoliških teologov, K. Rahner, poizkuša razlagati sklepe II. Vat. koncila o ateizmu. Rahnerjeva osrednja ugotovitev je: tudi ateisti kot ateisti se lahko zveličajo, tudi kdor ne veruje v Boga, se lahko »zveliča« (ne da bi se pred smrtjo »spreobrnil«, kot je učila tradicionalna kat. doktrina). Rahner zavrača dve stari izhodišči: da tisti, ki je ateist, s tem nujno ravna proti svoji vesti, in da je življenje brez vere v Boga brez smisla. Sedaj so mnogi ljudje ateisti ravno zato, ker ravnajo v skladu s svojo vestjo; drugo tezo pa Rahner obrača in dela iz nje empirično sodbo: le kdor v svojem življenju ne občuti smisla, za tega je mogoče reči, da je brez Boga, ne pa narobe. Avtor vpeljuje namreč razločevanje med »kategorialnim« ateizmom (teizmom) in »transcendentnim« ateizmom (teizmom); kdor je ateist le na kategorialni ravni, na ravni pojmov in predstav o Bogu, pred Bogom ni kriv, če svobodno

sprejema temeljno človekovo transcendentalno odprtost, v kateri je Bog človeku nujno dan; ta transcendentalna odprtost se kaže v moralnih dejanjih, pri absolutnem poslušanju svoje vesti in njenih imperativov.

C. Moeller navaja štiri poglavitne latentne motive za nevero:

1. zavračanje dualizma (usmerjanje energij v iskanje nekega iluzornega »drugega sveta«, namesto v ustvarjanje v edinem stvarnem svetu);
2. zanikanje »Boga narave«, desakralizacija sveta (zanikanje čudežev, božjega vodenja narave in zgodovine);
3. nezaupanje do religije in mistike zaradi vpliva sodobnega znanstvenega mišljenja in psihoanalize;
4. neučinkovitost Boga in njegova odvečnost za razumevanje pojavov v svetu.

Da bi se laže soočili s temi motivi ateizma, naj cerkev v svojem nauku poudarja: 1. Boga je treba v našem času, ko je — po Bernanosu — molk ena od božjih lastnosti, predstavljati kot »skritega Boga«; 2. Bog naj bo prikazovan kot temelj prihodnosti in upanja, ne pa kot objekt hrepenenja po povratku v otroški svet predstav o Bogu; 3. poudarja naj se, da je Bog ustvaril človeka po svoji podobi — kot soodgovornega ustvarjalca in vladarja sveta; 4. proti psihoanalizi naj se poudarja brezprizivnost božje besede v dobrem

in zlem; ki je v očitnem nasprotju s težnjami po povratku v otroštvo.

Tudi Th. Steeman poudarja, da Bog in vera ne smeta biti le nekaj, kar rešuje človekove življenjske probleme, temveč tudi nekaj, kar človeku probleme postavlja, zahteva odgovornost. Dobršen del nagibov za kult, molitve in vero sploh, je (še vedno) magične narave: pridobiti si naklonjenost svetega za reševanje pred negotovostjo v svetu. Sodobni ateizem je izraz »odraslosti« človeka, ki zahteva zato »večjega Boga«, kot je »Bog-mašilec lukenj«, zadnja hipoteza za razlago pojavov v svetu, zadnje pribežališče, izvrševalec čudežev. V članku »Nujnost »sintetične formule« krščanske vere« Rahnner poudarja, da sedaj ljudem predvsem ni več evidentno, kaj naj bi bilo to »Bog«, zato se mora, kot pravi K. Lehman, teologija ponovno vprašati o pomenu besed, kot so »Bog«, »milost«, »utelešenje« itd.; ne gre več

le za »kako povedati«, temveč tudi »kaj povedati«.

Dva članka sta posvečena načinu neposrednega pristopa k raznim tipom neverujočih. P. Matussek v enem poudarja, da je pri tem treba priznavati zmote in nevero tudi v cerkvi. Pogosto poudarjanje primerov predsmrtnih »spreobrnitev zakrknjenih« ateistov kaže, po avtorju, na nerazumevanje smisla vere in nevere; ni namreč govor tudi o nič manj redkih primerih, ko mnogi »zgleдни« in »goreči« verniki tik pred smrtjo dvomijo in zgubijo vero.

Zanimiva sta tudi dva informativna članka: eden poroča o nalogah in organizaciji sekretariata za neverujoče, drugi pa prikazuje »poglavitne značilnosti ateistične propagandne literature v deželah vzhodnega bloka« (omejuje se dejansko le na SZ), ki je dosegla po avtorju »v dobri polovici stoletja prej nepredstavljen obseg« (!?).

— mk —

Bibliografija knjig in člankov

A. BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV

I. MARKSIZEM

MARX Karl & Friedrich Engels: Rani radovi. (3. izd.) Preveo Stanko Bošnjak. Zagreb, Naprijed 1967. 448 str. — 11.669.

HYPPOLITE Jean: Marksizem i filozofija. Razlog 46/47/48, Zagreb, 1967, str. 244—252.

II. FILOZOFIJA

BLOCH Ernst: Tübingenski uvod u filozofiju. Beograd, Nolit 1966. 288 str. (Sazvežđa 15). — 10.690-15.

ZIVOTIĆ Miladin: Pragmatizam i savremena filozofija. Beograd, Nolit 1966. 290 str. (Biblioteka savremene filozofije: Symposion.) — II/10.411.

MIRIĆ Milan: Korijen i smisao nespo-razuma. (Povodom studije I. Babića »Odnos filozofije i znanosti u ra-

dovima jugoslovenskih marksista 1951—1941« v Putovi revolucije 5/1955). Razlog 46/47/48, Zagreb 1967, str. 290—303.

III. SOCIOLOGIJA

FIAMENGO Ante: Osnove opće sociologije. V. izdanje. Zagreb, Narodne novine 1967. 464 str. (Biblioteka Udžbenici. 25). — II/9109-25.

ILIC Miloš: Sociologija kulture i umetnosti. Beograd, Institut društvenih nauka 1966. 412 str. — III/2501.

BAVCON Ljubo: Huliganski pojavi. Naši razgledi, št. 6, 25. marca 1967.

BARTHENS Roland: Mit danas. Naše teme, Zagreb, 1967, št. 1, str. 95 do 102.

ĐURIĆ Vojislav: »Beg sa sela« i njegove ruralne i urbane implikacije. Sociologija sela, Zagreb, 1966, št. 13 do 14, str. 17—25.

NUHIĆ Muhamed: Zavest in družbeno-ekonomski procesi. Zapiski o nekaterih aktualnih elementih gibanja zavesti o socializmu. Komunist, Lj., št. 12, 24. marca 1967.

IV. PSIHOLOGIJA

SORONN Boris: Socijalna psihologija. I. dio: Uvod u psihologiju. Zagreb, Narodne novine 1967. 155 str. — II/10.416-1.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — SOLSTVO

—: IZJAVA odbora ZSJ ljubljanske univerze in odbora ZSJ na mariborskih visokošolskih zavodih. Delo. Lj., 8. marca 1967.

—: KOMUNISTI in sprememba odnosov v kulturi. Komunist, Lj., št. 11, 17. marca 1967.

ZUPANČIĆ Beno: Solanje. Naši razgledi, št. 6, 25. marca 1967.

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela:

DAJIC Putnik: Novije sovjetske koncepcije o političkom sistemu. Zagreb, Centar za dokumentacijo i informacije o suvremenom radnič-

kom pokretu »Božidar Adžija« 1965. 47 str. (Suvremeni radnički pokret. 5.) — 10.720-5.

FIAMENGO Ante: Problemi suvremene teorije radničke partije. Socijalizam, Beograd, 1967, št. 3, str. 405 do 422.

PODMENIK Slavko: Prispevek k idejni jasnosti v pojmovanju politike. (Iz osnutka načrta za raziskavo.) Komunist, Lj., 31. marca 1967.

2. Družbenopolitični sistem SFRJ:

KILIBARDA Krsto: Samoupravljanje i

Savez komunista. Beograd, Sociološki institut 1966. 264 str. — 11.670.

POPOVIĆ Milentije: Neposredna socijalistička demokratija. Govori i članci. 3. Beograd, Kultura 1966. 388 str. — 11.095-5.

BAKARIĆ Vladimir: Besedilo ustave je glede jezika povsem jasno in čisto. Delo, Lj., 31. marca 1967.

BILANDIĆ Dušan: Naš društveni razvitak i uloga Saveza komunista. Naše teme, Zagreb, 1967, št. 1, str. 1—38.

BRECELJ M.: Republiška skupščina v novem ustavnem sistemu. Delo, Lj., 17. marca 1967.

—: DEKLARACIJA o nazivu in položaju hrvaškega knjižnega jezika. Delo, Lj., 21. marca 1967.

HADŽI-VASILEV Mito: Dve poti reorganizacije Zveze komunistov. Komunist, Lj., 31. marca 1967.

HADŽI-VASILEV Mito: Samoupravljanje i politička prinuda radničke klase. Socijalizam, Beograd, 1967/X, št. 3, str. 287—301.

KARDELJ E.: Spodbuda za večjo dinamiko v politični akciji ZKS. Delo, Lj., 25. marca 1967.

KAVČIĆ Stane: Dejansko stanje. Komunist, št. 10. 10. marca 1967.

KRAJNOVIĆ Antun: O idejni ulogi Saveza komunista. Naše teme, Zagreb, 1967, št. 1, str. 56—68.

—: RESOLUCIJA o poglobitnih idejno-političnih nalogah slovenskih komunistov. Delo, Lj., 25. marca 1967.

—: SEDMA seja CK ZK Slovenije. Komunist, Lj., 31. marca 1967. (pri-
loga).

UREVC Franc: Razmišljanje o reorganizaciji sindikatov. Del. enotnost, št. 11, 25. marca 1967.

VERBIC Andrej: Sindikati v nadaljnem uveljavljanju družbene reforme. Del. enotnost št. 6, 18. febr. 1967.

VODOPIVEC Vlado: Stare in nove ocene. (II). Sodobnost, Lj. 1967, št. 3, str. 277—292.

VLAHOVIČ Veljko: Ustavne določbe je treba prilagoditi družbeni praksi. Delo. Lj., 10. marca 1967.

—: ZVEZA komunistov in mladina. S seje izvršnega komiteja CK ZKJ. Komunist, Lj., št. 12, 24. marca 1967.

3. Politični sistemi in organizacije:

PROHAZKA Jan: O nekim problemima združne demokracije u Čehoslovaškoj. Sociologija sela, Zagreb, 1966/IV, št. 13—14, str. 87—95.

4. Mednarodni odnosi:

CEPUDER Bogdan: Zapiski o Vietnamu. Ljubljana, Komunist 1966. 84 str. (Knjižnica Sodobni svet, posebna številka.) — 11.083-p. š.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

ALBREHT Roman: Dohodak i raspodela prema radu. Beograd, Sedma sila 1966. 72 str. (Reforma u praksi. 5) — I/2443-5.

ALBREHT ROMAN: Samoupravni družbeni odnosi in ekstra dohodek. Ljubljana, Komunist 1967. 42 str. — 11.671.

BAJEC Milan: Bankarski i kreditni sistem. Beograd, Sedma sila 1966. 76 str. (Reforma u praksi. 3) — I/2443-5.

GLIGOROV Kiro: Početni rezultati reforme. Beograd, Sedma sila 1966, 54 str. (Reforma u praksi. 4) — I/2443-4.

TODOROVIČ Mijalko: Raspodela i proizvađači. Beograd, Sedma sila 1966. 42 str. (Reforma u praksi. 6) — I/2443-6.

KARDELJ E.: Družbeno-ekonomsko bistvo skupnih vlaganj. Delo. Lj., 21. marca 1967.

KARDELJ E.: K višjim oblikam integracije. Delo. Lj., 14. marca 1967.

KORAC Miladin: Kreditiranje proširene reprodukcije i banke u siste-

mu socijalističke robne privrede. Socijalizam, Beograd, 1967, št. 3, str. 303—324.

—: RESOLUCIJA o izvajanju gospodarske politike v letu 1967. Delo. Lj., 1. marca 1967.

—: SODELOVANJE s tujimi partnerji. Zvezni IS je sprejel teze o skupnih vlaganjih in finančnem sodelovanju z inozemskimi partnerji. Delo. Lj., 16. marca 1967.

X. ZGODOVINA — GEOGRAFIJA

JERI Janko: Trst in zaledje. (Funkcije in poslanstvo.) Sodobnost, Lj. 1967, št. 3, str. 312—318.

B. KNJIGE IZ TUJINE

II. FILOZOFIJA

BYKOV F. S.: Zoroždenie občestvenno-političeskoj i filozofskoj mysli v Kitae. Moskva, Nauka 1966. 240 str. (cir.) — II/10.419.

III. SOCIOLOGIJA

KOWALEWSKA Salomea: Przynsposobienie do pracy w przemyśle. Za zagadnien kultury pracy. Wrocław itd., Wydawnictwo Polskiej akademii nauk 1966. 190 str. — II/10.407.

—: RABOCIJ klass i tehničeskij progress. Issledovanie izmenenij v social'noj strukture rabočego klasa. Moskva, Nauka 1966. 360 str. (cir.) — II/10.427.

WOSKOWSKI Jan: Z badan nad nauczycielami zawodu. Wrocław itd., Wydawnictwo Polskiej akademii nauk 1966. 113 str. — II/10.408.

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela:

FINKLE Jason L.: Political Development and Social Change. (By) Jason L. Finkle & Richard W. Gable. New York itd. Wiley (1966).

XIII. + 599 str. — II/10.403.

POLSBY Nelson W.: Community Power and Political Theory. New Haven & London, Yale Univ. Press 1965.

XIV + 144 str. (Yale Studies in Political Science. 7.) — II/9925-7.

Iz vsebine naslednjih številok :

Bogdan Kavčič:

Neopozitivizem v sociologiji

Vladimir Stipetič:

Programiranje v kmetijstvu

Zdravko Mlinar:

Problem koncentracije in disperzije politične moči

Zvoone Dragan:

Družbena in zasebna pobuda v kmetijstvu

Jože Sušmelj:

Srednješolci in ZK

J. H. Westergaard:

Razredna razčlenjenost v kapitalizmu izobilja II

Ivan Rudolf:

Družbene vede in založništvo

Boštjan Markič:

Narava ustavnih sprememb

Janko Pleterski:

Premiki v Avstriji

Janko Klikovac:

Družbeni vidiki ekonomske reforme v socialističnih deželah

Okrogla miza o encikliki: Populorum progressio

TUJI AVTORJI

UMBERTO CERRONI, rojen 1926, je privatni docent za filozofijo prava na univerzi v Rimu ter profesor za zgodovino ekonomskih doktrin na univerzi Lecce. Sodeluje v številnih italijanskih in tujih revijah (*Rivista internazionale di filosofia del diritto*, *Critica marxista*, *Archives de philosophie du droit*, *Gledišta* itd). Objavljena dela: *Marx in moderno pravo* (1962), *Kant in utemeljitev pravne kategorije* (1962), *Sovjetske pravne teorije* (1964), *Izvori socializma v Rusiji* (1965), *Benjamin Constant* (1965), *Politična misel od Grkov do danes* (1966).
